

TARTU RIIKLIK ÜLIKOO

ÜLDISE AJALOO KATEEDER

DIPLOMITÖÖ

PÄRSIA-TADŽIKI KULTUUR

KESKAJAL

HEILI REINHOLD
AJALOO V KURSUS

JUHENDAJA:
v. õp. L. MÄLL

TARTU, 1972

SISSEJUHATUS.

Käesolev diplomitöö on pühendatud pärsia- ja kreeka kultuurile. Töö kaardab ajavahemikku üheksandast kuni kahekskümnenda sajandini ja koosneb neljast peatükist.

ix - xv sajandid, vanaklassikaline periood nimetatakse pärsia- ja kreeka rahva ajaloos „kuue sajandi kuulsuse ajaks“, kuna tolle etapi kultuurisaavutused olid tunnustatud ülemaailmses mastaabis. ✱

Esimene peatükk annab ülevaate kesk- ja maani rahvaste ajaloost ja kultuurist nimetatud perioodil. Selles peatükis püütakse näidata millist osa ebendasiid kultuuri arengus valitsenud dünastiad ja vallutajate pealibungid, püütakse välja selgitada neid põhjusi, mis tingisid erandse tsaduse ja kirjanduse tõusu üheksandast kahekskümnenda sajandini ja hiljem languse.

Teine peatükk on pühendatud ühiskondlik-politilise ja filosoofilise mõtte arengule üheksandast kahekskümnenda sajandini. Tutustatakse tolle perioodi silmapaistvamaid filosoofe. Selle perioodi mõtlejate filosoofilistest raadetest on võimalik õigesti aru saada, kui nendega tutvumisel ei võeta arvesse tingimusi, millestes töötasid filosoofid. See oli keskaj, kus kõige

rakva naine em oli valitsema usundi islami
 kannitsates. Kirikliku teaduse kirjatakest konvale-
 kaldujaid kiisati julmalt taga. Uespa'rast filo-
 soofid, kes tahtsid ka'jendada uusi, progressiiv-
 siid kaatleid, pidiid la'kehudama oma optust ametliku
 religioosse optuse tolgitsemisele. Selle epokki filosoofiliste
 optuste u'leto tuleb ja'ulikult otsustada selle ja'mgi,
 kui'nd filosoofidel onnestus ametliku religioosse
 lipu all avaldada oma iselike toeliselt religiooni-
 kassasiid ja materialistlike seisukohti.

Kolmas peatukk ka'sitleb pa'rsia-tad'iki kirjan-
 dust karklassikalisel perioodil.

Parimate kirjanleste nimed loetakse kirjandus-
 ajaloole pa'kendatud teostes, kuid ka'hesed niist
 ja'adva'sasiid oma nime maailmakultuuri
 ajalukku. Sellised kultuurihiglased on Rudaki,
 Umar ^{Kajjan} ja Hafiz. Peatukk kajastab nende elu ja
 loomingu.

Doplomito'õ kumane osa on pa'kendatud teaduse
 ajaloole. Teaduste ajaloo tunne paraku veel
 is'kagi poqusalt, kaatamata juba aastakümneid
 kestnud uunimisto'ole selles valdkonnas. Uegi, mida
 teame, on sageli u'mpriis vastuoluline ning
 rikas dramaatilistest s'undmustest.

Teaduste ajaloo on va'ga huvitar ja u'ksok-
 asjalikumal su'vnenemisel isegi u'limalt po'nev ning
 pakub, eriti noortele, palju optlikku. Kirgita'egadel,
 ka'ga ta'kapaa'elgi, ko'itame mitte ainult s'igavat
 kuvi ja kiindumust teatud probleemi vastu,
 kuid ka omakasup'iidlikkust, kitsaid kihihuvisid,
 julma fanatismi, mis on po'jastanud paljude
 teadlaste hukkumise ja nende teoste ka'vitamise.

Tunne teaduse sa'ngareid, kes u'letamatutena
 ka'ivate raskest kiuste on rikastanud onim-
 konna teadmiste varasalve mitmete oluliste
 avastustega. Nende kulka kuulub rba-sika.

Ängem unustagem, ta polnud keegi neiu kui Amieenna. Ta oli läänne maailmale suurim automaatselt arvesteaduses - selles teaduses, mis on nagu raäidand teaduste ajalugu, oli unseks loodusteadusse, räkematt selle ikimelst uurinasse kavusse.

umar rajjani, keskaja suurima matemaatikku ja astronoomi tined teaduses pole sugugi räksemad kui Amieennal, mill on ta aga viimasest räkem tuntud.

ruema rajab uurimist, kuna ta käsitleb mitmeid tänapäeva teadusele räkga olulisi probleeme.

reiselt poolt ruema rajab uurimist seoses usunogude räkide moodustamise 50.-nda aastapäevaga. räk tutvustab äki räkna räkva kultuuri ajalugu.

räksoleva ajani spetsiaalselt käsitleb pärscia - tadäiki räkna klassikalise perioodi kultuuri kohta ei ole ilmunud.

Diplomitöö toetub monograafilistele ja teistele räksematele uurimustele.

elikkad on tihti räkseolulised, mida saab selendada räkese uurimistööga nimetatud räkna räkna.

räk kirjutamisel olid põkiallikateks: „räk räkiki räkva ajalugu, I köide,¹ Gafurovi, „räk räkiki räkva ajalugu, I köide,² Bontelsi „Pärscia - tadäiki kirjanduse ajalugu“³, Braquinski „räk räkiki räkva poeesia ajalooest“⁴

1 История таджикского народа, т. II, Москва, 1964.

2 Н. П. Гарузов, История таджикского народа, т. I, Москва, 1949.

3 С. З. Перельве, История персидско-таджикской литературы, Москва, 1960.

4 И. Е. Пранжениш, Из истории таджикской народной поэзии, Москва, 1956.

mirzojevi „Rudaki elu ja looming“⁵ Rudaki „Kaulepude-
 med“⁶ Rosenfeldi ja Juskevits „Umar Hajjami“⁷ Umar
 Hajjami „Melikvärsid“⁸ Umar Hajjami „Maktaalid“⁹
 ja Pinnovski „Tba-sina“ (Abuulma)¹⁰.

Täädziki rahva ajaloo I ja II kdide annavad hea
 ülevaate tädziki rahva ajaloost vanimast ajast kuni
 suure Yotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini. Poessid ja
 teadusel on peatunud selles raamatus põgusalt.

Bertelsi monograafia annab väga hea ülevaate
 pärsia-tädziki rahva kirjandusest vanimast
 ajast üheksast kümneada sajandini. Bertelsit peetakse
 teinibult üks paremaks nõukogude iranistiks. Ta on
 põhjalikult uurinud kesk-kaasa ja raani rahvaste
 kirjanduse ajalugu.

Braginski töö esmäärk seisneb selles, et uurida
 ja näidata rahva poliitilise loomingu osa tädziki

5 К. М. Мирзоев. Рудакӣ. Ҳаёт ва ҷорӣ, Москва, 1968.
 6 К. М. Абдуллаҳ Раҳмаи ибн Муҳаммад Рудакӣ, Қауле-
 пудеҳед, Таллинн, 1970.
 7 К. М. Розенфельд; К. П. Юскевич, Умар Хайям, Москва, 1965.
 8 Умар Хайям, Меликварсид, Таллинн, 1964.
 9 Умар Хайям, Мактаал, Москва, 1969.
 10 В. М. Терновский, Ум-ума (Абулма),
 Москва, 1969.

rahva kultuuri, vaiti aga kirjanduse kujunemisel ja arengusel. Rahvaloomingu uurimise aktuaalsus tuleb märkseltlikust opebusest rahvamassi otsustavast osast ajaloos. Selle allika vgnomeerimine viib uke-kiilgsele rahva ajaloo käsitlemisele. Rahvaloomingus rälpenduvad rahva pitüdlused, ideoloogia, ilmnused rahva hinnangud tähtsamate sündmuste ja ajalooliste isikute kohta. Oma tähtsiki rahva poeetia uurimiseta on võimatu hinnata tähtsiki kirjanduse arengut, rahvalikke tendentse tähtsiki klassi-kuite teostes.

Tähtsiki ajaloolase uuritajevi uurimisobjektiks on Rudaki elu ja loomingu. Oma raamatutes ei ole uuritajevi püüdnud poelti paremini kujutada kaasa-alese ideoloogia seisukokalt. Nõukogude uurija on rangelt jälginud fakte ja teadlaste arvamusci luuletaja elu ja loomingu kohta. Raamatu „Rudaki elu ja loomingu“ kirjutas uuritajevi Rudaki 100 sünniaasta päeva tähistamiseks.

Oleku lisatud, et Rudaki loomingu uurimine algas 19. sajandil, Venemaal reidi hiljem. Välja-paistevam Rudaki elu ja loomingu uurija Emma kodumaal raamatis on Hafisi, kelle monograafiat peetakse usaldusväärsemaks.

raõ autorite tuli kasuks Rudaki loomingu uurimisel tema luuletuste eestkeelne väljapanne.

Rozinfeldi ja juikeritsi uurimus Umar Haajamist pakub ajaloolasele huvitavaid fakte, kuid mõnes osas jääb liiga rasaks ja nõuab kõrgema matemaatika tundmist.

Umar Haajami „Praktadid“ sisaldab peaaegu kõik teadlase tööd. Haajami tööd on teoses kirja pandud nii reke kui ka pärsia keeles.

Pernovski raamat „Püüdnud“ käsitleb põhja-likult viimase meditsiinilise tegevust.

Ulejäändmed kasutatud kirjandusest annab ülemaate kasutatud kirjanduse nimekiri.

I ptk.

PÄRSIA - TADŽIKI RAHVA AJALOOST
JA KULTUURIST KESKAJAL.

X, XV sajand on rea majanduslike, poliitiliste ja kultuuri-
liste osatrasuste tõttu vilike periood pärsia rahva ajaloo-
ajkamise alg.

7uba mitu sajandit oli kesk-asiat ja Iraanis senu-
rahitsevad araabia vallutajate keel ja meel, kuid alles
X sajandi lõpul vandusid Iraani feodaalid maha raputada
kõõra meelse koorma. Nad avastasid teonikalist esi-
isade hiilgava ajalo ja tundsid end Iraani endisaja
uningate võõru parajatena.

Kalifaadi idapoolistel aladel teivad esimesed iseseisvad
riiklikud moodustised: Rakkidide riik (821-873, seifidell
Yaffatidide riik (873-903) ja lõpuks Yamaniidide riik (903-999)²

Nad olid ulatuslikud rahvalühkumised, mis rapustasid
kalifaati ja lõhkusid tema ühtsuse. Iraania kalifaat
kujutas endast keerukat rahvaste konglomeraati, mille
koosseisu kuulusid erinevad rahvad ja tüügid, kes kõik püüdi-
sid tagasi võita oma iseseisvust. Rahvaste aga nõrgenes
kaliifi võim. Feodaliseerumise protsess, kuigi ta kulges ülas
võimvõimete tagajärjel, viis samade tagajärgede kiirga
Lääneski, rasede feodalismi ajastul. Kohalikeud maadomanikud
ja muurikud tugenesid keskvallituse rahjuse ja ilmutasid
rahvulöömise püüdlusi. Kohalike feodaalidele toetuvad
kubernerid muutavad oma diinastraid. Nii eraldus kalifaa-
dist abul tema idapoolne na. Horasan, siis ka läänesosa ~~Amu-~~
Daria jõge taga, nõnda nimetatud Harekannahis bekkis

1 A. M. Mupzoev, Pggaku. Vlyuz u Tõopreeko, Moskva, 1968, lk. 10, 26.

2 Yamas, lk. 21.

Yamaniidide rüü³, tsimere badžikkide riiklik moodustis⁴,
realinnaga Bukharaas.

Kabankike araabia kalifaadi võimude, iseloomate tagi-
keste loomine, laialdased majanduslikud ja poliitilised side-
med naabritega, soodustavad keele-kaasa ja taani rahvaste
kultuuri arengut. Riika tuntud kultuuritegelane kuulus
Tahhitiidide perekonda⁵. Tahhitiidide suhtes, i iseloom
suhtes, kes valitses keele-kaasa ja Horasanis, soodustas
kohalike kultuuritraditsioonide arengut⁶. Tahhitiidid ka-
kasid tegema kitsendusi araabia keele⁷ ja farsaaniidid soodes-
tavad selge enam kohaliku kultuuri arengut.

Oma rüügi loomine, badžiki keele tekkimine ja kujunemine,
kaliteemise tsentralisatsioon, mis aitas kaasa maa majan-
duslikule kasvule, keele-kaasa tõelised kaubanduslikud
ja kultuurilised sidemed kõigi es-kaasa maa deega,
põhjustasid suuri edusamme teaduses ja kirjanduses,
keelima teaduslikest tehnikatest ja rahva saadest eluolust.

Bukharaasse tekkis omapärane kultuurimaailm; Yama-
niidid kutsusid kha sukkonda optilasi, luuletajaid,
kunstnikke, sest nad tahtsid nende abiga oma riiki are-
ndada. Kirjanduse ja teaduse areng meelitas Yama-
niidide riiki optilasi mitte ainult savaanrahtist, vaid
ka teistest kalifaadi aladest.

Kultuurilised teadused eriliselt ma. kinnikas teadused,
kohaliku aritektuuriga teadused, Yamaniidide tahtsid
poliitikategelased reisisid kha'i Fazl Muhammad ibn
Abdallah Bal'ami, kha Abdallah ibn Muhammad
Dhanikani jt.⁸ Nad püüdsid luua väga kiire tagi-
misi teaduse ja kirjanduse arengut.

3 В. М. Мурзо-заде. Рухани-основоложенник персидской и
таджикской классической литературы, Москва, 1958, к. 4.

4 В. М. Мурзов, Рухани. Мелюз и Тюррецо, к. 27.

5 История таджикского народа, Т. 9, Москва, 1964, к. 175.

6 С. Ф. Нертшве, история персидско-таджикской литературы,
Москва, 1960, к. 109.

7 Яман, к. 130.

8 В. М. Мурзов, Рухани. Мелюз и Тюррецо, к. 28.

Yamanüidide kaasaalgre sukaddasi, kes ei loob sõitnud kõik
 nukameedi maad, mitte juhuslikult ei kirjutanud yamanü-
 idid, et nad on patimad traatid sukunuses teadusse ja
 teadlastesse? Nad ei kogu teadlasti enda les maad
 suudlema ja neel toimuvad kogu yamasani (kuus) õhtute
 koosolekud dispautele ülemägil, valitaja juuresolekul; tema
 (yamanüidi emü) alustab [dispaute] esitades keermuse,
 millele peitakse hiljem vastata.¹⁰

Kuningate kindumust luulesse ei saa värske seletada
 nende armatulega kunsti ni kuningasoda aktiva luulesse
 vastu. 40kakuast beenis õukonnas elkoize poliitolise võtme
 kindlustamist. Õigel ajal õludud tabar sõna suutis teke-
 kod rokkem kui teise õpavagi.

Kultuuri arengut mõjutas veel rahva toetus teadlastele.¹¹
 Paljud silmapaistvad õpetlased olid päris lihtsahua külgest.

Yamanüidide tüügi ja yomasani tähtsamatel kultuuri-
 keskestel kujunesid nera, bali, yamaakand, vitaput, Herat,
 ja buhaara.¹² Nüst viimane elndas viilist era välypaast-
 vate teadlaste asekokana, kirjaneke tõuselavana.

Buhaaras areis sel ajal maailma suurem raamatukogu,
 mida tuntü „yavan al-kimmat“, „Tatkuete koedla“ nimetuse
 all.¹³ Ma-yana ütleb nast I raamatukogu kohta järgneist:
 „Yelles raamatukogus oli palju ruume, kus igaseikes elid
 raamatutelega üstid. Nüst toas asusid araabia raamatud
 ja luulnõgad, tükis raamatud õgusteaduse ja seaduste
 kohta. Nel väsil elid igas ruumis raamatud paigutatud
 teadurkatele jõege. Ma hegseis antikfilosofide teoseid
 ja elisten vastust keermustele, nüst mind kevitaleid. Ma
 nõgse seal raamatuid, millest kellelgi polnud aimu ja
 ma ise ka ei olnud nüst väsem midagi kuulnud ja
 mida hiljem kusaqilt polnud teida.“¹⁴

9 История таджикского народа, т. V, к. 176.

10 Yamas.

11 Б. М. Мурзоев, Бухара. Наука и творчество, к. 29.

12 История таджикского народа, т. II, к. 176.

13 Yamas.

14 Б. М. Мурзоев, Бухара. Наука и творчество, к. 30-31.

Yhteisä koulutuskogut asuivat ka toistes matemaatikko ja
 koulunani linnades. Nii ei kahtle koulukogou, kuskotti
 12000 koodit.¹⁵ Yhteisä osa kuit koulukogudest ehitati
 toikanolisel 7 sajandil.

Rehhaara oli dos enimesi kesk-kaasa linnu,
 kui kooqe vaaia (937. ad) tekkisid kooqemad oppiasutused -
 madrasah. ¹⁶ Taolised kooqemad koolid rajati veel Merv ja
 Nisapuris. ¹⁷

Tekkis uus kirja-keel farsi-dari (kiljuni nim. farsi), kuida
 kasutati kooqemal maani tekkisid kooqemad ja kesk-kaasa, kui
 praalge elavad tadzikid. ¹⁸ Niiase leomistest votsid ora mitte
 ainult tadzikid ja farsi-lased, vaid ka isaanid teiste kooqemate
 esindajad: kurdid, afgaanid, (paktunid). ¹⁹ Farsi-dari keelt
 kasutatakse peale farsi-laste ja tadzikide kooqemate uikel tekkis-
 taotiumil elavad usbekid ja turkmeenid. ²⁰

Kuni 7 sajandiki ainuvalitses araabia keel. Araabia
 vallutajad olid andnud oma keelele tohutu suure tohtuse.
 Araabia keel ei olnud mitte ainult jumala-palunise- ja
 tekkimise vahendiks, vaid keeleks, millel kirjutati kooqemad
 teoloogilised, siguskirjad, traditsioonid ja kirjanduslikud
 teos. ²¹ Esijal kalifaadis koostati ainult araabia keeles
 tohtlikud ja administratiivsed dokumendid. Araabia keel
 poletisoon asjaajamiseks eli kooqemad suurt, et ametnik, kes ei
 osanud seda, ei vooqemad unostada mingisuguse kooqemate
 tohtusest. ²²

7 sajandil hakkas farsi-dari araabia keelt uika otses-
 tavamalt teadusest ja asjaajamisest tohtu tekkima. Yama-
 nideid pootudisid oma tohtu tohtudamiseks vooqemate

¹⁵ A. M. Мурзоб, Сурган. Мусуль и Тюркские, lk. 31.

¹⁶ История таджикского народа, т. 2, lk. 177.

¹⁷ Ямас.

¹⁸ С. З. Петров, История персидско-таджикской литературы, lk. 10;
 и. Градский, 12 минималор, lk. 36.

¹⁹ M. A. Замз, Шесть веков славы, очерки персидско-таджикской
 литературы, Москва; 1964, lk. 55.

²⁰ Ямас.

²¹ K. B. Мисер, 8. 70-дюревский, M. H. Воронев, История народов
 Узбекистана, т. 2, Москва, 1952, lk. 252.

²² Ямас.

kaalimaiste vallutajate vastu oma rahva poole, tema traditsioonide kultuuri poole ja keele poole.

II sajandil muutus parsi dari kõrvuti araabia keelega rikkalikuks kirjakeeleks; olukorjandus, poliitika ja poeetika, osaliselt ka teadus näitaks geograafia ja ajalugu; olid sel ajal juba üle läinud uuele keelele.²³ XI-XIV sajandini levis parsi dari India.²⁵

XIV sajandil kasutati parsi-dari keelt Kõrve-kastis, praegu Sikkim.²⁶ Kõrvuti ulpaolnimetatutega eksistentsid kohalikud dialektid ajaloolaste arvamusel parsi dari keele tekkimise ja arengu kohta lähivad lühem. Tadžiki keele, akademik Mirtsojev on võtnud need kokku ja tulnud järgmistele järeldustele:

1) Parsi-darist ei teadud maverannakti ja Khorasani lõuna- ja kaudis araablaste vallutusperioodil. Vastupidi parsi-dari eli maverannakti ja Khorasani maadid tavaliselt oma keeleks.

2) Parsi-dari ei saanud tekkida ainult IX, X sajandil. Parsi dari keele tekkimist ei saa kuidagi lükkada Tadžiki rahva kujunemise protsessist, mis algas II sajandil.²⁷ Selle keele saadid arenes uus kirjandus, mille rajajaks oli geniaalne poeet Rudaki.²⁸

IX sajandi lõpp, X sajand ja XI sajandi 1. pool oli klassikalise persia-tadžiki võitluse periood, kuni II sajand, mis kujunes luule "kuldseks" sajandiks. Poliitika muutub ideoloogiliselt ränkamaks, selles tekitab ja kujunevad välja need poliitilised ja kirjandilised, mis väljendustavad järgnevat sajandite luulet.

Kuigi luule tekkis suvoraanngides ja loodi aristokraatia jaoks, muutus ta rahvalikuks tein oma veldemilisele velle ja veldemilisele ideedele.

Parsia-tadžiki kirjanduse üle on räägitud palju. Mõned kirjandusteadlased peavad Tadžiki kirjanduseks kogu

23 Б. И. Мурзаев, Сугак. Мифы и творчество, к. 31.

24 Утопия Тагменского народа, т. 3, к. 146.

25 И. И. Занг, У истоков языка, к. 54.

26 Яман, к. 55.

27 Б. И. Мурзаев, Сугак. Мифы и творчество, к. 34.

28 Яман, к. 218.

kirjandust, mida alles rüüri alg tagasõbuati põrre kirjanduse all. Rüdaki oli rahvuselt tadžik, igal juhul ta kuulus rahusse, kesolid praeguste tadžikkide uldijad. Sellest ei saa järeldada, et loomung on ühe rahva oma. Rüdaki elas ja töötas müüda tadžikistani ja Iraani territooriumil. Tadžikid peavad oma kirjanduse rajajaks rüdakid, sama teevad ka iraklased. Bigem on öelda, et rüdakist algab põrre-tadžiki klassikalise kirjanduse kuulsus ning teda tuleb teenitult pidada selle kirjanduse loojaks.

IX sajandi kirjandus, eriti poesia, oli tihedalt seotud rahvaloominguga annutades temast ühed värvid. Selle aja poeetide oskand ühegi muud oskonna kodivõrki puhuda ei; üks neist oli Rüdaki.

X sajandi poeetide loominguks puuduvad religioossed motiivid. Nende värsides on edasi antud kunstiline peegeldus humaanselt & rahvatarkust, dav looduse tunnustamine ja elusõnn.

X sajandi muul ja üldse põrre-tadžiki klassikalise luule on üles ehitatud kehvalt keeleliselt, teadlikult väljendud värskehvika ja karsa sisuline plaan eeldab raamatutarkuse tundmist. Erinevad kirjanduslikud ja ajaloolised terminid, viijete ja muisteaduste tead, araabia keelse filosoofilise ja teoloogilise terminoloogia mängimine on täiel määral nähtavad vaid sellel, kes keis teadustel end kodus tunneb.

IX, X sajandi kultuurilise suundade erilise koha süübidid. Kui süübidide liikumise algperioodil VIII - IX sajandil olid süübidid eriti meelstatud araabia rahva kui teovõru vastu, siis X sajandil ei olnud enam sellist üleolevat suhtumist araablastesse ja nende kultuuri. X sajandi süübismit kalitesid kalifaadi ja islamivastased motiivid.²⁹ X sajandi tadžiki poeetid astuvad sõltumatuselt araabia kalifaadist, ülistasid oma rahva ajalugu ja kultuuri, kuid samal ajal nad ei üta ka araablaste kultuuri saavutusi.

Aratamata rikkaliku kirjanduse olemasolule, on temas näke tähelepanu pöördatud rahva elule. Kirjandusteoste ja mabliivalse kultuuri mälestusmärkide põhjal võib saada ettekujutuse arvult ühiskonna kõrgemate kihtide elust.

²⁹ Утопия таджикского народа, т. II, к. 177.

Pärvalt sajandi püsinud Iraanimeelne - ja keelne Yamaniidide
 dünastia langes X ja XI sajandi vahetusel türki sugukarude
 löökide all; 999. aastal Mahmud Gashnvidi väed loovustasid
 ja Karakaniidide nn. Mustade khaanide väed põhjast liitideeri-
 sid Yamaniidide tüüpi.³⁰ Pärvalt kokkuleppeliselt sai Gashnvidide
 ja Karakaniidide tüüpi piiriks Amu-Darja jõgi. Mahmudile
 läksid Amu-Darjast lõuna poole jäävad maad, Maabran-
 kahi Yamakandi ja Bukharaagi jäi Karakaniidide võimu
 alla.³¹ Väikselikku suhteid kaks tüüpi vahel tugendati sugulus-
 sidemetega - Mahmud abiellus naisele tütrega. Kuid see ei sega-
 nud neid lepingut võrkumast. 1006. aastal, kui Mahmud
 kübis Indias, tungisid Karakaniidid Gashnvidide
 valduste Herasaki ja Balki rajooni. Püüdnud kordused
 üsna saqli ning kõrgestasid mõlmaid tüke.

Mahmudi valitsemisajal saabus Gashnvididele tükk
 oma suuima võimsuse. Radjoniidid moodustasid selle tüüpi
 elanikkonna põhimeessid.³²

Karakaniidide tüüpi kasvaid riivisti linnad, eriti
 Yamakand. Bukharaase ehitati uusi hooneid, millede
 hulgas oli kuulsam Atlan-kana minaret kõrgusega 46,5
 meetrit.³³ Skituskand oli kõrgel tasemel, loodi ornamendika
 ja kujutava kunstisilmapiirteid tükeid.

Nõukonda Karakaniidide perioodi kultuurilise elab
 üle vaadata, mis selitub peamiselt looduse kullustatuse
 ja naatsioonilise vaimekonna osa kasvuga.

Karakaniidide ajastuga ei ole seotud tüüpi kuulsat
 spetsiaalset või kullustatust, mis oleks jätunud tüüpi
 järged kesk-taseme vahelise ajalluse.

³⁰ В. Ю. Помогун, Великий древний город Нам-Ука (Абульхана)
 Москва, 1952, лк. 8.

³¹ Р. П. Тапушев, История Тагшикского народа, Т. 3, Москва, 1949, лк. 221.

³² Тамас, лк. 229.

³³ Тамас, лк. 227.

Mahmud gahnevīdi rügi tekkimise; Herasani, Rohitistani, Afghani, osa nüüdsel Iraani ja Põhja-India ühendamine ühe keskuse jaoks ümber, loobas ühtingimused teaduse ja kirjanduse arenguks.

Mahmud pärines ühest tüügi suguharust. Juba Yamaniidide etapil oli sõjalike võim tekkimise käes, mis gahnevīdide valitsusajal veelgi rohkem suurenes, ainekult tsiviilvõim kuulus araablastele.³⁴ Rügi keeles ja dari.³⁵

Ei saa ütada Mahmudi nähtusi sõjalistes- ja rügi-asjades, kuid ei tohi unustada, et ta oli üks kõige julmemaid despotte. Ta oli nii võimuline, et segas end kõrgesse kultuurisuntide ja kallutatjana, suhtus ta halvasti xi'itidesse; Mahmud rikkas ismailiitide õpetust³⁶, mille vabakultsententoid olid tal hästi teada.³⁷ Ta kuulutas palju vahendit oma õukonna suurjoonelisel muutmisel, ehitustel ja uude arenguks, kuna ta teadis, et sellega võib kindlustada oma populaarsust ja autoriteeti. Yelligil teel saavutas ta kõige kuldema Pärsia metselike kuulsuse. Tema ümber tekkis suur kulk poeeti ja õpetlasi. Ajaloosalikatel väidetakse, et Mahmudi õukonnas tehti kulisada poeeti.³⁸ Nadid ei talle muudugi sõtta sõna-sõnalt, seda arvu tuleb lihtsalt võista „palju“. Aupi, gahnevīdide dikastia ajaloo koostaja, kõige vana ja usaldusväärse tles „Nasti naja“, mainib ainekult kaketeime üheksa kallutatja nime.³⁹ See arv on kaugel neljasajast.

Mahmud oli küllalt hästi teadnud. Ta valdas hästi araabia keelt ja koostas araabia keelseid Herasani kommentaare.⁴⁰

34 Б. З. Мертель, Истории персидско-таджикской литературы, к. 301.

35 Ямас.

36 Исмаилизм или карматизм — иранийе кари — шиизми sees tekkunud usulis-politiline liikumine, mille idealiks oli kogukondlik-teokraatlik rüik.

37 Ам Дарка, Истории персидско-таджикской литературы, Москва, 1970, к. 169.

38 Б. З. Мертель, Истории персидско-таджикской литературы, к. 301.

39 Ямас.

40 Ямас.

tema pojad Muhammad ja Mas'ud, nagu jüstab Bekaki, oskasiid samuti araabia keelt. Bekaki kirjutas, et Muhammad bin Mahmud oli lookedake kalüpile ja araabia keürdele, ta armastas pidudel kuulata araabiakeelseid laule ja jutte.⁴¹ Seejärel hakkaski gaznevüdede perioodil tadžiki keelde tekkima araabia sõnu ja väljenduid.

Mahmud oskas ka pärсия keelt, ta isegi olevat proovinud kirjutada pärsi keelseid värse. Kuid see on juba legend, mõned ajaloolased kirjutavad Mahmudile juurde aktiivset poeetilist tegevust.

Yumrudades oma hukonna rikkus, kogjas Mahmud gaznas kokku hõusatud saadikutkogu ja ei peatunud mitte millegi ees, et sundida islamiteaduse kõige kuulsamaid mehi bukharaast Abu Ali Ibn Yinat ja korezmlast Abu-r-Reihan al-Biruni ümber kolima gaznasse, tsjarallutatud linnadest. Ibn-Yina põgenes. Biruni keele allus, palju ei peudu- nud kui ta oleks kukkunud, kuna teda süüdistati karmat- luses.⁴³ Biruni päästis tema kuulsuse ja praktilise vajadus tema teadmiste järel.

Tadžiki-pärsia kirjandus koondus gaznasse, peamiselt üle juurde. gaznevüdede poegade hulgas tuleb eraldada ka kaks gruppi: esimesse kuuluvad varased gaznevüdid: Rudaki koolkond, tema traditsiooni jätkajad; teised hilised gaznevüdid.⁴⁴ Teine grupi poegade teoseid iseloomustab rasmi äärmise kehtivus, tema atika vaesumine ja sapiistlike motiivide⁴⁵ ilmumine. Sel etapil on sapiistlikele poestale omase lähenevusvõis intonatsiooniga rahvalaule, kumbi suut- kemine helivõrse - rubaii rasbi ning harva kalitsevate klasside kriitika.

41 H. T. Тагирев, История таджикского народа, т. I, Москва, 1949, лк. 240.

42 Б. З. Пиртеев, История персико-таджикской литературы, лк. 288.

43 См. Книга, История персико-таджикской литературы, лк. 169.

44 Б. З. Пиртеев, История персико-таджикской литературы, лк. 706.

45 суфизм - мисплатонический мистикаст ja islami ilmutusreli- gioonist tulevad individualistlik usundivara ning dupilosoopia.

Mahmud kehtestas tiitli „poetide kuningas“ „malik-uisiara“, mille tõttu suurepärased rahuldamatult laager kont-
rolli alla.⁴⁶ Sümpoedi eli polnud keegi, kellest loodi kamaatka
pide kamaatka sultani nõudmistele, ega kõrvalevaldumise
est karistati kalakamatult.

Mahmudi ja tema poja Masudi valitsemisajaga iseloomustab
keegi paremini eodikejutajate kolme - Masudi, Farruki ja
Mahutsihti.

unsuri sai esimesena „poetide kuningas“ tiitli.⁴⁷ poet sündis
3 sajandi 60-ndatel aastatel. Pärast kariduse saamist leidis
ta sultani Mahmudi kamaatka kaudu tee gashavüüdide
sae juurde. unsuri võttis osa sultani sõjatekkedest, suurima
osa oma eodidest - kaseõdedest pühendas ta sultani võitude
ülistamiseks. Mahutsihti, üks kuulsamaid 21 sajandi poetide
ütleb unsuri kohta järgmist:

He tui mi mui kyty zolotimiy, koga ot zary go zary
i erpizem metaro qubam, nto sozgam kost chisry.
B ueruyestve, kotopom qumy, munto ne spravlyetel e. mui
za bery, za mydrostoy i meety om blemu referprouzlyelom.⁴⁸

unsuri elas kaua ja oli paljude poetide õpetajaks, ta
suris 1039/1040. aastal.⁴⁹

Muusei kalyaraishtaks Mahmudi eadepoediksoli Abdul-
Hassan Farruki (suris 1038/1039. aastal).⁵⁰ Teda peetakse oma
ajastu keegi andkamaatka eodikejutaja ja poetide teoret-
kuse. Ta sai kuulsaks looduskirjeldustega ja liitlilistele
lõhivilamustele pühendatud kaseõdedega.

Когда земле-золотой млик нарасивали на еода мур
(и) дилизветныю карму на голову кадевалт гора,
мукуса оз етйа потведат земли, как мукунат велла
розми,

46 см Рипка, История персидской и таджикской литературы, с. 49.

47 Уамас.

48 В. Г. Гафуров, История таджикского народа, т. I, Москва, 1949, с. 241.

49 С. А. Пертлев, История персидско-таджикской литературы, с. 306.

50 В. Г. Гафуров, История таджикского народа, т. I, Москва, 1949, с. 242.

мотыль от света вырастет на иве (земля) перышки конуран.
 Вера в колдунью аромат всеми примет ветер.
 Бодро пожелавать, в ветви ветрок! Милы всемо, аромат всеми!
 У ветра, ты скажи им, растертый мучке в рекабе,
 Саг, ты скажи им, красавчик мучилок держит в объятиях.
 У аравана - багдахшанские мамы в озерцах,
 У парастама - серые из кружких мелничков.
 Чтоты хватитесь за краем одежды на ветвях роз,
 И материи, как любовские руки протамивает шмар.
 Саг в перелив чатай одежде, му перемивается, как шамелек,
 Вода - цвета мелничка, а облаго смилет мелничка.⁵¹

Tema muliparand moodustab 20000 värsivida.⁵²
 ymboosa iisajandi traditsioonid kirjanduses välendatud neel gaskne-
 vüidide suurest manitsiooni ja proosakirjanduse muhannad.
 Manitsiooni loomingu on tunda araabia mõju, mis on
 osalekulik gasknevüidide ajajärgule. Kuid oma paljudes tloostes
 püüab ta jätkata traditsiooni poeetia vatasemat traditsiooni,
 jonnitades realistlikke maastikupeile. Manitsiooni väärteid on
 isakordselt muistkaalsed. Tõuke näitlik tema muulsa põlvkonnise
 telgitegija peole jätkajate ja õvõgonadise kirjeldamisega.

О кайм!⁵³ Не кора ли покинуть шайр?
 стан поднимая, к походу ротав караван.
 Неару теёмные кладко, вродмога ветанот -
 Неад рядоми кризливо грешит парадань.
 Вот - молитва вечерняя! Но пошлотри:
 солмы с мелкими грехи против греха етоят,
 только нмыче у мелка светлый восход,
 а у солмы - в горах Вавилома - закят:
 Так колдунотек чашы всев золотек,
 так ветре каротек в мире уход и возврат.⁵⁴

gasknevüidide perioodi saarutused traditsioonis polnud sugugi
 väiksemad kui kirjanduses, pigem suuremad.

Tänu poeetidele ja traditsioonile õnnestus Maknunidil luua
 tõelise oressoli kirjju, keda järgneva saja aasta jooksul meenutati
 kui Iraaki kultuuri kangelast. Tema oskus ette näha kandis
 vilju.

51 Б. З. Вертепове, история персидской и таджикской литературы, к. 337.

52 Н. Г. Тагуров, история таджикского народа, т. I, Москва, 1949, к. 242.

53 кайм - telgitegija

54 Н. Г. Тагуров, история таджикского народа, т. I, Москва, 1949, к. 243.

Pärast sultani Mahmudi surma jädi troonile sama tema noorem poeg Muhammad. Tema vastu astus kalifa Mahmudi vanem poeg Mas'ud, kes saabus võidu Muhammadi üle.

Mahmudi valitsemisaeg oli gaskevidide rüügis kodusõdade perioodiks, allutabud maad taotlesid isesisovast, rüügi kokale tekkis väliselt seldžukkide käel.⁵⁵ Gaskevididel ei õnnestunud peatada üldigi võrdkoimude peaktungi. 1040. aastal purustasid seldžukid Tugrilbeki juhtomisel gasa sultani sõjalised jõud ning Horasan, gaskevidide imperiumi põhikaitse ja kultuursem osa langes neile saagiks. Üsna pea vallutas Tugrilbek Gurgani, Heruzi, Lääne-Kaani ja Zerbandžani. 1055. aastal langes seldžukkide kätte abassiidide kalifaadi pealinn Bagdad.⁵⁶ Tugrilbeki residentseksi sai Merv.⁵⁷

Arakia geograaf Jauhi, kes elas Mervis 13. sajandis alguul kirjutas: „Minu arastide ajal oli Mervis 10 raamatukogu, kus võis leida teoseid, mida teiste linnade raamatukogudes polnud säilinud. Sultan Yandžabi mausoleum meenutas oma arhitektuuris peolest Samanüidide mausoleumi.“⁵⁸

Seldžukkide võim jõudis katipunktile Tugrilbeki järglaste Atš-Atslani (1063-1072) ja tema poja Malikšahhi (1072-1092) valitsemisaial, kui nende valdused ulatusid Hünast Kake-mereni ja Desh-Karizat Püüria ning Palistünani.⁵⁹

55 Н. П. Таурус, Утопия тагмекского народа, т. I, Москва, 1949, с. 294.

56 Там же, с. 247.

57 Ваня Мери каренд ашрад Маро бәкәдәл Туркмени 1154-5.

58 Н. П. Таурус, Утопия тагмекского народа, т. I, Москва, 1949, с. 248.

59 Р. У. Кумел, А. Н. Белларов, Омар Кайман, Москва, 1959, с. 13.

Yeldžukkide riigi tekkimisega kaasnesid muudatused sotsiaal-
majanduslikus ja kultuurilises. Yeldžukkide vallutus lihvideeris
tsentraliseeritud kalifaadi büüri riigi, gahnevüidide ompleetiani.
Yeldžukid jagasid maa väikesteks provintsideks - kürtstükideks.⁶⁰
Majanduses saavutati osagi mõningaid edusamme: bugeerkes töö-
jaotus linnas ja maa vahel, arenes kaubandus, ehitati uusi
karavaniteid. Poliitiline ruum jäi endiselt feodaalidele.

Yuse- ja välispoliitikat Alp-Arslani ning Maliktakhi valitsemis-
ajal juhtis faktiliselt kesit. Nizamul-Mulk.

Paralleelselt riigi majandusliku ja poliitilise ühimsuse tugev-
damisega, nõrgatas ta teaduse arengut ning püüdis õpetlastele
luua soodsamaid võimalusi töös.

Yel perioodil parsi datid muutus ametlikeks keeleks Iraanis,
Mesk-Kaanis, Väike-Aasias ja Kesk-Aasias.⁶¹

Yeldžukid olid madalamal kultuuritasemel kui alistatud
maade rahvad. Alp-Arslan ja Maliktakh olid osigi kõrpa-
oskamatud, nende järeltulija sultan Sandžar ei teinud
neist selles suhtes palju.⁶² Nizamul Mulkil bunti kui tarka ja
haritud inimesest.

Mesk-Kaanis yeldžukkide etapi kultuuril on üldmaailmne
tähtsus. Kultuurikeskusteks jäid Nišapur, Merv, Balk, Herat.

Yelle etapi luule ja teaduse arengule andsid oma
panuse Nasir-i-Rostom, Abunavaz tsadi Rusi umar Hajjam jt.

Nasir-i-Rostom (1003-1088) sündis Kabadianis, nüüdse Tadžiki
NSV territooriumil. Nasir-i-Rostom, poeet ja filosoof, ülistas

⁶⁰ P. M. Kuliev, M. H. Oelmanov, Omap Kazim, lk. 14

⁶¹ Yamas lk. 20.

⁶² H. T. Garfurov, Istorija taghrebekkego karoga, T. I, Moskva, 1949, lk. 298.

⁶³ Yamas lk. 264.

teadmisi, kriitiliselt pedantselt, väljendas sümpaatiat tööriimete vastu.

Neor-mehe eas hakkas Nasir-i-Hosrov uurima kirjandust, mitmesuguseid teadusi, usuõpetust; ta tegles paljude aladega. Neoruses kõigi ta jaoksõnade sultanite Mahmudi ja Mas'udi sukkonda. Ta töötas mõningat aega seldžukkide suu juures Iraanis, pärast seda läks reisima.⁶⁴ Neoruses ta reisis Indias, Afganistanis, Turkestanis. Ta seadis oma reisi esmaseks eesmärgiks õppida tundma nende rahvaste elu. Yhteine aasta jaoksul viibis poeet Hadras, Katre-Karhis, Yükkias ja Egeptuses. Ta tutvus kohalike elanikkonnaga, kommete ja taradega. Kohtudes Egeptuses ismailiitidega, sai ta selle õpetuse äärmuslikku kooku järgijaks, mis oli lähedal katmaatlusele.⁶⁵

Yaabunud Balki, hakkas Nasir-i-Hosrov analiikult tunnustama ismailismi õpetust, millega tõmbas endale seldžukkide kalitsejate-ümüride rika. Harjates end jälitajate eest, ta hakkas rändama ühest linnast teise. Nagu märgib poeet, oli see aeg tema elus äärmiselt raske. Ta kirjutab analiikult, et kui sel ajal oleks talent ja haridus omakuid mingit väärtust, siis ta oleks olnud sama kõrgel kui kuu talvas.⁶⁶

Pärast reisirist kirjutas Nasir-i-Hosrov oma tuntuima ajaloolis-geograafise „Rändamise raamat“ ja tead raamatuid ismailismiuskumustest, filosoofilise traktaadi „Rändurite proviant“, „usu dogmad“. Ymürinat tähtsust omavad tema luulekogud „Valguse raamat“, „Ännetaamat“ jt.⁶⁷

64 M. T. Гафуров, Метопия тагмеккоро марога, Т.Т., Москва, 1949, lk. 264-265.

65 Samas, lk. 265.

66 Samas, lk. 266.

oma nässides Nasir-i-Hosrov puudub mitte ainult poliitilisi-
 filosoofilisi küsimusi, vaid ütleb kõlpa ka palju
 usundlike mõtteid kasvatustliku-kombeptsuse alalt. Tema
 luules esineb ateistlike motive. Näga soojalt kirjutab ta
 tööinimestest - talupoegadest ja käsitsöölistest ning mõistab
 teravalt hukka tsare, pühakuid ja ametnikke.

Nasir-i-Hosrov ei rahanegi oma elu lõpuni jälitamistest.
 Oma elu viimased aastad nutis ta Pamiri mägikülas üksinduses.⁶⁸

X, XI, XII ja XIII sajandi tradus oli tunnustatud üle-
 maailmses mastaabis. Selle aja tradus oli omamoodi
 entsüklopedist: ta oli ühesuguselt informeeritud kõigis sel
 ajal tuntud teaduskirades. Ja kui ta oli spetsialist
 täppisteaduste valdkonnas ning samaaegselt veel filosoof,
 luuletaja, kandis ta austavat tüülit sügpus-mõtteid.⁶⁹
 Nende meeste hulka kuuluvad Yun-Yika ja unat Hajjam.

Kolmas selle perioodi kõljapaistet spetsialist Abu-r-Reihan
 Buharimad ibn Ahmed al-Biruni (973-1048) teoreetilise tegeles
 loodus-teaduse, astronoomia, matemaatika, maateaduse, ajaleo
 geomeetria ja astronoomiaga.⁷⁰ Biruni määras isemesena metallide
 ja mineraalide erikaalu. Tä kontrollis teadumisi praktikas
 ja võitles ebauue vastu. Birunile kuuluvad ka ajaleolis-
 geograafilise ülekaade "Indiast",⁷¹ ja teos "damaadde

68 Н. Т. Тафуров, Утопия Тафуровского народа, т. 3, Москва, 1949, л. 267.

69 С. Ф. Мертинс, Утопия персидско-тафуровской литературы, л. 111.

70 С. П. Трипоров, Великие ученые Средней Азии, Москва, 1958, л. 18.

71 Р. М. Келлер, М. Н. Семанов, Умаркайтани, л. 38.

rakvaste ajalooost, "Kanaadi rakvaste kronoloogia".⁷² Bötuni "Õige kogemine" omab veel tänapäevalgi tähtsust islami ajaloo uurimisel.⁷³ Bötuni ennustas küis sajandid enne kopronikust geotsentrilise süsteemi olemasolu.⁷⁴

Yunani rakvaste teaduse arengule andsid veel matemaatika astronoomia ja geograafia tuntuimad teadlased, keda tuntakse veel al-Madsusi nime all; teadlase-matemaatik Ahmad ibn Abdullo al-Masbazi ehk al-Nabat al-Nasib. al-Norizmi tõi esimest korda matemaatilise india numbrite-süsteemi.⁷⁵ ja võttis kasutusse logaritmid. al-Masbazi oma uurimustes kasutas tangente, keetatungest ja koostas nende tabellid.⁷⁶

II sajandi 30-ndail aastail tungisid karakitailased (kidandid) Kesk-Aasiasse. Nad purustasid Yamakandi all 1141. aastal Seldžukkide ja Karahaniidide võid ning kukutasid lõplikult nende võimu. Karakitailaste gurmaan hakkas valitsema Maveraannahhis.⁷⁷

II sajandi 2. poolel hakkas järk-järgult tugevnema Horizmi riik keskeisega Urgentšis. Horizmi-Sakk Tikes'i (1172-1201) kuulus sellele rüügile plaaniga kogu Ida-Yraan.⁷⁸ Tikes'i järglase Muhammad (1200-1220) kasutas ära rahulolematuse, mis valitses Kesk-Aasia töötavatel kiitide hulgas karakitailaste ja nende kohalikest feodaalidest käsilaste vastu. 1207. aastal puhkes Bukhara linnaläinike,

72 В. Н. Громова, Великие математики Средней Азии, Москва, 1958, с. 15.

73 В. З. Мертве, История персидско-таджикской литературы, с. 122.

74 Р. М. Вильев, М. Н. Олманов, Омар Хайям, с. 38.

75 История таджикского народа, т. 5, с. 188-189.

76 Ямас, с. 188.

77 Ямас, с. 241-242.

78 М. Т. Гарунов, История таджикского народа, т. 5, Москва, 1949, с. 258.

käsitaöliste ja umbruskonna talupoegade ülestõus, mida juhtis käsitaöline ja kilkimüüja Melik Sandjat. Ta kaotas linnas võidu. Muhammad surus 1207. aastal ülestõusu maha ja võttis Bukhaara võiduga enda kätte.⁷⁹ Muhammad andis 1210. aastal karakitailastele purustama läögi ja alistas 1212. aastal Samarakandi, kaasa arvatud Samarkand.⁸⁰

Kultuurilise arengu keskestes jäid Samarkand, Bukhara, Herat, Urgentš jt. linnad, mis asusid Hiina ja Iraani vahel Euroopa vahelistel kaubateedel. Hooremi tük oli ebakindel, sest palitsevat klassi lokestasid sisenised lahkelid.

XIII sajandil mongolite sissetung tõi kaasa loendamatuid kannatusi: kooqutas maa majandust, hävitas palju linnu, tõkestas kauaks ajaks kultuuri arengut.

Mongolid olid alistatud maade rahvastest palju madalamal kultuurilisel tasemel.

Pärsia-tadžiki kirjanduse kall kusk-tasija ja Horasan kaotasid oma endise tähenduse. Need kirjandusliku tegevuse keskused tekkisid nendesse maadesse - Koonu-Iraani, Katihe-tasiasse ja Indiasse, kuhu ei ulatunud mongolite vallutused.

XIII sajandi suurimad poetid on O'falolidin Rumi, (1207-1272), muslimite^{-ud} jaadi Ghasi (1184-1292) ja Hafiz.

Rumi, ühe sufismi suurima teadlase ja poedi loomingu

79 Н. П. Тафуров, Утопия тагичского народа, Т. I, Москва, 1949, к. 261.

80 Samas, к. 262.

meodustavad peamiselt gaseelid.⁸¹ Vaatamata sellele, et peamine osa oma teostidest pühendas Rumi sufismile, mis on võrras meil maailmakaatele, omab tema kui peaaegu sordameister ja lühike tähtsat kohta pärsia - tadžiki kirjanduses. Kõiki mitstilise vormi oskab Djalaliddin Rumi näha omimõeldud, tema puudlusi töö ja õnne juurde. Selles seisneb Rumi loomingu positiivne külg.

Rumi looming kajastab 12-13-sada filosoofiat. Seepärast on tema „Masnavi ma'navi“ väga tähtsaks sufismi uurimise allikaks, samuti on nimisel teekel 12-13-sada filosoofia leviku uurimisel vdas.⁸²

Yaadi, kelle tõeline nimi oli Muslik-ud Din, traditi üks populaarsemaid kirjanikke ja suurimaid didaktilisi luuletajaid sündis 12. sajandi lõpul Sirasis,⁸³ mis oli tol ajal 4500000 korral üks kõige jõukamaid linnu tüüpe. Pärast oma isa surma sai tema hooldajaks Yaad Pen Zengi, Parsi atabeg, kes saatis ta õppima kuulsasse Bagdadi akadeemiasse.⁸⁴ Kuid enne, kui ta kõrgemast koolist lahkus, oli tema kirjanduslik kuulsus levinud kaugele.

Vakepala oli ta saanud nimeks Yaadi oma hooldaja Yaadi auks. Ta ise lausus hiljem selle nime kohta, et see levib üle kogu maailma.

81 Н. Г. Гафуров, История таджикского народа, т. I, М. 1949, с. 294.

82 Яамас, с. 295.

83 Н. Г. Гафуров, История таджикского народа, т. I, Москва, 1949 с. 295.

84 П. Амелб, Саади и во Тумангане, Москва, 1958, с. 7.

Pärast seda, kui ta oli õppinud islami dogmaatilisi dissi-
pliine, pööras ta esialgu oma tähelepanu praktilisele filosoofiale
ja hakkas hiljem üha rohkem huvitundma sufismi vastu.

Kuuld sõbrad kuised ei lase tal lastuda filosoofilistesse
mõtisklustesse. Ta oli tunnustajaks mongolite sissetungile. Ta nägi
paljusid linna hävitatuna ja atabeg saadid teoorilt tou-
gatuna. Masendatuna kodumaale kahtlusväärsest olukorrast,
lahkus ta vihaselt ja alustas oma elu teist perioodi, ränd-
kute perioodi.

Käik Bakk, garkna reises ta Indiasse ja sealt edasi
peemeni. Kodumaaalt saabunud halbade uudiste mõjul,
põttis ta ette retke Abessiiniasse ja pälvevõrkaku Mekasse ja
Mediinasse. Hulk aega elas ta kuulsa sürgona Damaskuses,
kus lisandus tema kirjaniiku kuulsusele võljapaistva jutlustaja
kuulsus. Tüdikud Damaskusest, unaldus ta Jeruusalemma
lõppedasse kõrbesse ja elas üksildast rändu elu kuni
frangi sõdurid ta kinni võtsid ja Tripolisse viisid. Vaadi-
mõisteti sunnitsõle kindluse kaitsjutes. Pärast loenda-
matute raskuste talumist, rhabastati ta lõpuks ühe rikka
sobra poolt Aleppes, kes tasus tema lennataha ja andis talle
oma tütre naiseks. Kuna aga kooselu tüdaka naisega
osutus võlmatuks, arus saadi uutele teistele Põhja-
kaafikas ja Väike-Aasiasse.⁹⁵

Kui ta oli ületanud seitsmekümneks eluaasta ülnise,
pöördus ta tagasi Sirasi. Tema luuletusi anti edasi suust
suku. Tema sünnipaigas oli raku jälle jälle seatud.

95 P. Kuleb, caagu u no Tjmuetan, lk. 9.

ra pühendas ma eli poessiale ja süfistlikele mõttelõlqutuste. Reisiid kestel saadud teadmised maailma kohta, lähedane tutvumine mitmesuguste maadega, sõõrenemine ikimise loomusse, sünnipäevane mõtete kõrgelehelisus, rõõmlasid Yaadil lühikesel aja jooksul luma kaks meistriteost, mis on teinud ta nime suuremaks — „Bustan“ — „Puuviljamaa“ ja „Gulistan“ — „Roosiamaa“. Mõlemad teosed on pühendatud Farsi valitsejale, atabiq Abu Bekrile.⁹⁶ „Bustan“ käsitleb kõrgemaid filosoofilisi ja usulisi küsimusi. „Gulistan“ koosneb kaheksast peatükist, mis tahelduvad araabia keelekeeliga, mida illustreerivad kohked tarkussõnad ja rikkalikud anekdoodid. „Gulistan“ käsitleb enam-vähem sama probleemi, mis „Bustan“, kuid on omandanud kümnest palju suurema populaarsuse nii idas kui ka läänes.

Yaadi hültiliste lauletuste kogu ületab mahult „Puuviljamaa“ ja „Roosiamaa“. Peeldi lauletused ilmutavad sellist teemastust, mida võib harva kohata idamaade poessias.

iga itaankare, kes oskab lugeda, teab peast vähemalt terveid lõike „Roosiamaa“ sissejuhatastest, mille poettlike kaunitus on ainulaadne pärsia kirjanduses.⁹⁷

Peaaegu kõik „Gulistani“ lood on võetud elust. Ajajärgul mil kuningad, müürid olid kõrvõmsad despotid, kes talitasid orimeste peadega küsamatlikult naga vallasvaragaagi, ei kõhelnud suurt polet lausumast:

„Üks sel kuningas küsis pühalt mehelt: „Missesugust palvet

⁹⁶ P. Kamb, baagu a no Tyumetani, lk. 18.

⁹⁷ Yamas, lk. 37.

«Kõige enam soovida?» Pärka mees vastas: „soona-
uimad“ - „miks lõunauimad?“, küsis kuningas kammastatult.
„Võllepärast, et ainult siis, kui sa päeva kestel magad, ei saa
sa inimestele kahju teha.“⁸⁸

„gulestani“ koostlusobjektiks ei ole ainult kuningad. Terved
peatilgid on pikendatud noorusele, vanadusele, inimeste-
vahelisele suhtlemisele.

„Reoväed“ on võitlejad kujukas tunnustus saadi humanismist.
Kui saadi kirjutas kuningate käitumisest, armastusest, noor-
usest, ei unusta polet mitte ühekski hetkest inimest. Saadi, kes oma
nooruse ja kuulsuse tõttu oleks võinud elada kuninglikult
emüüride seltskonnas, ei kõhelnud ühinevast demüüritega, teismast
maailmas vaesena ja lahenemast kõrgile vaestele, õnnetuile. Ta
võitles pake vastu, kus ta seda iganes leidis: kas emüüride seas
kõik oma armastatud demüürite hulgas.

XIV sajandil jagunes kesk-aasia kaheks osaks: Mongolistaniks
Peitsme-jõe alal ja Mavannahiks.⁸⁹

XV sajandil võib märgata kultuurilisel jällegi tõusuperioodi.

XVI sajandus ei saanud kaua aega taibuda katastroofilisest
löögist, mille andsid mongolid. XVII sajandi teored sisaldasid
rahulolematuse mõtteid, tugev protest ilmus kirjandusse

XVIII sajandil, mil rahva viha murdub poeeti teadvuses, kirjandus-
dudes peamiselt isiksuse massi vormis.

Kõige enam iseloomulik sellele ajastule on omapärane

88 P. Kuvshinov, Сааги и его Тимухани, lk. 23.

89 detm's - kehtumunuk

90 Н. Т. Тафурев, История таджикского народа, т. I Москва, 1949, lk. 801.

filosoofiline - poeetiline protest, mille motiivid ilmuvad kirjandusse kahes faasis: raskem tavalt liitilis (gaseel) ja raskem tavalalt epilisest (satüür).⁹¹ Suuruse Farru silmapaestavad esindajad on Xalif ja Kamol Xudxandi, teise Ubraid Fakoni.

Kamol Xudxandi (1325/1330-1400)⁹² Xalifiga kaasaegne, tundis suurt sympaatiat rahva vastu, ta ei pühendanud ühtegi luuletust valitsjatele.

XV sajand oli Xesk-kasari omapärane ja tähelepanu väärt aeg.

Tõukuri ompeerium jagunes mitmeks tema poegade ja pojapoegade vahel. Jätkusid sotsiaalsed, elanikkonna kalastamatult eksploateerimise laostas maa majandust. Piiride taga kehtisid esile uued võimsad rahvlased. Imelikul kombel suutsid selles olukorras ja keerulises olukorras tekkida soodsad tingimused kultuurilise elavnemiseks. Teadust ja luulet hakkasid ka valitsjad ise. Uugbek andis oma panuse astronoomiasse.⁹³ Xeratis arhivis säilitab humanitaarteadused ja kunst - eelkõige raamatukunst.

Sajandi väljapaistvam poet Nuriddin Abdurrahman Džami sündis 1414. aastal Kirde-Kasani Džami linnas.⁹⁴ Väiksepaiga järges võttis ta endale kirjanikunime. Ta õppis Xeratis ju Yamarkandis⁹⁵, kust tuli pärast õpingute lõpetamist tagasi

91 И. С. Драммский, Из истории таджикской народной поэзии, Москва, 1956, с. 159.

92 История таджикского народа, т. II с. 355.

93 Н. Т. Гаруров, История таджикского народа, т. I, Москва, 1949, с. 332.

94 И. Драммский, Из литератур, Москва 1966, с. 262.

95 История таджикского народа, т. I, Москва, 1949, с. 334.

"Heratisse ja jäi sinna kuni surmani 1492. a."⁹⁶ Ta pühendus
 täielikult teadusele ja luulele. Tegelda teadusega sõltumatult
 Puhonnast oli tol ajal võimalik ainult suvistlikes tingimustes
 Sufism oli sel ajal ainus tõsine vaimuelu kujundav suund.
 Džami võttis sufismi ideed omaks. Ta elas asketlikult, ainsaks
 eesuseks olid talle raamatud. Džami kirjutas palju. Kogu
 oma aja veetis ta raamatute ja sõprade - vestluskaaslaste seltsis,
 käibis kätinatist seltskonda.

Džami tähtsaim proosateos on "Koradema", mis koosneb
 paljudest lühikestest mitmesuguse sisuga anekdootidest ja
 novellidest, kus proosa vaheldub moraali selgitavate lugudega.⁹⁷

Armastusluule on Džamil kooskõlas sufismi muistilise
 armastusdoktriiniga. Viimase järgi olenev elusmärk on saavu-
 tatar vaid isiksuse ärapäõlemisega armastustel. Reguleerult
 Džami poeesias filosoofilist doktriini ei meenuta miski.

Tema parimad luuletuskogud on järgmised: "Seitse trooni",
 "Kuldne akel", "Kõngitõus rabadele", "Pargade palvehelmed"
 ning poemid "Laili ja Madžnun", "Jussuf ja Zulrika"
 "Salaman ja Absal" armastusest.⁹⁸

Parim Džami luules elab ja jääb elama.

96 V. Драммокий, в мемуарах, к. 262.

97 Яамас, к. 264.

98 Яамас.

Keskajase epohhi periodiseerimise skeem.

I Süübiismi maailmaarste ülemõõimise periood.

1. Süübi etapp (pikemat kujul - 800 - 1050 a. (Yaffatüdid, Tahkirüdid, Yamanüdid, Büüdid, qatneüdid). Kangelaslikkuse ja vabadusearmastuse vaimu äärseng. Iraani ühtsustunde ilmumine. Roomu ja koptuse motiivid poeessias. Esitamine ja võrdluste lihtsus. Rakoonilisus, araabia sõnade püüatud kasutamine. Kake iseseisva läänaja oda kirjanduskeele olemasolu. Dari keele levikurajoon Horasan ja Turkestani. Pehleü keele levikurajoon Rejast läänesuunas. (Stapi esindajad - Rudaki, Firdousi, Unsurü, Farrahi, Manutschi, Abu Ali Ibn-Sina, Baba Tahir, Akbari, Nasir-i-Noskovi)

2. Süübi etapp koos sufismiga - 1050 - 1250 a. (qatneüdid, Yeldükid, Honezmakhid) Vabadusearmastuse ja rahvusliku tunde nõrgenemine, poeessiasse tungivad nukruse ja võimetus motiivid. Sufismi areng ja tõus. Poeesia ja proosa muutuvad keerulisemaks. Vaimboolika ja allegooria tugevumine, araabia sõnade suurenenine, teaduslike väljendite levik, dari keele levik Iraani läänesuunas. Sel etapil levisid kaks keelt: folkloor, mõningad kirjanduslikud žanrid ja katoliku kirjandus veel pehlem kirjanduslike keeles; dari oli suukonaja aristokraatlikema kihtide keeleks. (Stapi esindajad Nizami, Ruzjani, Yana'i, Nizami Gorgani, Abu'l-Mali, Kazi Harid, Anvari, Hakani, Džamal ad-Din, Rasid Ruzabi, Nizami, Akbar Kamal Ismail).

II Sufistliku maailmaarste võimutsamise periood.

3. Positiivse sufismi etapp - 1250 - 1375 (Rikaanid, Sarbaküdid, Nuzaffatüdid, Džalalrüdid). Põhises kajastuvad lootustuse ja võimetus meeleolud. Vmms võike žanreid. Proosa muutumine veelgi keerulisemaks (tüüp proosa radž) uue stiili ilmumine psellis. Rõõgi sõnade läilbumine keelde. Kake kirjanduslike keele levik jätkub läänes. (Stapi esindajad Rumi, Nedža Gasir, Saadi, Noskovi, Yabistari, Rikadi, Ibn Yami.)

4. Sakasööbliku sufismi etapp ⁻¹³²⁵⁻¹⁵⁰⁰ (Yarbatöödid, Muzaffaröödid, Dzhalalöödid, Timuröödid). Kirjanduse languse süvenemine, joonadisele elementide (figuuride aring). Zāāle - Madanis hakkab pehlem keele aring, tugevnevad erinevused kõne ja kirjandusliku keele vahel, milleks jääb ainult datij. Paljudes kohtades keele funktsioon kui suhtlemise vahend läheneb üle pehlemt levivale türgi keelele. (Šāpī esandajad: Šāman, Kamol Hudzandi, Šāpī, Ali Yardi, Šussein Kafiši, Kātibī, Nisāpūti, Džāmi).

III

99 Проблемы периодизации истории литературы народов Востока, Москва, 1968, с. 294-298.

II ptk.

ÜHISKONDLIK-POLIITILISE JA FILOSOFILISE MÖTTE ARENG.

Aljanduse tõus IX-X sajandil soodustas teaduse, sealhulgas ka ühiskondlik-politiilise ja filosoofilise mõtte arengut.

Kesk-Aasia ja Iraani vahvaste ajaloogu tuleb vaadelda kui materialismi ja idealismi võitlust, milles peegeldus kahe vastuolulise ühiskondliku jõu võitlus.

On huvitav märkida, et tihti sõljendused progressiivsed filosoofilised mõtted ja ühiskondlikud ideed teataval määral, radikaalsemalt peesitas kui spetsiaalsetes filosoofilistes traktaatides.

Kesk-Aasia ja Iraani vahvaste filosoofilise ja ühiskondliku mõtte areng oli seotud Araabia ja India filosoofiaga. Kesk-Aasia teadusliku tegevuse kaudu ühiskondliku mõtte välkonnas.

X sajandil sai islam valitsumaks religiooniks ja kaotas kindlalt enda kätte ideoloogilise juhtimise.

Islami ideoloogid vaadlesid Koraani kriitikat kui teava põhjaduse rüvetamist. Koraan ütles igasugust teadusparasust looduses ja ühiskonnas. Koraani dogmad mitte ainult ei peokunud inimestele ralle ühiskonnast loodusrikkustest, vaid ka põnestasid inimeste teadust Koraanis keelduti, et inimesed peab kütlema kahtlusele elule! Kõik need Koraani antoteaduslikud dogmad pidud dasid teotvaja ja praktika arengut. Muhameedi kaimulikkond jälitas iga rabaameelset mõtet.

Yhteisparaseks tehtiin islamiin voitteluksi, jossa oltiin vanha-kreikka tiedus, ismajärjestyksessä filosofia. Mu'abidid, kes voittelsid kōtqi islami rahvaste vordõiquslikkuse eest, mõitsid, et tutvumine Aristotelese ja teiste vanha-kreikka filosoofide töödega, aratas kahtlusi premitõõses ja segases koraanifilosoofias.² Antiikfilosoofia tundmaõppimine aitas kaasa paljude muhameedi sektide tekkimisele, sealhulgas ka niisuguste, mis aitasid tugevdada mu'abidlikke meeleolusid.

Vanha-kreikka filosoofiaga tutvumine osabus normaalsiks tänu antiikautorite teoste tõlkimisele araabia keelde, tollealgsel teadusel ja kultuurkeelde. Kalifaadiplaanis Bagdadis loodi tõlkeakadeemiad, kuhu kontsentreeritud tolle aja parimad teaduslikud jõud.³

Antiikmaailma ratsionalistlike õpetuste süvendatud uurimine mis teadlased-filosoofid vastuolulise islami dogmade ja koraani kriitikaga. Tuleb arvestada, et intellektuaalse tegevuse monopol oli muhameedi teoloogide kätes ja katides põhikes enamasti usuoõpetusel.

Uhed esimesed islami dogmade vastu väljastajad olid muutatsiilid, termin tähendab sõna-sõnalt etaldunud. Muhameedi ortodoksides hakati nimetama ratsionalistlikult meelestatud teologe, kes lubasid vabamat religioosete dogmade arutelu, mõnikord suhtusid nad skeptiliselt mõningatesse islami õpetuse punktidesse.⁴

Muutatsiilismi ajalooline tähtsus seisneb selles, et ta püüdis luua lõhet kõigutamatuse ortodoksias ja omuutada islamit värskele ideedele.

Muutatsiilismi õpetuse tähtsamaks printsiipiks oli väide, et inimõtte tee otsenqal peab olema vaba jumala ette kuulutusest. Nad pidasid peamiseks teadmiste allikaks mõistust. "Kõige suurem auaraldused ja koraani ülistamisid, "märksid muutatsiilid on sunaluse tundemõõd" ⁵

² Уеторик тагмелкекоро парода, т. II, lk. 179.

³ Samas.

⁴ Samas.

⁵ Samas, lk. 180.

suvisus⁶, kirjutas rajapaisteer muutatsilisni esondaja
 Madan⁷, kokustab inimest tundma jumalat koos kõrgi
 tema määruste ja omadustega kuni täieliku arameelsuse
 saavutamiseni.⁶ Kasvat muutatsilisni ketsetuse mõju kultuuri
 isile tõsise katmise sisse suunismi islami esondajate. Keile
 oli vaja sellist religiooset - filosoofilist doktriini, mis
 oleks taganud põhiliste islami dogmade kaitse. Selleskollis
 eskesed muhameedi teoloogid - mutakallimid, mis sõna-
 sonalt tähendab "äädkiivad" Nad näitsid, et islam on
 jumala arameelsus ja kõrgi täiuslikum õpetus.⁷ Muta-
 kallimid püüdsid kompromiteerida muutatsiile ja koos
 nendega ka kreeka filosoofiat, eriti aristotelismi.

Progressiivsed mõtlejad tatasid üha otsustavamalt oma
 õigustest rabale too uurimisele, mis ei ole seotud islami
 skolastikaga. Nad seisid dilemma es, kas nõustuda
 islami dogmaatikaga ja kalami religioosse idealistlike
 filosoofiaga ning kuulutada maailm rüstuseks
 arades ta jumalas nõusandida jumalat kahtuma
 maailmas.⁸

Esikindlike mõtlejad, samuti nagu muutatsiilid ja
 süfistid läksid teist teid mõda, panteismi teid mõda.

Tõttudes antükautorite teõdele, eriti kristotelesele, nad
 näitsid, et loodus on tunnetaas.⁹ Kasni rajaduse
 printsiipi, mis valitseb looduses, esikindlikud mõtlejad
 laiendasid ka sotsiaalsete nähtuste valdkonda: inimene
 on osake loodusest ja seeparast on talle antud sama mõõte
 kui looduseli.

Kesk- kasia ja Maani progressiivsed mõtlejad arendasid
 uut raate filosoofiale kui teadusele.

Nad teõtasid välja tunnetaase ja olemise üldfilosoofilised
 probleemid, samuti õiguse ja tege probleemid, eriti leikka
 printsiibid. Paljud neist tõstsid ules küsimuse

⁶ Уеторика Тагмекекоро народа, Т. 9, lk. 180.

⁷ Уамас.

⁸ С. К. Трагорим, У уеторик философии ерегней тгум и урара,
 III - XII бб, Москва, 1960, lk. 58.

⁹ Уамас.

näidata inimest tema tahte ja mõistuse, maiste kannatuste ja rõõmudega. Nad osutasid suurt tähelepanu allise riikliku süsteemi loomisele, mis tagab rahuliku elu ja rüütsengu.¹⁰

Kesk- ja hilisklassi esteetiline mõtlemine tõstatab küsimuse keisririikidest, mis teevad inimesed õnnelikeks ja õnnelikeks. Kõrge islami filosoofia seisendas, et maa on „kutu ja kannatuste koht“ ja inimene on „liikumise maal“.¹¹ Selle perioodi mõtlemine lahkendas nimetatud küsimuse teisiti. Nad uskasid looduse tunnendamise võimalusse, kriipsutasid alla looduse allumisele inimesele ja võimaluse muuta ebaõiglase sotsiaalsed korrad.¹² Separatsiooni hakkasid nad uurima inimese vaimset ja materiaalselt elu, konkreetseid teadusi: matemaatika, astronoomiat, meditsiini. Kõrge looduse uurimine soodustas filosoofias materialistlike tendentside arengut. Kuid ei toki unustada, et mõttelus islami dogmade vastu toimus tol ajal ükna veel teoloogilise probleemide sfääris.

Kõrge järjekindlusega ja julgemad islami ja kalifaadi religioosse-idealistliku filosoofia rästastel IX-X saj. olid Farabi ja Ibn-Yona.

Abu Nasr al-Farabi (870-950) sündis Farabi linnas Fard-Darja linnas.¹³ Ta sai hariduse Damaskuses ja Bagdadis.

al-Farabi oli tol ajal kõige maailmas autoriteetsem Aristoteelse tundja. Mitte juhuslikult ei nimetanud tema kaasaegsed teda „teiseks õpetajaks“ ja maades peeti „esimeseks õpetajaks“ Aristotelest.¹⁴ Farabi tegeles, mis oli nii vajalik keskajale mõtlemisviisile, ühendas aristoteelismi ja neoplatonismi. Esimeselt võttis ta loogika ja teiselt ontoloogilise süsteemi.

10 С. Н. Григорьев, Из истории философии средневековья и ислама VII - XV вв., лк. 59.

11 Тамас.

12 Тамас.

13 Тамас, лк. 60.

14 История таджикского народа, т. II, лк. 184.

Farabi peamiseks teinaks on Aristoteelse teoste kommentaarimine ja ümber töötamine.

Farabi on kirjutanud umbes sada teed loodusteadlase ja filosoofia alal, kuid ainult mõned neist on meieni jõudnud. Suurem osa tema filosoofilisest töödest on ühendatud Aristoteelse filosoofia uurimisega. Ta kirjutas Aristoteelse „Kategoriate“, I ja II „Analüütika“ ning „Poetika“ kommentaarid.¹⁵

Farabi järge on olemas kuus asjade printsiipi: 1) jumalik printsiip ehk esimene põhjus, 2) sekundaarsed printsiibid ehk taarased späärid, 3) aktiivne intellekt, 4) hing, 5) vorm, 6) abstraktsioon materia. Smarandtsiooni alanevike teinud kõrgemalt spääridelt madalamale.

Jumala kujutluses püüab Farabi ühendada uusplatonistide „üksuse“ vana-ida valguse sümbolikaaga. Ta ütleb maailma põlisust, pidades seda võimalikuks selle loomist.

Tunnetuse küsimustes kaitses Farabi kogu sellele filosoofilisele tööle üldest mõtet „teinivast“, „aktiivsest“ mõistusest. Nagu ta ei või näha eset, kunta pole päikesest kürbest valgustatud, täpselt samuti on ka inimese mõistus jõuetu, kunta ei ole maailma aktiivse mõistuse sädemest valgustatud.¹⁶ Inimese esmäärge on ühtsus teiniva mõistusega, mille saavutamise loob maailmal kõik võimaliku õndsuse. Farabi ei usu kaubadesse ellu. Individuaalse hinge eksistentsi sidus ta kolaga.¹⁷

Kuiqi Farabi ütleb müstilise ekstasi tahtsust nitvanna vaimus, jaatab ta süski intellekti eri lüki „püha vaimu“, mis seletab prohvetlike ennustusi.

¹⁵ С. Н. Труворов, из истории философии средневековья и ислама VII - XII вв., стр. 61.

¹⁶ История тагменского царства, I, II, стр. 84.

¹⁷ Там же.

Farabi jagab teadmised teoreetilisteks ja praktilisteks. Esimesse gruppi kuuluvad loogika, loodusraamatud, metafüüsika; teise etika ja poliitika. Raatus peab sisaldama kolme peamist elementi: täpne teema, usaldusväärsed faktid ja tõestused.¹⁸

Ühes oma filosoofilisest traktaatidest puudutab Farabi järgmisi Aristoteelse uurimise põlvkondi kaksimusi: 1) filosoofide koolkondadest; 2) Aristoteelse filosoofia raamatute plaan; 3) filosoofia uurimise lõkkepunkti; 4) filosoofia uurimise eesmärki; 5) meetod, mille peab valima filosoof; 6) Aristoteelse mitmesugused väljendusviisid; 7) Aristoteelse segastest väljenditest; 8) mis tähendab olla Aristoteelse filosoofia tundja, mis on vajalik inimesele, kes on pöördunud Aristoteelse filosoofia uurimisele.¹⁹

Farabi kirjutas teid ka poliitikast ja moraalist. Nende seas tõusevad esile „Keatigiata linna elanike ideed“ ja „Põlvilpoliitika“, kus Farabi püüab lahtre mõtestada feodaalse ühiskonna poliitilist ja moraalses seisundit.

Maakirjades rääki kui organisatsioon, Farabi peidab vajalikuks uurida mitte ainult selle organisatsiooni struktuuri, tema arenguastmeid, vaid ka ühiskondlikke teid inimeste kaolu saavutamiseks. Vastavalt Farabile on kaks rüütblüüpi - keatiger ja halb. Riik on keatiger kui tema eksisteerimise aluseks on töö. Taolises riigis ei püütata inimeste tegevust islami ettekirjutuste ja dogmadega. Farabi kinnitab, et inimene ei saa saavutada kõike üksi, mida on vaja tunnemeuseks ja enesetäiustamiseks. Ta peab suhtlema teiste inimestega. Iga inimene vajab eksisteerimiseks ja täiustamiseks asju, milleni ta ei jõua üksi. Ta peab pöörduma abi saamiseks paljude inimeste poole. Farabi väidab, et keadus

18 e. re. Гривопан, Ближний университет Еревані Ереван, Москва, 1958, lk. 11.

19. Filosoofia ajalugu, I köide, antiik ja feodaalühiskonna filosoofia, Tartu, 1947, lk. 536.

saarutatakse tegelikkuses seovi ja raba valiku tulemusena. Ühendades oma seovid ja kumid inimised loovad hea tegu raigi.²⁰ Farabi märkas ühiskonnas inimestevahelist ebarõrdsust ja kritiseeris seda.

Filosoof astus välja feodaal-kalitsejate-despootide vastu, kes tõkkavad ühiskonna vaimseid jõude lüües raigi, mis põhineb inimestel aknuel ja kiskjalikkusel. Farabi uskus, et lõppude lõpuks hävitatakse kurjus ja kiskjal hakkab võidutsema headus. Ta ei suutnud leida õiget teed oma ideaalide saavutamiseks.

Farabi raated avaldasid suurt mõju kesk-kaasa ja raani rahvaste filosoofilise mõtte arengule. Tema tegevus valmistis ette Avicenna ilmumise.

10-11 sajand andis suure panuse filosoofiasse. Avicenna filosoofilistest raadetest raadebist on raimatu raigesti aru saada, kui nendega tutvumisel ei raeta aruusse tingimusi, millistes teetas õpetlane ja filosoof. See oli keskaj, kus kogu rahva raime elu oli valitseva usundi kaunisates. Kirikliku teaduse kirjatokest raahimalgi raäral umaldujaid rausati koope aru- tunnalt teqa. Seepaast filosoofid, kes tahtsid raaljendada uusi, progressiivsemaid raateid, pidid lakkendama oma õpetust ametliku religioosse õpetuse tõlgitsemisele. Selle aja stu filosoofiliste õpetuste üle tuleb raareliselt otsustada selle raegi, kuivõrd õnnestus filosoofidel ametliku reli- gioosse lipu all avaldada oma isikliku teeliselt anti- religioosseid ja materialistlikke seisukohti.

Avicenna filosoofilised tööd on koondatud kogudesse "Kitab-ut-šifa" - "Raimeise raamat" ja tadšiki keeles kirjutatud "Dokisnoma" - "raaduste raamat".²¹ Need töosed kannavad entsüklopeedilist iseloomu ja

20 C. K. Труворан, Великие ученые средневековой Азии, lk. 11-13.

21 Усупов Тагвелкеков рапога, Т. 9 lk. 186-187, 186.

sisaldavad peale filosoofia veel traktaate loogika, looduse-
teaduse, matemaatika ja astronoomia alal. „Kitab us-
sifa“ ja „Dokishoma“ loetakse I-II sajandi esirindliku
mõtte parimate mälestuste hulka kuuluvaks. Need raam-
atid koos kuulsa „Kaanoniga“ loid Ybn-Sinale „Seik-
ut-raisi“, teadlaste nimesti“ aumime.²²

Ybn-Sina erineb oma kaasaegsetest filosoofidest, sest
ta püüdis maailma tunnendamise küsimusi lahendada
ratsionalistlikult. Ta omistas suurt tähtsust kogemusele,
katsule, praktilisele ja tõendusle.²³ Teaduse ja olemasole-
tolgenduses jäi Ybn-Sina idealistlikule positsioonile:
ta tunnustas „absoluutse alge“ - jumala - olemasole-
kelle emanatsiooniks on maailm.²⁴ Kuid samal ta eitab
maailma loomist, eitab jumaliku ettemääratust.²⁵ Ybn-Sina
kui loodusnähtusi tunnitava ja kaiguse põhjusi ning
tagajärge kainelt seletava teadlase mõtte oli suunatud
materialismi poole.

Ta esitas materialistlikud seisukohad loodusnähtuste
seaduspärasusest, eelistas raatlust ja katsot, nõudis
teaduselt loogilist rangust ja täpseid tõestusi. Nel ajal
kui islam propageeris usku kauatagusesse ellu,
legendi maailmaloomisest ja muud taolist, seadis Ybn-
Sina sellele vastu spetsiifilise igavesest materiast.
„Materia“, kirjutas ta, „ei saa algust jumalast,
teda ei loonud jumal.“²⁶

Ylguis, millega Ybn-Sina esitas oma maailmavaate
populaarses vormis, avaldas ta väga suurt mõju
lugejatele ja muhameedi raimulikkond, kellel oli tol
ajal suurt mõju, pani selle filosoofia kädakäitlikkust
nähes õpetlase needuse alla. Muhameedlastest

22 К. К. Велленс, Коч-Али и Ибн-Сина (Абу Али ибн Сина) Сталинадаг, 1953, лк. 4.

23 В. И. Терюковский, Ибн Сина (Абу Али ибн Сина), лк. 46.

24 История таджикского народа, т. 4 лк. 185.

25 Ламас, В. Б. Помогам, Великий ученый Среднего Востока Ибн-Сина, (Абу Али ибн Сина) лк. 26

26 Ибн-Сина - Великий Наме, Сталинадаг, 1954, лк. 51-52.

obskuraandid olid rüü-ühine pakased tema usalduse
pärast mõtte ja ühmeliku mõistuse vastu (king) pidasid
teda ketseriks ja jumalasalgaajaks, kellega tuleb pidada
otsustavat võitlust.

Amiannal tuli seetõttu tema enda üleüldisest
järgi kaibuda eslika eslika, kus mitte-eeslised
uskumatuks muutakse, aeg-ajalt teeselda jumala-
kantslikku lihtsamusest, otsida oma filosoofilistes
teostes ahi mõistukõnest ja kavalatest võtetest,
andis arukale inimestele võimaluse iseseisvalt tema
viijade tõelise mõtteini jõuda. Oma teadsi keeles kir-
jutatud jumalavallatute vämmides püüdis ta
valusasti raimulikkonna ja aristokraatia juhtumist:

Е оепаиу руге оепаи (не омамеаи ебл мек),
Оемюмеро ероеи - он екамеі: „А бемек!“
А еемі у коро оеммак мет гулеі,
Ткот гур оепаеіва - абмаут еретеік.²⁷

Olles eslika, ole esel, oma palid ära paljasta!
Pärast suuremalta sa esliit järgi - ta ütleb: „Ma olen suur!“
Kui aega eslikõnne pole näidata,
Siis eslisusele - see ilme ketserlus.

Samal ajal ei saa märkimata jätta, et rüü-sika tegeles
unenägede seletamisega. Ta kirjutas talismanide maagilisest
mõjust ja tähtede sümbolikaast king „kurjast silmast“. Ta
ei lükanud ümber jumala olemasolu, kuigi kitsendas
tema olemasolu võimalust. „Jumal pole kõikkõimas, tal
on ainult võime isenesest võimalikku tegevusse panna.“²⁸

27 Н.О. Тафуров, История тагненского народа, т. I, Москва, 1949,
лк. 202.

28 Аоту сума, Даимис-каме, 54.

Guurt kuni pakub mon-sora poolt esitatud unversaalide
 probleemi lahendamis. Tema õpetuse järgi eksisteerib unversaalid
 järjekordiselt: 1) enne asja jumalikus mõistuses; 2) asja, kui üld
 üldine on üheks asja olemus; pärast asja inimese mõis-
 tuses, mis abstrahetib unversaalide üheks ühest asjadest. See
 konstruktsioon põhineb kahel üldusel: 1) jumalik mõistus
 elneb asjale, inimese mõistus seevastu järjekorras asjale;
 2) individualisatsioon printsüübi on materiaalses-
 üheks mõistuse printsüübi.²⁹

Tunnetus ei ole arvele võimalik ilma elneva
 meelise kogemusega. Olemise aluseks on tal kaks üheksat
 substantsi: materiaalne ja ideaalne.³⁰

Mon-sora ei olnud järjekorras materialist ega teelise
 idealist.

Arvele andis oma teoses loogi skolastika põhja. Ta
 pidas reaalseks materiidit. Ta kirjutas, et reaalne eksis-
 teerime väljaspool materiidit pole võimalik.

Mon-sora "Dokriinad" ja "Kitabus-Üheks" on samad
 omadused, mille poolest paistavad silma tema arsti-
 teaduslike teosed: puud alati faktidele tugineda,
 igas nähtuses leida uusi põhjusi ja järeldusi, need
 katsete abil kontrollida.

Mon-sora vaadete ebajärjekindlus, mitmete usulis-
 müstiliste kujutluste kokkusehimatus tema materialist-
 like vaadeteiga loodusteaduse vallas, olid ühenduses
 selle ajastu ja olukorraga, milles ta elas. Monin-
 gaid tema ekslike vaadete seletab vajadus
 varjata oma teelise vaadete, teisi aga asjaolu,
 et teadlane polnud veel vabanevad religiooni
 mõjust, mis 1000 aastat tagasi jagamatult
 inimeste mõistuse üle valitses.

29 Filosoofia ajalugu, I köide, kirik- ja feodaalühiskonna
 filosoofia, lk. 538.

30 Утепух тагвекероро напора, Т. II lk. 186.

Avicenna tõuketu teene seisab selles, et ta tolleaegsetele oludele ja tõrkspidamistele vaatamata võitles oma mitmekülgsete teostega filosoofia vabastamise eest usku teinvi osast, teaduslike mõtte vabastamise eest usalised pimedusest. Ta saavutas selles suhtes oma aja kohta suurepärasid tulemusi.

Abu-sena vastu astus välja Gatali.

Abu Hamid Muhammad ibn Muhammad Gatali 1058-1141 sündis maanis Tusi linnas. Ta alustas karjandus- teed oma sünnilinnas Tuscis ja jätkas seda Nišapuris. 1091. aastal määras Nizamü'l-Mulk Gatali "Nizamija" akadeemia juhiks Bagdadis, kus algas ka tema intellektuaalne filosoofiline tegevus, millest ta kirjutas oma autobiograafias: "Ma istusin raamatute taha ja hakkasin püüdliselt uurima seda teadust (filosoofiat). Ma tuginesin alati loetule. Vältides oma õpetajate abi. Ma tegelesin sellega neil tundidel, mis jäid üle raamatute kirjutamise ja loengute pidamisest."³¹

Gatali filosoofiline süsteem ei erkinud kõrvaaga. Gatali filosoofia kujunemisel tuleb eraldada kahte tunduvalt erinevat etappi sõltuvalt sellest kuidas on lahkendatud küsimus inimise mõistuse võimest tunnendada reaalsed tegelikkust. Esimese etapi tões on kaika filosoofi kindlust, mis tavaliselt tundub edel- saamatuna. Talle avaldavad eriti suurt mõju Aristoteelse, Farabi ja Abu-sena filosoofia. Ta uurib loogikat, füüsikat, metafüüsikat, poliitikat ja etikat.

Gatali kirjutas "Filosofide tendentsid", kus kirjutas loogikat, füüsikat, metafüüsikat sellises valguses nagu nad olid loodud Farabil ja Abu-senal.

31 С. И. Трунорам, Из истории философии средневековья и ислама VII-XIII вв., стр. 109.

32 Hamas, стр. 107.

Sejāvel ta kirjutas tuisel filosoofilise töö, "Nastused küsimustele", milles räägib taevastähtedest ja nende liikumisest ning igavesest liikumisest. Raamatu lõpus Gazali pöördus oma lähedaste sõprade poole palvega teatada töö olemasolust ainult terve mõistusega inimestele. Gazalil ei õnnestunud vältida muhameedi vämmalik-konnaga konflikti ja 1095. aastal pidi ta Bagdadist lahkuema.³³

Gazali teostanud "rännaku" läbi mitmesuguste filosoofiliste süsteemide, jõudis skeptitsismini, inimvõistuse jõuetusele aratundmiselle, säit aga meelstikasse ja usundesse. Gazalist sai julm aristobeliisni vaenlane. Tema õpetuse lõpptulemuseks on surma ja hävimise ülistamine, milles ta nägib taasühendumiseks igavese jumalusega.

Küllaltki ilmekad on Gazali teoste pealkirjad ise:

"Filosoofide kummutamine", "Usundlike teaduste taassünd".

Imaktādi "Filosoofide kummutamine" kirjutas Farabi Nisapuris ja see oli suunatud Aristotelesse, Farabi ja Ibn-Ynā filosoofiliste süsteemide vastu.³⁴ "Usundlike teaduste taassünd" sisaldab Gazali enese meelstilis-usundliku õpetuse.

Gazali nimetab Farabi ja Ibn-Ynā filosoofiliste süsteemide ohtriks islamii dogmaatilistele printsiipidele, kuna nende teostes väljenduvad ratsionalistlikud ja ateistlikud mõtted.³⁵

Õpetluses aristobeliisni väidete vastu ühendab Gazali maailma põlisuse põhimõtte, õpetust loodusliku põhjuslikkuse seaduspärasusest ja individuaalse surmatuse ütanisest. Aristotelesse, Farabi ja Avicenna selliste õpetuste

33 E. H. Греческие, из которых философия ережней была и была, VII - VIII вв., lk. 107.

34 Gazali, lk. 108.

35 Gazali, lk. 109.

vastu sead ta maailma loomise jumala poolt uskumisele, jumaliku ettevaatuse alalise rahelisegevuse asjade katku ja surenute ülestõusmisel.³⁶

gatali ütles, et loogiliste järelduste kaudu pole võimalik tõe saavutada, samuti tuleb unelduda mellelise kogemusest. Aikult muutus intuitsioon, hinge valgustamine, jumala poolt, võib teaduslikele tunnetusele ja inimise vaimu lakustamiseks jumaluses.

Teaduslike tunnetuse areustamise lähtepunktiks on gatalil põhjuslikeks printsiipi kriteerium. Ta ütles loodusseaduste olemasolu, paratamatult seost põhjuse ja tagajärje vahel ei ole. See, mida me nimetame põhjuslikeks seoseks on gatali järgi aikult sündmuste harjumuslike ajalike järjekorras.³⁷ Ühtki teost tegevuse subjekti peale jumala gatali ei tunnusta.

II sajandil saavutas usuline reaktsioon kõrgpunktis tugeneb sufism.

Sufism tekkis VIII - IX sajandil praeguse Iraani ja Süüria territooriumil. Mavannakhis ja Horasanis hakkas sufism levima natuke hiljem IX sajandil.³⁸ Ta sündis ši'ismi mepes, kuid tunges ka suniitide hulka. Sufismi - misplatoniilisest müstikast ja ši'ismist tulenevad individualistlik usundiõnn ning elufilosoofia, avaldas makrodselt suurt mõju oslani maade kultuurile kogu keskaja vältel.³⁹ Mõeldus "sufism" tuleb rahitavasti sõnast "safi", mis tähendab "jame" velleme rüü.⁴⁰

36 e. K. Truonik, Из истории философии ереванский храм и храма
II - III вв., lk. 109.

37 Философия аялуку, Труды, Антик - ja феодальнисконна философия,
lk. 539-540.

38 H. H. Zang, Метод бекон ерава, lk. 168.

39 Умар Хайям, Великие восток, lk. 56.

40 H. E. Трапезникий, Из истории таджикской народнскй поэзии,
lk. 340.

šufismi rajajaks oli Abu Muhammad Mehenesi (968-1048).⁴¹

Tunnustuses oli esikohal sisekaemus, jumala ja uskliku suhteis - iseklok ontamine vaherond. Platooniline, see on meelulisusest puhastunud armastus, on jõud, mis tähendab uskliku jumalaga; seda arendust kogetakse kui joobumist - maailm on peker, millest juuakse joovastavat veini.⁴² Šufid ei omistanud erilist tähelepanu poliitilisele kombinatsioonile, vaid otsesid tõelist jumala tunnustamist, müstilist liitumist jumalaga. Mõned šufid jõudsid panteistliku maailma vaateni, mille kohaselt jumal on kogu maailmas, kogu maailm on jumala ilmutus ehk emanatsioon. Šufid uneldusid sellega klaki põlvkonnalt antropomorfsest kujutlusest, mis on antud korraanis.⁴³

Šufismile vastavalt onimele kandes indas jumalikkuse substantsi, on maailmas eraldatud oma olemisest, mida püüab mõõda väinuse talustunuse astmestikkude tõustes uuesti leida. Šufid omistasid erilise müstilise tähenduse korraanis esinevatele jumalate nimedele.

Šufismi ideoloogias ei esine otsesid islami litaniist.

Šufism, tihti islamiga opositsioonis olev rahvalik religioon, väljendas joodaalihiiskonna kesk- ja alamkihtide huvi⁴⁴ nende rahulolematust eksploatatsiooniga vastu.

Šufide õpetuses kriipsutatatakse alla, et vaasmandus ja rikkus on kunja põhjused.

Müstilis-panteistlikku šufismi kiitasid muhameedi janaatneid - ortodoksid usalgu taga, kuid järkjärgult läksid mõlemad pooled kompromissile.

41 Уеторум тагмеккерит марога, т. 2, lk. 271

42 Уман Шафари, Меликнаисид, lk. 56

43 ^{Sergei Tokarev,} Religioon maailma rahvaste ajaloo, Tallinn, 1969, lk. 556.

44 И. В. Иракуцкий, Уеторум тагмеккерит марога козгилу, lk. 340

XI sajandil saidid hakkasid kutsuma rahvast asketismile, alluma rõõmudele ja jälgima religiooni eeskirju.⁴⁵

Osa sufistliku suuna juhte hakkas kohandama oma õpetust vastavalt valitsevale usundile islamile.

Pärast seldžukkide vallutust võidutses sufism täielikult Horasanis ja Maveraannahhis. Eriti suure ulatuse saavutas sufism XII sajandi alguses, pärast mongolite vallutust.⁴⁶ Sufismi õpetuse pooldajad hakkasid meodusbama näidmuunkade -devrišite orduid.⁴⁷

Sufistliku suuna poetide esindajatel müstika põimub läbi filosoofiliste teemadega. Sufidelle on veidi müstiline jaok, mis annab võimaluse unustada materiaalne maailm ja astuda ühendusse jamalaga.⁴⁸

Paljud filosoofid ja eriti poetid kasutasid sufismi abstraktsuse ja tugevate dogmade puudumise oma rabamaõtteleisuse väljendamiselt.

Ühelt poolt on sufism keskajase liina feodalismi-opositsiooni ja kultuurideoloogiat, teiselt poolt teaduse ja progressi vastu suunatud rivo orduide juhtide ja raimulike feodaalide käes.

Sufismi ei saa vaadelda kui progressiõrset liikumist, alguks oli seda. Kva jaoksuf sufism muutus ikka reaktioonilisemaks ja võimsamaks rahvamasside õpetamiseks

45 u. e. ³⁴⁰ *Трапезникий, из истории тагненской народнои школы, lk.*

46 *Вамас.*

47 *Сергей Токанов, Религиозная магияма народов Таджикистана, lk. 556.*

48 *А.М. Келлер, М.К. Оеманов, Омар Хайям, lk. 35.*

wakendiks.

Spirevalt karmaatlokest liikumisest, mis tõstis esile rahva tõmmilise nõrdimise, sapiis mis kajastusid passivne pekkumine, mis lõks üle abstraktseteks töö otsinguteks.⁴⁹

ühiskondlik - poliitiline ja filosoofilise mõtte arengule avaldas neel mõju ismailism ehk karmaatlus.

ix sajandi lõpus tekkis idealistliku neoplatonismiga tegeva mõju all keos kristliku gnostitsismiga ismailiitide doktriin, mis lõks lakku nk. „õigusklikust“ - sunnistlikust islamist ja samuti moodustas si' ismist. Vastandalt ismailiitide õpetusele jumal avaldas endas loominguist substantsi - „maailma mõõstus“, luues ideede maailma, mis omakorda avaldas madalama substantsi „maailma hinge“ ja mis lõi materia, planeetid, maa.⁵⁰

Islamism - islami ühe haru - šiismi sees - tekkivad usulis-poliitiline liikumine levis araablaste poolt vallutatud maades, eriti Iraanis ja Kesk-Aasias.

Islamismil on seitse arenguastet. Nimele ei saa saavutada oma jõududega tõe, ta vajab maailma mõistuse kasvatust, kes õpetab hingelisi tõesid vastandalt inimõhke evolutsioonile. Nimelele sisendati, et Muhammed ei ole viimaseks prohvetiks ja korra ei ole neile lõplikuks avamuseks.⁵¹ Islamism väitis, et on möödunud kuus prohvetlikku tsüklit: Aadami, Noa, Ibrahimi, Moosese, Joosefi Muhammedi ning vansti saabub viimane Muhammedi poja Ismaili periood.⁵² Ismailiitid õpetasid päike tähelepanu islami kommetele, palvetele, palverännakutele. Nad loid keerulise filosoofilise õpetuse, millele toetus suure kulla kalifaadi vastu võlga astuvaid

49 И. С. Ярамацкий, в котором тагменской каргной розгии, л. 40.

50 Петруша тагменского народа, т. 5, л. 181.

51 Яamas.

52 Яamas.

rakulolematuid riikmitusi.

IX - X sajandil omas kannaatlus progressiivset tähendust.⁵³
XI sajandil organiseerunud salajase vennaskonnana, põit-
lesid ismailiidid - kannaadid ralehikalt bürgi sojaväelise
aristokraatia ülemõimu vastu kõikides seldžukkidele
allutatud maades. Nende bürguat organisatsioon kasutasid
oma kuvides mitmeid poliitikategelased. Ismailism omas
progressiivset tähendust. Euroopas tuntud ismailiste - turkiste
assasüidide rituel all.

reaktsionilise ideoloogia vastu astus ra'ja rajjam.
Filosoofias kaitses rajjam idea aristotelismi tõeks pidamisi.
Filosoofilised raated, elutaju ja rann skolastilise teoloogia
vastu ilmnesid tema helikväärsides ja filosoofilistes
traktaatides.

Isfahani perioodil kirjutas rajjam rea filosoofilisi
traktate. Kui aga meenutada, millistel asjaoludel
need kirjutati, siis on ra'ja raske öelda, kus need väl-
jendavad rajjani enda seisukohti ja kus refereerivad
üldkehtivaid seisukohti.

"Traktadis olemise kõiksusest", "Traktadis maail-
mast ja rajalikkusest" jt. selle perioodi töodes rajjam
löi oma filosoofilise süsteemi.⁵⁴ Mõtelmist võib otsida
ebaolulistest kõrvalepõigetest. Rajjani suhted raiuu-
likkonnaga muutusid üha ebasobralikumaks ning
tõda kahtlustati jumala olemise ja usukommete täit-
mise rajalikkuse vitamises.

Kahtlusele emaldamiseks kirjutas ta 1080. aastal
vastuseks Farsi praktootniku Abu Nasr an - Nasabi
küsimustele "Traktadi maailmast ja rajalikkusest".
ning "Vastuse kolmele küsimusele".⁵⁵ Rajjani vastused
kahtvaste tunnistati rakuldavateks.

53 Методом рагмакского народа, т. II, lk. 182.

54 P. M. Kulev, M. H. Osmakov, Муар Саййани, lk. 49.

55 Тамас, lk. 51

56 Муар Саййани, Мрактател, lk. 25

Filosoofias luges Najjam oma õpetajaks Abu Ali Ibn Sinat, ida aristobellismi suurimat esindajat, kelle filosoofilised tööd olid tähtsaks liiks arabimõttelejate õpetuste seostamisel keskaja maailmapildiga.

1079. aastal Najjam tõlkis Ibn-Sina araabiakeelseid töid pärsia keelde.⁵⁷

Fakru'l-Mulki jaoks kirjutas Najjam pärsiakeelse „Maaktaadi olemise kõiksusest“, milles leidub pidepunkte autori enda maailmavaate mõistmiseks. Tolleaegse filosoofia keskses probleemiks olnud esimese põhjuse - jumala tunnendamise järgi jagab ta mõtlejad neljaks. „Esimesed on muuta kallimeid - bioloogid, kes rakulduvad traditsioonilisel tõestusel põhineva arvamuselga.“

Teised on filosoofid ja õpetlased, kes tunnustavad loogikastadustel põhineva puhtalt mõistusepärast tõestuse läbi. Ningil mool pole nad rahul traditsiooniliste põhjendustega. Kuid ka nemad ei suuda olla ustavad loogikale ja kaotavad jõu.

Kolmandad on ismailiidid, kes kõnelevad, et looja olemise ja omaduste tunnendamise teemal on ainult lühike tõeliselt sõnumitoojalt⁵⁸, sest põhjendustes on palju raskusi ja raskusi, milles mõistus eksib ning kõngleb.

Neljandad on supid, kes ei püüa tunnetada mõtisklemise ja kaalutlemise kaudu, vaid puhastavad vaimse täiuskumise läbi oma hinge looduslikkuse ja lihalikkuse mustusest. Ning kui olemus on puhastunud, saab ta võrdseks inglitele ja temasse ilmuvad nende omadused.

See on parim tee, sest vähegi jaoks pole temas tõket ega leoni, mis segaks täiuskumist kuni ussanda endani. Need on inimesed vaid looduse mustusest ja kui need loomad kaovad, kõrvaleduvad kellud ja seivad ning tõe asjades olub sellisena nagu ta on.⁵⁹

57 Omap kaumi, Murakhatu, lk. 25.

58 Si'itide imaan.

59 Omap kaumi, Murakhatu, lk. 185-186.

rummetuse olemus seisneb raijani reaalselt eksistentsia maailma peegelduses.⁶⁰

Olemine raijani järvegi koosneb keemilisest - ainekst ja materiasest ning liikrast - altpõhjusest. Üldine koosneb jagatavast ja jagamatust. Kes teab üldist, see mõistab ka osi.⁶¹

Raijan ei uskunud igavest elu. Ta umaldus Ibn-Sina realistlikust maailmapildist, ta erinevad raated üldmõistete kohta on jälgitavad kahes traktaadis: „Rastus kolmelle küsimusele“ ja „Mõistuse valgus üldist teaduse ainekst“. Abu Ali õpetas üldmõistete olemust enne asju - jumala mõistuses, kus nad on igavised; asjades ja pärast asju - inimese teaduses. Raijan kahtleb üldmõistete eksistentsis enne asju - need on vaid inimese teaduses ja asjades, mis muutuvad.⁶² Midagi igavest pole, asjad tekivad vaid ajutiselt esimest põhjusest.

Mongolite vallutuse periood oli kõige raskem ajajärk tudeiki rahva ajaloos, mis avaldas mõju ka ühiskondlik-politilise ja filosoofilise mõtte arengule, kus toimus tagasimineku.

Teadusliku ja filosoofilise mõtte valdkonnas oli silmapaistvamaks isikudajaks Morasanist pärit Muhammad ibn Muhammad Hasani Tusi, tuntud veel Nasriddin Tusi (1201-1272) nime all.⁶³

Ta on kirjutanud palju töid matemaatika, astronoomia, meditsiini ja ajaloo alal: „Eukleidese kommentaarid“, „Astronoomia olemus“, „Meditsiini seadused ja kommentaarid“, „Palluste ajaloo järg.“⁶⁴

Nasriddin oli Ibn-Sina raadete kaitsja. Tusi filosoofiline kontseptsioon avaldub tema teostes

60 D. M. Alamiyganov, Omap raayim o krayoge osuse k ponatim, Ogmande, 1968, lk. 24.

61 S. M. Grigor'um, Uz istorii filosofii sredney tzi i irana VII - XII vv, lk. 148.

62 Umar Raijan, Millikarid, lk. 68-69.

63 Istoria tagmeikeno naroga, T. II, lk. 318.

64 Samas.

"Kraadide selgitus" ja "Printsiipide selgitus."⁶⁵

Rusi osutas palju tähelepanu loogikanäisimustele. Kõige fundamentaalsemaks Rusi loogika alaseks tööks on "Teadmiste alused". Teosel on väljendatud tema õpetus kategooriatest ja loogilise teooria tõestusest, ning safismi kriitika. Kategooriate probleemide lahendamise järgi otsustades on näha, et taadlane kõkkles materialismi ja idealismi vahel. Ühelt poolt Rusi arvab, et substantside konkreetseks olekuks on materia ja objektiivselt eksisteerivad kehad, teiselt poolt ta kinnitab, et vorm, hing ja mõistus on iseseisvad.

Yelle ja järgneva epokki filosoofilise ja ühiskondlik-politilise mõtte aredateks väljendajateks on poeedid. Peatumel lähidalt üldfilosoofilistel kraaditel, mis leidsid kajastust nende loomingus.

Yelle ajaste poetidest mõtlejatest tuleb kõigepealt komitada tadžiki-pärsosa kirjanduse klassikut nuslik-ud Din Saadi Yirasit. Oma teostes "gulistan" - "roosiald" ja "Bustan" - "Puumiljaald" Saadi käsitles filosoofilis-didaktilisi ja eetilisi küsimusi.⁶⁶ Saadi loomingus põimuvad safistlike maailmanähtuste raames progressiivsed filosoofilised demendid, esmündlikud ideed ja konservatiivsed vaated.

XIII - XIV sajandil oli väljapaistvamaks filosoofilise-safistlike suuna esindajaks Rumi. Tema loomingud ratsionalistlikeks vaated võtsid pantustlike närvingu.

Rumi pantustiku viib looja transtendentaalse olemise eitamiseni, mille näiteks on filosoofi-jumalasalga ja vaidlus usklikuga:

65 Уеторная тагмеккероно вафого, т. 9, lk. 318

66 Lamas, lk. 319.

А греческий философ сказал:

«Он (мир) вечен и неизменен,
и нет у него творца, он самотворец».

Сказал философ: «Откуда (Ты) узнаешь о сотворении?»

«Как может знать гонимый о сотворении твоем?»

«Первек, укрятанный в граде»,

«Как может видеть окопы и канавы земли?»

«Это все ты воюешь, пограничная война»,

и ты закутаешься в шпоре от выжесты.

«Где аргументы, доказывающие сотворение мира? Скажи!»

«А если их нет, то комарикивай и изводи самолюбив!»

«Давай - ка доказательство и аргументы, но»

и слушайте же за что на свете не стану
дегдоказательным рвем.⁶⁷

XIV sajandi väljapaistevad mat mõtlejad ühaid zakonit (1270-1370)⁶⁸ tuntakse kui satiirikut, elementaarsest inimõiguste eest mõtlejat. Zakoni loominguks kajastusid tolle aja ühiskondliku noore põlvkond. Tä oskas märgata teda ümbritseva tegelikkuse niqasid ja väljakaid külgil, mis olid varjatud pühaduse ja keaduse sümbooliga.

Ona satiirilises töös «Kõikme osa», mis on kirjutatud sõnastike võrris, polet kirjutas veadalt tolle aja kalitseja parasaatlikku olemust ja nende omakooli rahva suhtes.

Ona sõnastikus ta annab järgmise sõnade seletuse.

al - mared (inimene) - kes nägib ilma silmakirjatsmiseta;
al - olime (ladlane / kalke; al - nois (utlustaja) - kes nägib ühte, aga see teisest; al - bikišt (paradiis) - see, kuhu keegi ei näe jne.⁶⁹

XIII - XIV sajandid poledid - mõtlejad hakkasid aru saama rahva rahulolematuse põhjusi. Nende filosoofilise protesti leidis väljenduse erinevates polesia žanrites.

Kad väljendasid protesti nägivalle, riisumise ja pedaduseaduste vastu.

67 И. С. Прямикова, Из истории тагненской народной поэзии, с. 352.

68 И. С. Сафуров, История тагненского народа, т. I, Москва, 1949, с. 306.

69 Уамас.

III ptk.

PÄRSIA - TADŽIKI KIRJANDUS

POEETIDE AADAM

Enne Abdullahi Džā'far'i või Muhammad Rudaki loomingu on meieni jõudnud kildude sõraka, kuid üks kunstilise vormidest ja värvidest jää midagi helkema kildudessegi. Umbes 1000 paarisvärsi, see on kõik, mis suudeti leida ja kokku koguda vanade seletavate sõnastike ja ajaraamatute lehekülgedelt. Võib arvata, et Rudaki loomingu käimine algas koke pärast tema surma ja jõudis lõpule juba rakitult järgnevatel sajandite jooksul.

III sajandi luuletaja Raxid Yamarkandist kirjutas Rudakist kui maailma, luuletajate pealikest ja lisas mõistatusliku arvu: „Ta luulet loendasen ma kolmteist korda 100000.“² Fantastilisi arve, nagu 1300000 värsivärsi, 100 värsiraamatut, mainivad teisedki allikad,³ kuid vaatamata nimetatud

1 И. С. Крайневский, Из истории таджикской народной поэзии, с. 263.

2 С. З. Мергелев, История персидско-таджикской литературы, с. 139.

3 А. А. Мирзоев, Рудак. Жизнь и творчество, с. 66.

arvu saja tuhande käsiraud kolmeistkolmenhordse loomadamisega, jääb Rudaki loomingu maht ühaga võimalike ja legendatse pätile.

Osa pooldi loominguist, nähemalt üürilised luuletused, olid alles veel XIII sajandi alguses, kuna mongolite esb Indiassa põgenen kirjaness Muhammad Kafi kirjib oma luuleantoloogias „Subab - al - albab“ - „Südamete süda“, et 1221/1222. aastal nägi ta Rudaki käsikirju.⁴

Pärast mongolite vallutusse läinud ei leita enam kusaqilbri ükbeigi konkreetset rikjet Rudaki luuleaardutute olemasolule.

1329/1330. aastal Ramdallah Kashari oma „Tatik'i fuzidas“, „Valitud ajaloos“ ütleb, et tal ei ole õnnestunud näha Rudaki käsikirju.⁵

Rudaki, kirna kommunikuma keskajaluuletaja elu võib jaotada nelja perioodi: lapsepõlv, noorus, loomingu aastad ja vanadus.

Andmeid pooldi elu pärast aastakümnete kohta on säilinud väga vähe. Rudaki sündis 855/860-nda aasta vaker Pandj-tudis, Yamarkandi lähedal, praeguse Tadžiki NSV põhjaosas.⁶ Ükski ajalooline ja kirjanduslik allikas ei võita, millisesse sotsiaalsesse klassi kuulusid vanemad, kuid võib oletada, et ta pärines alamaste kihtedest ja lapsepõlves ning noorusel tuli tal taluda palju raskusi, mida kinnitab ka ühe tema paarisraats.

4 B. A. Нептенов, Петруша Нургуево-Таджикские мифотыпы, lk. 140.

5 Yamas.

6 Yamas, lk. 130.

[Hoemia] ja rapaku, [ezgu] na oeme, a tekere goetun toro,
 "cto nryzmano muub kutaitekue cakou u apavokoro komu." ⁷

Allikad räägivad Rudaki etakordselt õpetatusest ja muusikaalsusest.

Kupi kirjutas oma antoloogias: „Ta oli sedavõrd andekas, et kaheksa-aastaselt oli õppinud juba pähe terve koraani ja oskas lugeda. Üks hakkas ta looma luuletusi ja väljendama sügavaid mõtteid nõnda, et võitis kõikide inimeste austuse. See õhutas teda veel enam. Kõige oli andnud talle kanni ja lammuta käde ning nõnda ta hakkas kirjutama ka muusikat, õppis tuntud meistrit Abdullahi Bakhtjarilt barbatimangu⁸, valdas seda täiuslikult, ja ta kuulsus levis maailma äätkeni.“⁹

See lühike loetelu aitab lähendada paljusid küsimusi. Rudaki õppis pähe koraani, mis tõendab, et ta sai tolle aja kokkusuulise hariduse. Ta tegeles luulega, mis ei olnud lapselik meelelaskutus, väljendid „sügavad mõtted“, „võitis kõikide inimeste austuse“, kõnelevad, et juba lapsepõlves saadutas Rudaki kõrge poeetilise meisterlikkuse. Noorusaastail oli ta rahvalaulik, muusik, poeet.

Rudaki loominguastad mõõduid samaniidide rukonnas võib oletada, et ta pääseb aastates meikna 35-40-selt ja tuntud sõnameistrena, ta'ne oma sõbra Bukhaara kalitsejate

⁷ A. M. Mupzob, Pygaku. Woluzna u Top'neetbo, lk. 84.

⁸ barbat-tambuutisabrone instrument, temast natuke pikem.

⁹ Rudaki, Luulepademed, Tallinn, 1970, lk. 98.

ministri (peaministri) Abu'l Fakr Muhammad ibn Abdullah Bal'ami kutseli Nasr ibn Ahmad Sukonda ja saab esimeseks luuletajaks rügis.¹⁰

Bal'ami tegi soodustusi kirjanduse ja teaduse arenguks, ta kutsus pealinnas õpetatud mehi. Oletust, et Bal'ami kutsus ka Rudaki Sukonda, kinnitavad tema sõnad.

Некоторые берковей, консул, смотави и галбери кифи
Привели на елмедь с гоприми консулату и смотави
маулереману¹¹

Teade mõtte ja õilsate kavatsustega, saabus Rudaki Yamaniidide Sukonda, ta käigi valitseja's elukoja keldides poeetide kaitsjaid.

Rudaki saabumisel Bukhara'sse oli teinigi täheendus: intensiivne kirjanduse ja mitmete teadusharude areng, vanade traditsioonide taassünd, meelitabid õpetlasi pealinnas, aktiivset osa võtta kultuurilust. Arvata, et auku't Sukonna pärast tulid teadlased, luuletajad ja kunstnikud Bukhara'sse, oleks vale. Peale Sukondlike ringide tegevtsid veel mitmed teadlased, kirjanike ringid¹². Rudaki ei võnud jääda kõrval kirjanduselust, seepärast ta saabus pealinnas.

Yamaniidide Sukonnas elasid poeedid, kes ilistasid valitsejate rõõmu. Õueluuletaja oli diplomaat, nõuandja ja rahendaja ülemate ning alamate vahel.

Teiselt poolt Sukonna juures poedi elu oli täielik raimne

10 A. M. Muzrob, Pygaku. Muzrob u tvorcestvo, lk. 91.

11 Yamas.

12 Yamas, lk. 92.

orjus, ta oli otseselt emiiri wang, kes elas kuldsest pumbis, ta ei röökinud seda seda, mida möbles.

Kuna Nasti isa Ahmad tegelas ka ise luulega, siis Rudaki lähenes talle veelgi rohkem.¹³ Poelt pidas ideaalseks õiglast, tarka, teadust ja kunsti kaitsvat valitsejati. Rudaki, nagu paljud tolle aja Iraaki ja Kesk-Aasia eestindlikud möblejad, uskus, et taolike valitseja hävitab ühiskonnas raqivalla, rõõumise ning ebaoiglust. Sellest jübustub osad „Veiki una“, kus Rudaki hindab kõrgelt Nasti.¹⁴ Samuti „Kalilas ja Demnas“ kirjeldab poelt Nasti õiglast valitsemisajaga, kuid ei ole rääkitatud normaalus, et oodi kirjutas ta emiiri käsul.¹⁵

Rudakil edenes isialga sukkonnas kõik kästi.

Своими стараниями добился славы, и стал похваляться, что у него и слава и почет и богатство великое.¹⁶

Veelgi patemini kirjutanud seda luuletaja rõõsiread oodis „Kalilas ja Demnas“ üle.

Oh oleksid, mu kallis, kuidas sa Rudakid sel endisajal, kui laulis muhekuva ta ja kõrgi rõõmestaja oli!

Si ta sa aegu, kus ta käis maailma radu kergel sammul ja uimas õõvikuna vaid üks tõõnu luuletaja oli.

On läinud ajad, hõmale kui kuulus ülikulte heldus,

on läinud ajad, kuningail kui tema ülistaja oli.

Kus kuninglikku saladist nääst oli aineüksi luule, seal oli minu luule siis, mis selle kuuletaja oli.

Kõiks aeg, kui maailm kirjutas siis raamatuteks minu laule, kui Horasani mõõnule mu sõna põlistaja oli.

13 A. M. Мурзоев, Рудаки. Жизнь и творчество, lk. 97.

14 Samas.

15 Samas.

16 Samas, lk. 98.

kus oli vaid maailma peal hea himega ja illedid meki,
 mind küllus sobas, igalüks mu helde rõõustaja oli.

Nii moni au ja rikkusid laeks kelle leidma ühest lossist teise,
 kuid suur Yamani koda vaid mu ainekud ilendaja oli.

Saiik Horasani kuningalt ma tasuta nelikümmeid bukati,
 emiir Urakaa, see helde mees, nel viil annetaja oli.

Ta ülikute kinkisid sain koguda nel seitse bukati
 tol päeval, millal ilin tepp mu kauge õnneaja oli.

Mu luule avas lukkused nii valitseja raudmutes,
 kes omalt poolt taas sulaste hea tagantkiitaja oli.¹⁷

Need võrsed ei raja kommentaaridest. Poet elas hästi, kuuldu-
 timest levis üle kogu maailma. Ta luulest emiir Nasri ja resit
 Bal'ani kasuks ning sai selle eest suurt tasuta. Rudaki rikastu-
 misest sukornas räägivad ka allikad. Radžikkide ju parslaste
 keskajasse pousse kõige rahuma säilitud antoloogia andmete
 järgi: „Ta tõusis madale ja tema rikkused suurenesid ilimal
 määral. Räägitakse, et tal oli 200 sõja ja tema katabusega
 oli koormatud 400 kaamelit. Väski poelt pärast teda pole olnud
 nii rikas, kellelegi pole oraks langenud nii suurt õnne.“¹⁸

Kuid see õnn oli üürike. Poet, kes oma loominguks sai inspi-
 ratsiooni tihedast sidemest rahvaga, oma armusa kodumaa
 leodusest, oli sunnitud ülistama isandate ning tema kaole sõltus
 valitseja meeleolu ja tujudest. Rudaki kiitang ei kestnud kaua.
 Vanas eas kikutati ta rühklastest välja. Tema sukornast
 eemaldamise põhjus on teadmata. Võib olla oli selle põhjuseks
 sõprus emiiri põlv alla sattunud resitiga, võib olla aga
 kaarmatide liikumisega seotud massajale kaasatundmine.

¹⁷ Rudaki, Kuulupudemed, lk. 22-23.

¹⁸ K. M. Mupzob, Pygaku. Veluzno u Topmeisto, lk. 97.

18-19 sajandi rahetusel rapustasid kesk-aasiat karmaatide, siglase maailmakorra jabulestajate' ideed ja illestõusud.¹⁹

Karmaadid propageerisid tagasipöördumist küllakogukonna juurde, kus kõik inimesed on võrdsed. Karmaadid käribasid „pimedust-
tüügi“ sulaseid ja teid sel teel ruumi „valguse ja tarkuse
rügile. Vastusena karmaatide hirmutegudele algas kalastama-
matu jaht ussiõpetuse pooldajate, mille kohta Rudaki sõber
rusti Bal'ami kirjutas:

Maailm muutus meil jaoks pimedaks kui öö,
ma olen abitu, valge ja pime, sa pole kaotanud veel kõike.²⁰

Koos Bal'amiga kõrvaldati öö juurde ka Rudaki. Teda
karistati keskajase kõige julma karistamisega, pimedaks-
tegemisega.^{1937. a. 21} Rudaki õukonnast väljakihutamist kinnitavad
tema kaks paarivaissi.

Sin kopas nautsira ma külluslikku onneima
mu päralt oli kuningate au ja prohvetite üsk.

Nüüd maja sama veel ja linagi endiseka seisab,
oh üle aga, miks nü ruttu põõmutubangust sai tusk.²²

Kanaduses kannatas värsimeister ränna pöödeest.

Sht nüüd on ajad teiseks saand ja mina ise olen teine,
nüüd lõpeb tee, kus seni veel vaid keppi-kotte raja oli.²³

19 A. M. Мурзюв, Рыгачи. Мусульм и творчество, lk. 114; M. M. Замы, Уметь
бекон славы, очерки переиздано-Таджикистанской литературы, Москва,
1964, lk. 64

20 B. Z. Диртале, Утопия переиздано-Таджикистанской литературы, lk. 134.

21 Yamas.

22 Rudaki, Luulepudemed, lk. 49.

23 Yamas, lk. 34.

Rudaki mõlgutas mõtteid oma saatus üle.

Miks ikka ümmardajaks peaksin alandama kinge,
ei püha raimu väärne penikarja mahtuda...

Küll kaua olid seltsiks ilma illikuul ja suust
ning võisid nende salamõtteisegi süveneda.

Mu ainus ikk ja püüd süs oli juhtida nad böeni,
ent ainsa basuna nüüd kõn ma kaketseda seda.²⁴

Meis beitides²⁵ on bundu Rudaki uhkust oma luuletaja-
kutsumuse suurusse ja ribestumist - valitsejad ei hooldi böeli-
sist tarkusest. Tadevki kanasõka ütleb: "Valitseja armulikkus
on kassi mäng küttega".²⁶

Poet pöördus tagasi kodupaika Pandkudakki, kus suri
kõrges vanaduses 329/940-941. aastal.²⁷

Mure ja kurbus kaatas poete.

Чуеиъ Рудакъ, но оетамоеъ мѣсто ео,
сѣмъ промѣтъ бумо, то аполлат, но не учережи.
Тге не не коит тѣиъ? бѣго чуеиъ коит,
и не сѣгет мѣкогѣ пабнѣо бѣу.²⁸

Nisalt on püsinud legend, et polet oli pime. Selle üle ei
vaidle mitte üksnes allikad vaid ka muirjad. Vaidlejad võib
jastada mitmesse gruppi: vähesed väidavad, et Rudaki sündis
pimedana; teised nimetavad teda pimedaks poediks, kuid samal
ajal ei märgi, millal ta jäi pimedaks; kolmandad väidavad
temast kui kalva nägemisega luuletajast; neljandad ütlevad,
et värsimüütlit kaotas nägemise lüü lõpul; viiendad aga väidavad.²⁹

²⁴ Rudaki, Luulepõdemed, lk. 35.

²⁵ beit - partismaks.

²⁶ H. E. Spransekini, Из истории таджикской народности поэзии, lk. 265.

²⁷ H. H. Мурзов, Рудакъ. Мѣсто и творчество, lk. 107.

²⁸ Samas.

²⁹ Samas lk. 108.

Aufi kirjutas: „Rudaki oli pime sünnimisest saadik, kuid tema nägu oli järgmise uskujaks päikesele ja kuule. Tema nälimised silmad olid sulletud, kuid sisemine vaade avatud.“³⁰

Dakiki ja Firdousi peavad peavad Rudakit kalma kõrgemusega pooldiks.³¹ 709/1309. aastal rääkis Nišapuri: Tal torgati silmad välja elu lõpul.³² Nafisi pole samuti Dakiki ja Firdousiga nõus, ta ütleb: „Aufi ja tema järel teised autorid tegid see, Rudaki kuivad luukarad kindlalt ümber olid, et ta oli sünnimisest saadik pime“:

Самое прекрасное качество дух уз-за тыну,
как та; что бжанепти, которая не рогаи [межамитмо]
дух ералеа.³³

Rudaki luuletused tõustavad, et ta nägi lilledel rõõmest, päikese tõusu, kuidas ta sai seda rõõke teha pimedana. Nõuselt torgati pooldil ikkagi silmad välja elu lõpul, nagu oli tema, poliitilise arveteistandamise korras. Nišapuri ja Nafisiga nõustub ka nõukogude teadlane Gerassimov.³⁴

30 K. M. Seppöeb, Pygaku. Melyub uTKoppeetko, lk 108.

31 Yamas.

32 Yamas, lk. 109.

33 Yamas, lk. 110.

34 1960. aastal määrasiki, nõukogude teadlaski kirjanduse rajaja kindlaks pooldi matruiskoka, mis arub Rudaki nägiküla kalmeistul. 1956. aastal kats seal ekspeditsioon antropoloog, ajaloodoktor ja skulptor Gerassimovi juhtimisel. Võeti kaalm, mis oli põlvest põlv kuulnud kui muusik „Abukhassan Rudaki või Abukhassan ufati kalma.“ Selles leiti skelett, mis arvestades muistraid matruiskokaid, pidi kuuluma väga lugupeetud isikule. Kolp oli ilma hammastega, Rudaki mainib seda „Kaebuses vanaduse üle“.

Silmakeobaste keolika uurimise tulemusena võidi järeldada, et pooldi silmad olid tema elu ajal vägivaldselt välja torgatad.

Rudaki luules on tarkust ja rõhu, mille põlge kannab eeldal kogu hilisem pärsia-tadžiki keeles kirjutatud luule. Kõrge paremini iseloomustavad poeeti loomingu ja sõbra sõnad:

"Luuletajate tööd on tavalised sõnad, kuid Rudaki sõnad on prohveti kõne. "Hea" ja "kaukis" on luuletajate kiituseks, kuid Rudaki puhul on need sõnad laim."³⁵

Kesk-astva rahvaste raimse taassünni poelt on kirjutatud palju ja erinevatel teemadel. Tema raasse võib klassifitseerida järgmiselt: kirglikud nooruskeeled, filosoofilised mõtisklused elust, rahitsejate kelduse ülistused, looduskirjeldused, armastusliirika, rüüri valmistamise kirjeldamine, kalbused vana-duse üle.³⁶

Rudaki loomingu kõidab elukõige eluõnn, raimustuse loodusest, armastuse ülistamine-need on tema liirika peamõtted.

Tema loomingu põhilise vorm on liiriline gaseel,³⁷ raiasse rubaii, opeetlik poeem maskavi, mitte aga pidulik eod kasoõd, rukonna poeetide loomingu peamine vorm.³⁸ Oma eodidele kirjutas Rudaki tavaliselt sissejuhatuse, milles ülistas loodust, eriti kevadet. Luuletaja kirjutas peaaegu kõiges tadžiki poeetia Fantibes, mis tekkisid juba enne teda ja arakesid sajatel sajandite kestel ning ta viis need Fantid täiuseni.

35 Rudaki, Luulepudemed, lk. 92.

36 C. Kükü, Yeroq Pyqanu, Moskva, 1959, lk. 24-25.

37 A. M. Mupzob, Pyqanu u pybuine raqum b x - xv bb, Etimologiya, 1958, lk. 22, 67. gaseel s.o. jutustus armastusest. x sajandil nimetati gaseelideks itakkeid luuletusi, poetilisi loogekesi, mis väljendasid armastustundeid, kannatust, rahulolematust.

38 A. M. Mupzob, Pyqanu. Mlyub u thopreebo, lk. 237-241; u. e. Ypauuekuu, U yepoym Taqmeeknoit Kapoqneu kofym, lk. 263.

Rudaki loominguks võib eraldada kakke tendentsi: feodaalset-
aristokraatlikku ja rahvalikku.³⁹ Tema luules puuduvad pla-
aega täielikult religioossed motiivid ning mitstilise mõtelaad.

Rudaki ei oleks mitte ainult väljapaistev poeet, vaid ka
estindlik mööblia. Ta nimetas ennast „paljudäädikivaki“⁴⁰

Tema loominguks pole võimalik mäista ilma tema maailma-
vaadet tundmata.

Säilikeud värsid väärivad, et rudakid uurisid maailma-
tekkimise probleeme, ette kuivatas mööbliaid kelsikus suunas.
Ta röödleb inimest lambaga, maailma laudaga, suumaks
nimetab ta midagi unetaolist, mis tabab inimest selles maailmas.
See mõte väljendab selge selgemini järquises beidid.

Me lambad vaid ja lauda moodi maa
me unetajaks väärne lauta tagasi.⁴¹

Luovitatalt käsitleb rudaki materiat ja kerge raketkoda.
Ta nimetab kerge raketise algallikat kerge „isaki“ ja kerge
materivaalse algallikat „mats“.⁴² Poet-mööblia satub siin täie-
likult vastuolule islami dogmadega; ta ei ole kõruti
jumala kui kerge eksistentsia altpõhusega ka materiat.
Rudaki arvab, et inimene tekis nelja algelemendi: maa,
tee, tule ja õhu ühinevusel.⁴³ Neist neljast algelemendist üks
on absoluutselt kerge-tuli, mis seostab kõrgusse, teine [algelement]
on raske-maa, mis rajub allapoole; kolmas on suhteliselt
kerge-õhk; neljas on suhteliselt raske-vesi.⁴⁴

39 A. E. Писанский, Из истории таджикской поэзии, lk. 251.

40 Из истории таджикского народа, т. 5, Москва, 1964, lk. 199.

41 Rudaki, Luulepuudmed, lk. 74.

42 B. M. Мурзоб, Рудакӣ, Якут и творчество, lk. 163.

43 Yamas.

44 Yamas, lk. 64.

selline maailmavaade levis paljude rahvaste: egiptlaste, kreeklaste, india laste, ranae kreeklaste juures kuni islami tekkimiseni.⁴⁵
 võib-olla mõnegasid Rudaki nimetatuid kehtimise lahkendamisel ka rana-kreeka filosoofid, kuid meil ei ole teada, kas ta uuris nende töid ja kas need avaldasid talle mõju.⁴⁶

Mida ranaaks sai polet, seda materialistlikumaks muutus tema maailmavaade.

Me maailm nagu pulbitseb ja soogav allikas on liikvel, ta loomus juba püsib, ta aha kiiustaja oli.
 on vaka kii, et kome mitte võib-olla see, mis taha tahi, ja taha ravib kaigeid see, mis ühskord meelitaja oli.
 on nähtud kõhi, kõndurid, mis paitab teoreetiliselt saanud, ent õiges aedastiki, kes kõb üle kumutaja oli.⁴⁷

Mis teitides "kabusel ranause üli" - on maailm pidevas liikumises, oma uueneuse ja rana kumise protsessis, mida Rudaki väljendab tahi muutumisel mitgiks ja mitgist uuesti tahi. Iga asi, iga nähtus muutub oma vastandiks ja seda muutumist raaleb polet kui materialise maailma seaduspärasust.

- 1) mõtleja kinnitab, et algelemendid ja loodusnähtused on pidevas liikumises, ta kahtlemata tunnustab rasjatud vormis materiat.
- 2) mõtleja väidab, et esemed ja nähtused muutuvad oma vastanditeks, ta eli kahtlemata näitse diallektilka positsioonidel.⁴⁸

45 История философии, т. I, Москва, 1957, lk. 40, 44, 60, 46, 78.

46 А. И. Мурзоб, Сугак. Мизм и Тхортеико, lk. 164.

47 Rudaki, Суилепадимед, lk. 21.

48 А. И. Мурзоб, Сугак. Мизм и Тхортеико, lk. 95.

Rudaki loominguat lähleb tugev kumaakusebunne. Ta ülistab lugupidamist inimese ja armastust töö vastu. Otsides väljapääsu teida püüvatel inimestel ebe võrdse probleemidest, arvab poelt, et teadmised ja teadus on kõimelised elu õnnelikkuse ning rõõmsaks tegema, hävitama rõkumise ja ebarõgluse. Luuletaja kirjutas, et ühtki rikkust ei saa võrrelda küsuguse rikkusega, nagu on teadmised. Ta kutsub inimesi, kes ei ole vanad ja haiged, omandama teadmisi.

«ИТ СОРОВОУГА СРММЕ ЗНАУУА,
 РОКУГА МОУУУУ, УГУ И СОРУПАИ АТО СОРОВОУУ.»⁴⁹

Teadlane on nagu jõgi, kes jõuab kõiki. Rudaki pöördleb raiustatult teadlase poole.

«ИКС КИУГ ЈА ИКУ СИЛ, ЕНТ АААТУ ОН ТАКУС,
 МА КОММАСТУУУ - ИНИМЕК СА КОИ МЕТИ.»⁵⁰

Rudaki kriipsutab pidevalt alla teaduse ja teaduste tähtsust. Mõistuse jõud on poerdil maailmatuumi saladuste tunnendamise felt, mis on kõimelike vabastama inimese kannabustest, tooma talle õhne. Rudaki seab mõistuse a'hile pulgale terveise, täiuslikkuse ja hea nimega - need garantetiivad inimese õhne.

Maailma mõista võib südame silm,
 silm seda ei näe, mille peitnud onilm.

Ja ilmsi küll nähtavat maailma näed,
 kuid peidetut tapuga südame näed.⁵¹

49 A. M. Мурзоб, Ругак, Мугуб и Топраеіто, lk. 169.

50 Rudaki Luuletused, lk. 56.

51 Yamar, lk. 36.

Moistus on südame silm, inimese salajane näofatud silm, mille abil ta arvastab saladusi. Moistus on inimese valguseallikas, kaitsesoonus kõrvade käedade vastu. Jääd kõlana mõte, püüdkie omandada võimalikult rohkem tarkusi.

Poedi luuletustest õhkub sümpaattabunnet tööinimese vastu ja teõ austamist. Kes tundis keel patminei kui tema, kes pööras alamalist kihtidest, valesest perekonnast, põlluhariga elitaskusi, maksude rohumist ja talatost murrit, mis valitsesid vahva seas. Ja Rudaki kurdab lihtsakuva viitisa elu üle.

Täissõnu nälgaseid paljaid jultumusi arvab
terrel on kädasid kõrvaid ju taluda kergl.⁵²

Эбавиглус närib poedi südame kallal, ta kirjutab:

Кто-то много знает, и которого мы еще знаем и
интересуем кепор.
Кто-то много знает, которого еще не знаем и
интересуем кепор.⁵³

Tagrusibus beitedes kõlab optimeism, suut julgas kõlja astuda ebavigluse vastu.

Miks kõiki raskaid või raseid
sa aina alatuleks pead -
kui ilma kinnustamast lookud,⁵⁴
stis liad kõrgi juurest head.

52 Rudaki, Luulepudemed, lk. 76.

53 u. l. Вранничеву, из истории таджикской народной поэзии, lk. 267.

54 Rudaki, Luulepudemed, lk. 77.

Kuuletused kevadest on parimad poledi looduslühirikas. Kudaki kirjutab ühta raimustusega kevadest, millega ta seob elu sündimise. Nuid looduspildid ei eksisteeri tal omaltee eesmärgina: neid läbib inimese maailmatunnetus, mõtlemõlgutused tema saatusest.

Taas kevad naaskud häitsme pilgari ja lõhnadega
ta pilgari end täitnud helendava helgusega.

on kerge taadilgi kiida sult kiita elukoorem,
hall ilm kui lõtkend äärini end uul neotusega,

kui õhkuja kummi all on aland rõngad sojasõidud
ja tuulepealik pidutsemas pilvaregidega,

kui ergab pürse talpild ja trummiakara kõnab,
kui peale läheb vägi oeldamatu ränkusega.

sa saata ainult pilvest kurba pisaratepadu
ja kuula ilma kiidmas akastava nukrusega.

kegajalt talpa tiheduse tagant helklep päike
end pülituna pütes pilvlinna müüridelga.

kuul lõputana soolab vihma nage muskelsõnna
ja kauged kiikad kiitavad veel lumekuubedega.

lood matukoopa fokla tuumi tormab piksekõnna
ja tuhilevaid pilvi tiheldatakse kui tuleõõnadega.

koos kuraõised keherajad jälle roogudest on tulvil
ja lumes helkind maagi helendamis silmetega.

ning ajastaks külma kaisutuses tummund ilma
jasmiihlohn on ellu äratand oma hellusega.

gün tulvikajul aina tännab kaitsusisid õisi
kui edvistavaid pruute punakirjas pikkuudega.

ja kõrge paju oksis armust aina kalab õõvik,
kuldnokki hämmatuki paudel kuuleb lauludega.

kuipressil tunda kuugetarad lugu endisaeqset,
läib õõvik roosi lülitama uue lummusega.

sa, kallaja, müüd reini ja helisege pillid,
sest helinatsid aed, kus suilas sisask raosidega.

keq meilgi elust mõnu tunda, naudiskleda reini,
aeq lembusets on tulnud lõbude ja söömudega.

kuil magus meele on kevadine ilupilgar
hall põlv int uhkest ülikust on üle tarkusega.

See ülesmäge lõpeb orus, kust tee viib jälle üles-
ja nõnda vahelise inimlapse õnnekihaadega.

On kokkelt kead ja kalba sinu põlvadeki rongis,
sind pärjati laulikute peats kõrd tulipõõga'dega.⁵⁵

Nende pärssidega kirjeldab liitlik kaunist Muretannaki,
Kotasani ja kodukula kevadet Pandžvadi mägedes. Kevad-
maastik Rudaki poolel ei ole mitte ainult looduse kirjelda-
mise, vaid, ta annab edasi ka poeeti tõõnusat maa-
ilmabunnetust. Ta kutsub kevadel kõiki mehi jooma ja muusi-
kat kuulama, et nauding oleks täielikem. Si ole paremat
aega meiklaasi tõõniseks kui kevad, arvas poeet.

Meiklaad kuld ja coatsed purpuri aina mu palgeilt,
januned mehi ja õhald põõkedelt cooside õisi.⁵⁶

Sama mõte jääb kõlama ka luuletustes "Tõõmed nüüd keelile,
kätte, nüüd peker" ja "Keelile taas Rudaki paneb käed."

Tõõmed nüüd keelile, kätte nüüd peker,
meik, mida elava tulena täidab.

Meik, mis helgiga kauguste tükka
kivi rubiirika põlema läidab.⁵⁷

Keelile taas Rudaki paneb käed,
naudib ta meise ja meingi kaad...

Meigi eemalt on sõõmik ta sõõp,
joomata temast meeltuks läid.⁵⁸

55 Rudaki, Luulepõõdemed, lk. 12-13.

56 Yamas, lk. 68.

57 Yamas, lk. 83.

58 Yamas, lk. 69.

Rudani üleskutse juua veini, nautida muusikat, on vastoloolis islami dogmadega, see on vana-iraani rahvaste muhamediliste traditsioonide ausetõstmise. Kuid ometi tema õpetus keaolu sadutamiseks kannab ajaloolise püütuse jooni. Luuletaja ei saanud aru, et keskajades ühiskonnas enamuse oimete tee õnne ja rõõmu juurde on nagu tellitud hingekade seonid ei täitu.

Rudaki kujutab oma luuletustes veini kui imelist jooki, mis annab võimaluse unustada maised mured. Ta osutab suure tähtsuse selle joogi valmistamise kirjeldamisele. Ta loo pildi veini sünnist oodis "veini ema" alates viinakaaja külpsamisest ja lõpetades veini valmisemisega; ta jutustab köididest veini omadustest.

Nakt koolega siis rüüsataga ära,
et hämatusse sündida saaks säta.

Kuid veinaks eaku tema künge tuleb
ja valvur tema kõrgi ukse sulleb.

Seal raikuses ta selgusega täitab,
õispanasuid rubäke temas läitab

Tas Badahiani kalliskive küskab
ja teemak oma kätvidega prüskab.

Ta liigü mõuleja lõhnamaias
end tunneb nagu õitetokkes aias.

Püs aeg on püta emeline segu -
ta kevadeni tõrres unelegu.

Kui arad nõu siis südabõisel tunnil -
aoks helgib üda tema tule saakil.

Ta hilgendab sul katikakristallis
kui kätel Moosesel kord kivi kallis.

Saab julgust mannetagi teda juues
ja riletis astub ikutarmus uues.

kes jõe bast piduukmellus paar sõmmu,
peab maitsma ikka oma põlvest tõmmu.

ra kannab õhbumaale raudad vabad,⁵⁹
ta räägi kevadplo sa idast maad.

veini valmistamisest täägitakse salapäraselt nagei alkeemii-
kute kulla sündimisest. Slementide kaos allutatakse meostri
leonalu kujutlusvõimele ning sulatatakse kullaks, milles
saab nähtavaks ülemaine säda ja täiuslikkus.

„Veini ma“ ei ole hinnatud mitte ainult sellepärast, et
veini kujutatakse veini valmistamise protsessi, ta on tirkas
ka mitmete ideede ja ajalooteaduste poolest.

„Veistani ajatadmat“ on säilitanud veini jaoks sarava
rukonnasoodi „veini ma“ sündimisloa.

„Horasani valitseja jõi üskord.“^{veini} Ta lausus: „Minul on
igasugust raba, kuid ma tahaksin nüüd näha emiit Aku
dõa'fati. Kuna teda süra ei ole, siis joogem vaid tema
terviselt.“ Ta tõstis oma pekti ja jõi, ning ka teine Horasani
ülikkond jõi. Kui toodi õlki,⁶⁰ katskista kannu püreega sulgeda
ja lakitas koos sellega Veistani kümme punast rubliini, kümme
kallist kuubi, kümme bürge orja ja orjapäti, ehituna ja tõukas-
tabuna, nel hobuseid ja hõnkalisi nõoseid. Rudaki lõi sellest
leulituse, mis samuti lakitati.“⁶¹

Nagu selgab eodist, oli Rudaki armetis uskujelike valitseja
samanädide emiit Mast ibn Akmad. „Veini ma“ küll ei esine
emiiri nimel, kuid Rudaki on talle ilmselt pühendanud
mainitud ülistuslaulu.

59 Rudaki, Leulepademed, lk. 96.

60 Distilleerimise teel süntendatud alkoholisisaldusega vein.

61 Rudaki, Leulepademed, lk. 98.

kuu Džafat Ahmadi⁶² all mõeldakse Nāst ibn Ahmadi, mõel-
dakse soovlast kalitsejat.

Kui nõnda sõnad on ta oma totes,
siis kahtleb me kalitseja võttes

ta kahtest peeti jooksu tulilennat
ja kiidab veistamis kalitsevat

suure kuningat. Ning tundes neidist mõnu,
kõik pealikeidki kordavad ta sõnu:

kuu Džafat Ahmad, jäd igavikkuks
traani kalitsejaks ohelikuks!

Me aja päine on sinu üllus,
maailma valgus sinu armuküllus.⁶³

Poet ülistab soovlast kalitsejat, räägib tema teadmistest
ja asetab ta ühte viitta Sokratese ja Platoniaga;⁶⁴ Vellise
kalitseja riigis puuduvad näginald ja nika, kõlg ja
nilitus, rikkus on jaotatud üle kogu maa võrdselt. Regelikult
polevad sellist kalitsejat, kes oleks soovdunud kõik rahva heaks.
Rudaki unistused soovlastest kuningast on utoopilised.

Teise episoodi sukonnamulitaja suhelest kalitsejatega on
säilitanud meile Nitani teose.

„Smüt⁶⁵ lükkis oma kalitsejaga edasi kiladesse, mille
nimed olid Gura ja Darvaza. Seal käigid nad maju, millest
igakuks oli maie paradüüs, majade ümber olid aiaid suurtel
puudega tulepoolel põhjaküljel. Vota jäid nad taluks.

62 oli 923. aastal Veistani kalitseja.

63 Rudaki, Luulepudemed, lk. 88.

64 A. M. Meuzelb, Pyganku Meuzus u Toporeiko, lk. 184.

65 Smüt Nāst ibn Ahmad.

Guistanist⁶⁶ hakkasid saabuma mandariinid, Matanda-
ranist apelsinid - nonda, et talvelgi elati tõelises rõõmsuses.

Saabus kevad. Hobused aeti Bagdissi, vöödelt löödi üles
malimis kake jõe raket. Ja kui jälle oli saabunud suvi,
ütles emiir: „Kuhu meel suveks sõita? Tõesti, sest ei ole enam
paremat kohta. Küllap sõidame sügisel!“
Ega kui tuli sügis, ütles ta: „Sügisel meidame Heratis ja
alles süs sõidame.“ Nonda kordus aasta-ajast aastaeaga,
kuni moodus neli aastat, sest Samaniidide segu oli oma
külgele teinud, maailmas valitses kaolu, vaenlasi polnud,
sojapärgi oli kullekas ja saatus keataktlik. Kuid inimesed
käsisid ja igatsesid koju. Ent kuningas ei näinud nad
miski soovist süs paigast lahkuda, tema meeli täitis vaid
Herati maastik ja tema sõdant armastus Herati vastu.
Kõneldes ta Herati paradüüsi ja king kütis teda
meel rohkem kui künka iludusi. Taibata, et ka selle kevade
igatses ta meeta süs.

Sis tulid käepäälised kuu keddellak Rudaki manu,
sest kuninga jaoks polnud teinud kaaskonnas mõjukamat
ja meeldivamat vesluskaslast. „Me anname sulle süs bukab
dikraati⁶⁷, kui sa suudad ta süs maastikast liikuma panna.
Me igatseme oma laste juurde, king igatses bukhaatasse
nonda, et on valmis ikustki lahkuma!“

Rudaki nõustus, sest ta tajus kalitseja patsilööki ja mõistis
tema meelt: ta teadis, et jutuga teda ei liiguta, küll aga

⁶⁶ Guistan e. Guistan - Morasanist kagusse jääv Afganistani püt-
kond, millel juba enamasti kõmbekeelne alad, keskajal
neid küsitati ja nad olid tihedasti asustatud.

⁶⁷ dikraat - kuldminekt kaaluga 3,6 grammi.

luulega. Ta loo rakkis laulu ja kommikud, kui emat veini
maitses, tuli ta kuninga telki ning istus oma kohale. Kuid
pillimehed lõpetasid, ta võttis tsangi ja alustas ussak-
helis-
tikus.⁶⁸

Miks mulijani lõhn, me hinge ega tsuse tood,
miks kaugest kallimast nüüd räägida kõik lood...
ning edasi madalamalt:
Püt kuu poole kivised ja konatlikud teed,
kuid jalge all meil vaevalt südika on need...
mu linn, su alda õnnab jälle kuningas-kelptess

Kui Rudaki selle raaki jõudis, tabas emüri melletrüütus
kõnda, et ta troonilt maha tuli ja rakis, kõnda nagu ta
oli, saabasteta, hobusele, mis seisus saduladuna sadrasa
ees ning kukutas teele. Püksi ja saapaid wanti tervelt kaks
peinikormat tema järel kuni Butukini, kusta need jalga
tombas ega lasknud enam enne bukhaatat tatsmeid lõdvale
mallet bases Rudakile mis tukat diinarti kahevõtta.⁶⁹

Rudaki laulis oma armastusest kodukolde raste, igat-
susest kodukoka järele. Laulu mõju oli nüüüd tugev, et
sundis emüri asuma kodubelle.

Pätsa-tadükini poedi meistrelikkusest veini kujutamisel
annab tunnistust pärminegi fragment luuletusest: "Kalla mulle
seda veini, mis rubükikelgile".

Kalla mulle seda veini, mis rubükikelgile,
nagu nõõqad päkesepaistel olge tema kelkamine.
Peitke roosirete õilsast karkate küskamine,
et ta kevadusse uikukis unetagi pidulike...
pook nüüd olge kotska küüsis kõrgemal kui pilkuvine,
kõnda kõrgel, kuku küüsis tõesti unult räägilike.⁴⁰

68 Šsonere itaaki-atabia kaheteistkümnest helistikust.

69 Rudaki, Luulepõudemed, lk. 99-100.

40 Samas, lk. 87.

Rudaki värsides ei ole neik süski aihult maiste muude
 uuustamise vahend- ta on kurbuse minemakikultaja, julguse,
 rõõmu ja rahuldustunde tekitaja. Poet väidab filosoofiliselt, et
 neik on inimkonna üllameelsusele abitamise vahendiks, mis
 aitab inimestel avastada oma varjatud vaprust.

Neik räägib mõisteti inimeste üllusest
 ja üaldab ka orjakinged õilsatest.

See kehatate annis imelike rõõmu -
 ta salamõtted keelele toob sõdamest.

Neik alati on kea, laktjuma parim aeg,
 kui aed on tulvil kevadistest lõhnadest.

Ja saal on langed ikka mõni kindel linn
 ja jaqu saadud tõrksamatist tikkudest.

On küllalt olnud paadunud inimestidki,
 kes joonult õlnud lahti oma õikkudest.⁷¹

Palju ruumi rõtab Rudaki loominguks enda alla armastuse
 tema. Poet näitab ebatakalise raijenduslikkusega inimtunde
 silgavust, tema ülemust ja ilu. Sga ta asjata leidnud oma
 muuldas improvisatsioonis, mis ülistab sükkhata ilu, niusuguseid
 armastusesõnu, et seda luuletust võib õrgusega nimetada üheks
 parimaks tema loominguks.

Sulgeb kaugest sükkhast mu juurde tuule tee,
 pakub lõhna tema õitest minu meeltesse.

Kallis, sinu nime tahan peita kõigi leest,
 et su nime jääkski salduks kahtlale.

Aga kui ma ainsa sõna lausumagi pean,
 tuleb esmalt ikka sõnu kuni kuulile.⁷²

⁷¹ Rudaki, Luulepudemed, lk. 84.

⁷² Yamas, lk. 5.

Armastust tunnatakse luuletaja loomingu kõrge parameetri üldisele
kangelase lahiilamustes. Rudaiki ei räägi armastuse olemusest,
ei puuduta teemat, mis on üksi peamisi badziki pööra klassi-
kalises poeesias. Badza võimalik, et ei ole saanud rudaiki
sellise sisuga teile.

Rudaiki on pakka armastuse pooldajaks. Ta ei tunnusta armas-
tust, mis teeb pikku ja kannatusi. Poedi armastuse järgi peab armas-
tus olema rõõmu allikas. Järgmises helikvartses kõlab selgelt du-
bidimust liiga kirgliku armastuse vastu. Poet mõtleb, et peab
hüljama liiga lootusetu armastuse.

Kui Rudaikil mul elust küll sai armastuses,
koralliki kirjame võimul, nuttes igatsuses.
See kaotust kartes armastuse lahkumiseaega
ja nähtun kinnusesest kui põrgu palamuses.⁷³

Patimaid luuletusi rudaiki armastusliinil on veel „Lehekü-
me kosjasõit on tulnud nälgadele“. See on araabia päritoluga
armastustomaan, üks tuntuimaid romantilisi lugusid orientis. See on
kake kaenutseva sugarosa noore jaiti ja madžuniki armastus lugu.
Sõimesest pilgust armastavad nad meelebalt teineteisesse, kuid ühtlasi
ja vanematelakelike vaek viivad nad lahku. Loobuse kaotatud ja
murtud kaisest saab madžun - meele. Tema omakasupüüdmatu
armastus ei talu mingit oludega leppimist ja talle jääb üle ainult kah-
vatada. Ta põgeneb inimete külgest kõrbesse lündude ja metsloomade seltsi.
Jaiti pannakse mehele ja sõnum selle kohta annab madžunikele
uue hooi. Ka jaiti kiti, et ahilumite, sai teoks ilma tema näit-
olekuta ja isegi ta mehe surm ei muuda enam madžuniki.
Ta ei suuda rajada oma õnne teiste õnnetutele ja elistab jääda
kõrkeksirdusse, kuni ta loob luuletusi oma armastusest ja kann-
tustest. Keegi bedilün, kes keitb madžuniki juures luuletusi kuul-
mas, teeb karsti sõnumi kõrlepoude surmast. Sureb ka jaiti.
Madžun on hommikumaise tüükelarmastaja meeskeheju.⁷⁴

Leheküme kui kosjasõit on äkki tulnud nälgadele,
õud õite nepest tulvil, tolmul kandub keikgastele.
Kivadise maa ja ilma kõrgarustest küllastunud ülid,
pilved nubmas oksil ärkavate õelippudele.

Taeva saladused saavad ilmsiks helendavas siras,
aasad püüpaigaks tekkud muikasmaade pikkestile.

73 Rudaiki, Luulepudemed, lk. 15.
74 A. E. Храмовский, из истории Тагтвенкерот марогной поэзии,
lk. 338; Rudaiki, Luulepudemed, lk. 106.

Muubiõied lagendikul kaerataavad mulle nagu Laili,
pisarailu pilkest pole lõppu kui Mademuni kurbusele.

Mulisevad ojad pillutavad keldelt roosilõhna,
kuuluda kuis võib arid minu kalli põsredeli...⁷⁵

Armastus oli kõikekellat kerg, elegantne mäng ja see inimese olemas-
olu niimaste saladuste mõistmisest. Nüüdisaja inimesele on need
kolm motiivi vähesest nõudlemisi kaugel ja arusaamatud. Uusaja
Europa traditsioonis on melanhoolia ja raiimisele teinud teisest sügava
kuristusega ühaldatud. Keskajal seda kuristikku veel polnud
ja seepärast ütles Rudaki:

Mus ellu algab mulle kuuldes sinu nime,
room sinu roomust sünnib mullegi kui õie.⁷⁶

Armastus läheb ka poeeti kõge isiksust. Ta armastab oma
kodumaad, oma rahvast, oma kodumaa loodust. Tõeline sügavalt
patriootlik armastustunne säilib poeeti südames kodupaikade
vastu. Ta ei kalinud asjata oma pseudonüümiks tundmatu
ja kaugel Rudaki madgakuila nime.⁷⁷

Rudakil oli oma ete individuaalne näkivi. Ta kirjutas äärmiselt
lihtsalt mõeldes kujukust ja kunstlikkust. Tema on tal väga
täpne, väljendurikas, jõuline, selge. Asjata ei tekkivad järgnevatel
sajanditel poeetidele tõmuk - Rudaki stiil, mille täiuslikkuse oman-
damine oli paljude poeetide salajane unistus. Rudakid nimetati
„poeetide kadamaks“.⁷⁸

Põhikiliselt on Rudaki looming sügavalt optimistlik. Peaaegu iga
tema luuletus on kümne röömu. Ja kui tema poeetilis leidub
pessimistlikke värsse nagu rahas eas pauduses ja lüasaosinõus
kirjutatud „kaabus rauduse üle“, siis luuame lähemal vaatlusel
ka sellest rida, millest shtub niisugust jookumust hõõruse ja kuulsa
mälestustest, et sügav mulje otsesõnu kajub.

Rudaki õpetas ja kannatas ka keegi poeet. Niisugused
pärsia-tadžiiki kirjanduse korifeed nagu Fitdouni, Hafit
ja Džami meenutavad teda raiimuse ja lugupidamisega.

Käänamatu side rahva eluga, oma kodumaaaga, tõi poeeti
loomingu mõistetavaks ja lähedaseks ka neil päevil.

⁷⁵ Rudaki, Luulepademed, lk. 11.

⁷⁶ Samas, lk. 15.

⁷⁷ U. e. Грассинский, Из истории таджикской народной поэзии, lk. 203.

⁷⁸ U. e. Грассинский, 12 симуляторов, lk. 37.

HAJJAMILIKUD NELIKUARSID

Gijasuddin Abu'l Fath Umar Ibrahim al-Hajjam Nišapuri⁷⁹ etendas erandiselt suurts osa tähtsima pärsia kirjanduse ja teaduse aringus. Tähtsaimal tuntuks teda peamiselt kui luuletajat, filosoofilise sisuga nelikuarside autorit. Umar Hajjam ise pidas end kõige raskem pooldiks; ainult vabal ajal tegelesta värsseide septsimisega, ta oli eelkõige matemaatik, astronoom, filosoof.⁸⁰

1457. aastal kirjutas Nišami truxi Samarkandi oma mälestused Hajjamist - ainsa kaasajalase mälestused temast - peal- kirja all "Astroloogidest ja astronoomidest."⁸¹

Kummuline, et Hajjam sai pooldina kuulsaks alles seitse sajandit pärast oma surma. Tradimine Hajjamist kui täppiseadlasest püsis mõõdukas sajandi keskpaigani.

1859. aastal Edward Fitzgeraldi tekkus nelikuarside inglise- keelse tõlge anastas Hajjami maailma kuulele.⁸² Lõun- damatukes kordustõlkkides leitud tõlge võeti lään- vastu raimustusega. Erinevalt tema matemaatilistest traktaati- dest olid luuletused kõigile arusaadavad. Matemaatikuna oli Hajjam Euroopas juba raskem tuntuks saanud, 1742. aastal merutati "Traktaati algebrast" ning

⁷⁹ Iraania-pärsia isikunimed koosnevad järgmistest osadest: 1/ amini (lakkabi) - Gijasuddin; 2/ nimi poja järgi ehk tulevase poja ains (kunjat) - Abu'l Fath (abu' isa); 3/ nimi-umar; 4/ isanimi - ibn Ibrahim (ibn) poeg; 5/ nimi päritolu või ameti järgi nišab - Hajjam cal - Hajjam - belgebeqifa; 6/ ühikraadnimi (lakallus), mida tihti asendas nisba. Valitsejatel ja ametkandjatel olid kindelraa kasutusel need personaalsed tiitlid. 7/ kaitsab millisest linnast on pealt pärit.

⁸⁰ U. U. Saug, Meie keel arvab, lk. 118.

⁸¹ Umar Hajjam, Nelikuarsid, Tallinn, 1967, lk. 47

⁸² Swap Kailash, Pyda' unai, v. 2., Moskva, 1959, lk. 10

1852. aastal ilmus see tõlgetuna prantsuse keelde.⁸³

Araagu on Hajjam kõige tuntum ja kõrge vokaalne tõlgetud pärsaa-
tadžiki poeet; polegi võist sellist kultuurkeelt ühelgi kontinendil,
millesse poleks tõlgetud tema filosoofilisi nelikvärsse. Kodumaal jääb
ta süüsi tagaplaanile võrreldes selliste suurtel võimeosidega nagu
Rudaki ja Hafiz.

Pidada pole di nelikvärsse lähedaselt rahvaluulele, mida näib
õigustavat nende rahvalaululike vorm, muudugi ei saa. Prantsuse
orientalisti Darustebeti arvamuse järgi Hajjami rubai on oma-
pärane lõpetatud tetrilik poem.⁸⁴

Kodumaal, Iraakis ja Tadžikistanis, oli Hajjami nelikvärsseid,
mis pakatikti põlvnedki tema omad, autorina pigem skandaalke
kuulsuse kuulsus. Pilkaajana oli ta saanud loendamatute
anekdootide kanglasiks ja tema nime all liikusid kõrgi kook-
koomaliku sõnuga nelikvärsid. Hajjamile kuuluvaks peetakse
nelikvärsseid ~~aga~~ hakkas kõigesti kasvama ja jõudis 15-16 sajandil
tuhande tükkidesse; 14 sajandist enamates säilunud allikates
leidub need vaid paarikümneid.⁸⁵

1897. aastal uuris Peterburi orientist Žukovski esimesena Hajjami
nelikvärsse tekstikriitiliselt. Ta pidi seisma nõutuks tegeva fakti
es: Nicolasi Patüsi muuletuskogu 464-st nelikvärssest 82 võis leida
ka kolmekümne üheksa Hajjamist kirjeldava autori kogudes.⁸⁶

17. sajandil oli Iraakis Hajjami irooniat veel liialt pölvä-
kajalike, nelikvärsse ei peetud üldse kõrge luule vormiks.⁸⁷ Alles
ühiskondliku korralduse ja elulaadi muutumisega, kui tekkis
uus kirjanduslik maitse, suudeti Hajjami nelikvärsse väärtiselt
kinnata ka kodumaal.

Kadunud Hajjami elu kohta on säilunud niivõrd vähe, et
sellest on raske saada mingit terviklikku ettekujutust. Süüski
kõnelevad kõik allikad nii sõbralikult kui kannulikul, vähesest
kui erakordselt võksusest ja õpetatud mehest.

83 Umar Hajjam, Nelikvärsed, lk. 47.

84 Umar Dairam, Etanumatag, 1948, lk. 11.

85 Umar Hajjam, Nelikvärsed, lk. 47-48.

86 Umar Dairam, Pyora'niat, lk. 11.

87 Umar Hajjam, Nelikvärsed, lk. 48.

Kõige parema Haiffani elulo on koostanud nõukogude matemaatikud Rozenfeld ja Žurkovič. Nad püüdsid matemaatiliselt välja selgitada kõik - sealhulgas ka pooled sünni- ja surmaastad.⁸⁸

Haiffani noorema kaasaegse Beikani teoses on säilinud Haiffani horoskoop, tähtede asend tema sünnipäeval.⁸⁹ Horoskoobi põhjal tehtud arvutuste järgi Haiffani sündis 18. mail, 1048. aastal.⁹⁰ Taani ajaloolise provintsi Hatasani tähtsamal linnas Nisapuris.⁹¹ 17. sajandi alguses Nisapur kujutas endast tüüpilist feodaalset linnu, mille südameks oli linnus - valitsejate residents, mille jalamil müüri- ja ümbritsevad all-linnas asusid koolid, mosked, raamatukogu, ametnike, kaupmeeste ja käsitööliste elumajad. Nisapuris oli arenenud viiskümme käsitööliiki.⁹² Linnad turud meelitasid stia kaubakattavale paljudest linnadest ja maadest.

Haiffani õppis Nisapuris ja Balkis kuulsaile teadlaste juures. Poole isa kuulus käsitöölise kulka,⁹³ ta suutis anda oma pojale külgava hariduse.⁹⁴ Haiffani omandas väga hea sügavate teaduste matemaatika, filosoofia, geomeetria, astronoomia, füüsika, usuloo ja teaduste aladel.⁹⁵

Praegu on võimatu öelda, millal Haiffani hakkas kirjutama nelikvõrris. Võrded allikad märgivad, et juba kolmetoetkümnenda aastal hakkas Haiffani tegelima luuletamisega. Üks on selge - ta ei olnud professionaalne poeet, ta kirjutas ainult nelikvõrris.

Nelikvõrris - rubaii täheleandab araabia keeles neljakordne.⁹⁶ Nelikvõrris on rahvaluulist võrsunud poeetika, milles autori ja tema aja palgejooned on raskesti äratuntavad, kõis sajandite jooksul tähtsate faktidega ühe autori nime alt teise alla ping koguneda algamööda mõne kuulsa nime ümber.

88 H. C. Браунштейн, 12 математик, лк. 149.

89 Тамас.

90 Тамас.

91 H. A. Занг, Метр Беканн слава, 118.

92 P. M. Кумев, H. P. Семанов, Омар Хайям, Москва, 1959, лк. 41.

93 H. B. Розенфельд, B. P. Жукович, Омар Хайям, Москва, 1965, лк. 25.

94 P. M. Кумев, H. P. Семанов, Омар Хайям, лк. 41.

95 Тамас, лк. 42.

96 Тамас, лк. 60.

Rubaii kirjeldab liirilise kangela lähiloomuse. Rubaii ta-
 lene rütmiskema on aakaa, kuid üsna sageli ka aaaa.⁹⁷ Rubaii
 ega närsidada peab lõppema loomuliku pausiga ning kujutama
 endast lõpetatud teinikut.⁹⁸ Sümbolite, kujundite valik ning
 kasutamise kelis meloodiasis kindlate struktuurse seadus-
 pärasuste järgi. Närsi keel erinevalt filosoofilisest traktaadist
 edjendab siin palju laimata mõtet. Oma mitmetähenduslikkuse
 võimaluselt tähtsusele ära kasutamisele on alles ühtakord ka
 meloodialemile esuline plaan, kuna peab ilmutama ja püüma autori
 mõtet.

Hajjamii kuvis luule vastu pole midagi erakorralist. - seda
 karrastada kõik teadlased. Poet töö meloodiasidest taqasi-
 heidlikult isikupärase stiili, tõsise filosoofilise sõnu.

Oma närsides asetab luuletaja meid ette elava inimese
 kõrgi oma väärtuse ja puudujääkidega; armastuse ja
 vihkamisega; rõõmu ja kurbusega. Yammuti nagu humanistidele,
 on Hajjamile inimene kõrgem ja täiuslikum, kõigest, mille on
 loonud maailm.

Poeti kutub maailmatunnetuse probleem, ta ütles: „Maailm,
 kus me elame, ei ole jumala loodud - maailm eksistents, eksis-
 tents praegu ja ka tulevikus darsi.“⁹⁹

Jääb maailm kauaks keel, kuid muid meid endale kord nõuab,
 me jäljed kustutab ja nime unustada jöarab.

Si olnud meid ka varem, aga kõik kaits oma rada,
 ja pärast meid kõik olnud nitsil kaugemal sõudab.¹⁰⁰

Aeg meid on ajutiselt ilmutangi toonud,
 siin õige mees on armastanud, keini jaonud.
 Siit platselt lähen ma, milleks ärevust ja kirkus,
 kas igavene ta või keegi on ta loonud!¹⁰¹

97 P. M. Gumb, M. H. Džamali, Omar Xayjami, lk. 62.

98 Yammal, lk. 60-62.

99 Omar Xayjami, Etanumadag, 1948, lk. 29.

100 Omar Hajjami, Meloodiasid, lk. 38.

101 Yammal, lk. 70.

kuulbaja ütles, et elu on lihtne.

üksuse järel tõttavad me elust pöörd, kui mesi jões või kaljal suul nad tundmatusse lähevad.¹⁰²

Hajjamid arvates ei soba inimest peale surma enam keegi. surmal ei ole midagi ühist kaataguse eluga, kuid ta on seotud igasuguse matemaatika ringkajuga.¹⁰³ Tema atubliised seema üle meenutavad Rooma pooldi Lucretiuse oletusi, kes väidab, et tuleb etada targalt, õigesti ja osata sünnida looduse olemusse, tuleb taganeda hirmust baika ja surma ees, niimast pole vaja karta, pärast surma ei juhtu inimesega enam midagi hirmsat st: „Kui üksustel on „mika“, ei ole surma, kui tuleb surma, ei ole mürk.“¹⁰⁴

Hajjamid on see väljendatud kahele teisiti - inimese kokkub surmaga üks kord ja seepärast ei tase teda karta.

Hajjamid õpetab kindama elu, mille iga päev erineb eelmisest, ta kutsub elu reeta lõbusalt ja rõõmsalt, mitte alla andma kurbusele ja murele. Kõnelt inimesest endast sõltuvad tema lihtsused eluketked.

Ei suuda taikra komset päeva tabada su käed,
on sõgedus, kui taikra komset päeva otsima sa lätid.
Kui mõistus selge sul, siis ära pilla seda hebre,
sest milles oma kadunud elu heitubust sa rööd?¹⁰⁵

Kui elu on issanda imelike and, miks ta siis on nii lihtne ja mis pärast ta mõeldub kannatustel, arutleb Hajjam. Võib-olla on jumal nii kergemeelne, et võtab ära tema enda poolt jagatud kuld. Kui surm on taikra poolt käia mõeldud selleks, et karistada oma loomingu nende tegude pärast - see poleks õiglane. Inimeste tegevused ja tahtused - jumalik ette- määratus - jumal ei kannaks ju inimesi sellepärast karistama, et nad täidavad sõnakumelikult tema käsku. Jumalal on

102 Umar Hajjam, Nelikvõrsid, lk. 39.

103 Umar Hajjam, Etanumadag, 1948, lk. 30.

104 Samas, lk. 31.

105 Umar Hajjam, Nelikvõrsid, lk. 38.

juba ette teada inimese teed, tal oled kerge muuta kutsa keed, onnetuid onnelikeks. Haiganiid jääb arusaamatuks, niigi jumal lõi inimese ja tema pärel surma.

Liiga karm oli epohk, mil elas teadlane. Rapidi raskema oma kaatlid, see oli selge teadmise ümbruse kaalulikkusest ja moostmatusest. Kõnget keskajal ei tohtinud arundada liiga julgeid mõtteid.

Maailma saladus mu kirjades on värsil varjatud, ei tuda otse telda seda, mis alatu ja kull.
Kui pole selle kaks külge ükstege, kes mõistaks mind
ü ainsat sõna võtma telda sellest, mis on mõttes mul. 106

Kuid siiski poleit unistat parimatest aegadest, oma kaks parimat tulevikust ja oimlikkusest.

Yel toomsal keelil unustage kõik, mis rakk ja ränge, ei onneparail olla pra töö ja raka ränge.
Kui tuleb päev on täna peidetud me test, siis siin
kuid reiki joo ja armastatu imbuseme lango! 107.

Kagu teisedki dramaade poeetid on kirjutan palju kirjutakud reikist, kuid timal ü de reik seobud armastusega. Haiganiid puutub armastusliidestka. ja siiski ketse nautimise, reik joo püüad pole tal mitte enam põgenemise sellest kaskest maailmast, vaid inimese vabaduse, sõnakulmatuse ja tootsi satabolid.

Loõnui olla, reiki jooa minu demuseks on, usust, uskumatusesst emalolek vabaduseks on. 108

Reik aitab Haiganiid emale kirjuda kutsad mõtted. Reiki jooa on Haiganiid etilike ja etilike tatar protest. koraani keeldude kasku, reiki jooaist peiti suutiks jabus.

Ja reiki joo, siis tudel ekslemisest liid raku ning kahtlemisest siiskurekime kake usulake.
Ja äta dial loodu sellest salavärga jooqest,
kui joo, ei ükski põhjendus siis enam meelde maku! 109

106 Umar Haigani, Nelikvõrsid, lk. 5

107 Yama, lk. 36

108 Yama, lk. 25

109 Yama, lk. 39

Vein sümboliseerib protesti religiooni uskujate vastu, on poleemika-
rahendiks vaimulikkonna ja jumalaga. Veini kindab polet kätte
ainult sellepärast, et ta tõrjub emale halvad mõtted, vaid mõni-
kord teardab ka mõistust. Vein oli heajamile imeline jook.

Heajam, müüd kobatate jaoks ja töömüsta,
ning oma kannis neid sa kaasa looja töömüsta!
Ja kuna lõpuks kõigest olust olematus saab,
sa mõttes olematus ole looja töömüsta! ¹¹⁰

Heajam oli rana-õdamaise pottsepapiloonoopia jätkaja. See ja
asfatu olid juhtunud ta jumala ütarusele. Aidaagi iganeb pale,
asfad tekitab vaid ajutiselt inimest põrkusest. See mõte erineb kõige
mitmekesisemates piltides ta nelikvõrstsides: pottsepp, kes raskub
kanna ja need pärast putuks läheb.

See pottsepp, kes sõtkub savit tões ja väes,
kui mõistust jätkuks tal, küll baipaks, mis tal käes-
eal selle ei annaks mõnne, jalakoopa,
sist oma vanemate põrmu näkts ja savimäes. ¹¹¹

Enimene sünnib ja sureb ning sünnib uuesti, kuid juba teiselt
kujul. Enimene ei ole alati üks ja samas olekus, ta muutub.

Kui savi kanniks mooditakse mõnes kannupikas,
süs süüdi jaodik on, kes parustab ta talleikas.
On palju piktu saledaid ja pikmeid käsi olud,
mis armastuses vormis ta, kuid ära lõhkus rikas. ¹¹²

Milleks on inimene saatus peale surma, ta ei saa jääda muutu-
matus naga kuld; milleni ta muutub? Nimetatud küsimusele
vastab Heajam üksikasjaliselt nelikvõrstside treialis, kus räägitakse
pottsepast, raasist, rokest, roosist. Pärast surma inimene muutub põrmu-
saviks. Pottsepp loob sellest savist tooted, mis uuesti satuvad inimeste
kätte, raasid ja tassid lõhkutakse, sõtkutakse jälle saviks - nii taimeb
naberia igavike ringkattik.

Loeks eile kirju meenutusi puusks vastu maad:
kui mullgeldada vka olud jaodikubi laad.

Kuus sonadiba keelel aqa lausuis mulle nii:
"Ma olin naga sika mikusatnabeks sa saad." ¹¹³

¹¹⁰ Umat Heajam, Nelikvõrsted, lk. 41.

¹¹¹ Yamas, lk. 13.

¹¹² Yamas, lk. 36.

¹¹³ Yamas, lk. 14.

Sufid Hajjami eneste kulka muulmaks ei lugenud. Yda kaitasid kaasaalgute tunnustused. ab-kihti kirjutas: „Umat ab Hajjami, Morasani imaanu, oli oma ajasta targemuid, kes opetas kreeklaste tarkust ja juhtas kinsa kohtumist ja tunnustamise juurde inimesi selgimise ja lihtsast soovidest puhastumise läbi ning kooskes elutergimata koida inimeste kakele ideaalseid suhteid, nagu seda nõuavad kreeka reeglid. Filisemad safid pebrasid tahelepanu millelegi välisele tema luules ja kasutasid seda kaalust isona-sonalisusest, oma õpetuse jaoks; toid seda põhjenduseks oma kaosolenevuse ja üksildastes vestlustes. Samal ajal on aga tema värsides (välise alla/peidetud) salvavad maad muhamedlaste seaduse tarvis ja kogukonnas-pargad avalikeks kallalekippumiseks.“¹¹⁷

Hajjamil esineb sufistliku süüga luuletusi, kuid tal puudub sufide positiivne programm - taaskohtumise oma kunstilise atmosfääriga. Veen on vaid olemise vahetu vaatlus, siin kõnelevad asjad ise oma olemusest. See on sonadiba keel, millel jutustavad poeedile oma saatusest inimesed, loomad, linnud, lilled ja elutu muld. On vaja ainult kõrva ja silmi, et näha ja kuulda seda, mis on teestel kõrgemata jändud. See nagu seda seletab müüdisaegse mõtleja Herdegger: „Käätut kuulda nõuab kuulmist, mis on meil kõrgil ja mida keegi võeti ei kasuta. See kuulmine pole seotud mitte ainult kõrva, vaid samuti inimese kuulmisega sellesse, mis teda paudutab. Inimest paudutab see, mis määrab tema olemuse. Selles määratules kohtab inimese käält, mis küütab teda ja mis kajab seda pakkumisi, mida käätumalt ta läiki kääle kõleb.“¹¹⁸

Saljudele poetidelle, kes läksid vastuolli islamiga, oli sufism oma kaadete väljendamine megaraks võnits. Vemelt võttis Hajjami sufismilt vastu küpalju, küpalju ta sisaldas ladas rabanisthelisuse elemente.

Ma nägon pähte pikutavad palja mulla peal,
 tal polnud aimu islamist ja uskumatuses seal.
 Si seadust tea, ei raket tee ta küpal eqakeal -
 kas siin maailmas teist nii fulget meest on olneet eal? ¹¹⁹

Hajjami nimi arub maailmakultuuri aploos aukohal.

¹¹⁷ Umat Hajjami, Vdixvatsid, lk. 67.

¹¹⁸ Yamas, lk. 70-71.

¹¹⁹ Yamas, lk. 21.

HAFIZI LUULE MAAILMI

Raske on minna kirjandusajalukku, veelgi raskem on minna lugejate südamesse ja kõige raskem on minna tulevaste põlvkondade lugejate südamesse. Meis rühki kirjanik, kes on kuulnud oma muajal ja paarikümne aastat peale surma, kui tal veab, läheb ta ajalukku, kuid jääb lugejatele võõraks. Ega moni kirjanik, kes on lakutatud meist sajanditega, jääb meil majja, meil südamesse alati elavana, alati vajalikkuna, alati lähedasena. Üks koht nende hulgas kuulub Hafizile.

Meis maades, kus täägitakse poeeti unakelt, armastatakse teda täkapalvami. Tadžikid nimetavad suurt poeeti auku kafiškiks lauljaid, rahvalaulikuid.¹²⁰ Paljude kuulsate teadlaste nime järqi nimetatakse nende avastusi; mainigem mõned: volt, röntgen, amper. Vamabluguni jõud oli ka Hafizil, kelle nimi muutus Laulja, Rahvalauliku ja Poesia sümboliks.¹²¹

Kõrgelt hindas poeeti ka tema kaasaegne Hudsandi gaseelis "Võõrast".

* Оперь екаган: "Взор от беек отврам!" Я вотобь покунунооб.

* Монубко мне преклонечен нбем! Я вотобь покунунооб.¹²²

Hafizit ei armastatud ja ei armastata mitte üksnes Hamaaadel, tema kodumaal Tadžikistanis ja Iraanis, vaid ka Lääkemaailmas Euroopas.

Väärilise kinnaku Hafizi loominguks andis goethe

120 Каруц, Мурка, Москва, 1963, lk. 6.

121 Samas.

122 Каруц, Мурка, Сталинадаг 1955, lk. 8.

ja teatud määral võib märgida Kapiti mõjust goetkelle. Oma suurtlooses „Ladäke - rda diwan“¹²³ pühendas saksa poeet Kapitile ühe osa nn. „Kapiti taanabul.“¹²⁴ Ta näib liitunud väärtuses mõtte ja sõna, sisse ja vormi nagu peigmehe ja pruudi õnneliku ühendust; ta näib neis kahes kunstiväljatööst.¹²⁵

Северного казювем
 Нокорармим - гур:
 С шум драком тот знакюм
 кто тапузг гур.¹²⁷

Luuletuses „Püritu“ annab goetke Kapitile järgmise iseloomustuse.

Ты каюч погум, беднот колмил
 Ты смета миль ми за волману волман-
 Чета, готове модит,
 и гурго, что немилу етгукитя.¹²⁸

Puskini jaoks oli Kapiti poeet, kes väärib järgemist 1824. a. kirjutas Puskini luuletuse „00, keitsti keit“ mis kõlab järgnevalt.

О геве роза, я в оковах;
 Но не еты нечел тили оков:
 Так соловей в кветях лавровых
 Пернатый царь немилу невою.¹²⁹

Muidugi kaasaegne luige ei saa mitte tundmata jätta Kapiti poeetia atkailisest. Ta tunnetab, et need etaldavad sajandid.

¹²³ sõna „diwan“ tähendab luuletustekoogu. Puskini poeet kaalutusele võrdlemise kiilja. Elgul tähistati sellega nii praesent kui ka poeetiat.

¹²⁴ M. U. Zang, Meitö bekov evaku, lk. 207-208.

¹²⁵ Kapuz, Murika, Moskva, 1963, lk. 8

¹²⁶ Уксювек как тапуз ити тапуз.

¹²⁷ Kapuz, Murika, Moskva, 1963, lk. 8.

¹²⁸ Kapuz, Murika, Etalimadag, 1955, lk. 44.

¹²⁹ Kapuz, Пятъ гесми тапуз, Etalimadag, 1955, lk. 10.

Hafizi üldnimelikeid kujund ja mõtted annavad palju juurde tema luule võluvusele, mis on tulvil elurõõmu ja looduse illest. Tema värsedes kohtame filosoofilist vabamõttelisust, veeki keeltust, mõtteid uue ja vana vahelisest võitlusest; püüed patemaise peale, uskumasse on üks Hafizi poeesia peamisi motive.

Hafizi ora pärna-tašiki kirjanduses on erakooselt suut. Hafizi loomingu peamine mõistmiseks aitab meid tema eluloo tundmine ja aruamine kokkuvõtete kinnang, mis anti tema loostele kuu sajandi jooksul.

Tema elu kohta on väga vähe usaldusväärseid andmeid. Poedi isa oli ^{cecinok} Isfahani (kui Isfahani kalites kohalik salga-ritside dikastia, ritis ta Ğirasi, kus ka suri. Hafizi isa vahaidik (tustel andmetel Kamaliddin) oli Ğirasi rikkaim kaupmees.¹³⁰ Parste pärast Ğirasi sündumist ta suri, temast jäi maha kolm last, kellest Ğamsiddik Muhammad, tulevane poet oli noorim. Ta sündis 1325. a. päiku,¹³¹ täpselt aastat pele teada. Peresid, jäanud ilma toitjata, laostus, kaks väikemat venda suundusid teistele linnadele tööd otsima. Poedi emal ei olnud võimalik anda pojale katidust ja ta andis Ğamsiddiki võraste peresonda kasvata, kuid Ğirge pea Hafiz tuli sealt ära¹³² ning hakkas tööle põlvnivaatikus.¹³³ Ühe kolmandiku oma väikesest palgast andis noormees emale, teise kolmandiku jättis endale, kolmanda kolmandiku ebaseis õppemaksud, kuni ta ei olnud pealt kohanud.¹³⁴ Väikese peastuigemine oli elukutses.¹³⁵ Kõrmani õpetati lastele, kellel oli kea malle; västel polnud muud võimalust oma tuleviku kindlustamiseks.¹³⁶ Hafiz oli andekas, ta omandas varases nooruses konfetsionaalse katiduse st, et ta oskas peast zoraani.¹³⁷ Sellele viitab poedi hüüdnimi „hafiz“, mis muutus hiljem tema pseudonüümiks. Värsstele septsimeine oli

130 H. Гранинский, 12 мушкетер, Москва, 1966, лк. 231.

131 H. H. Банг, Месте бекте ераки, лк. 198.

132 H. Гранинский, 12 мушкетер, лк. 231-232.

133 Яамас, лк. 232.

134 H. Гранинский, Д. Комиссаров, Персидская литература, Краткий очерк, Москва, 1963, лк. 48.

135 Яамас.

136 H. H. Банг, Месте бекте ераки, лк. 198.

tol ajal levinud širasi käsitöölise hulgas. Poodnikke letti oli omapärases, "klubis" igapäevastele širasi tüüpi külastajatele, kes armastavad joo teadsiid poliitilise sõna peensusi. Klapi, noor pärmitsikki mehed, püüdis külastada seda "klubi", ta hakkas luuletama.¹³⁷ Tema võrrid olid ebataäielikud ja kutsusid üle pilku. Monikord kutsuti Klapi meeliga kogunenutele, selleks et kaelda tema luuletuste üle.

Uu ajal erinevad, sageli salajased linna käsitöölise organisatsioonid ilmselt kandisid sapisõlku üleloomu. Taoliste salalibude kogunemised said toimuda ainult mingis reiki-müügopunktis või poekeses, tavaliselt "klubides", mille tegevusest võttis Klapi kehtes osa. Selliste kogunemiste osavõtjaid nimetati põlastavalt "võrd'iks". Nad võtsid ise endale niisuguse hüüdnime ja andsid temale positiivse tähenduse - julge inimene keele.¹³⁸ Nüüd turgkondadest värvati ka aktiivseid satiristide liikumise osavõtjaid.¹³⁹ Kenda seas hakkati betarvit sõna, satiristide luuletusi valitsejate vastu, poliitilisi brošüüre, mis tõlgendasid vabalt sapisõnu filosoofiat. Sellises keskkonnas tähtsaks ka Klapi ja tema kõrgele hing mehistus tema talent.

Natsto võitis noor poett valitseja Džalal ad-Din Škii'le Fatvatis Šahi-Šudža Murafasid (1358-1388) tunnustuse, mis kattas luulet.¹⁴⁰ Nüüd Šahi-Šudža sattus klerikaalide-ortodokside mõju alla ja jättis poedi ilma seosingast.¹⁴¹

Klapi elu oli valne väliste sündmuste poolest. 70-ndate aastate algul (1372-1374) võttis ta ette oma elu ainsusele reisi Šafahani.¹⁴² Ta pöördus realt väga kiirelt tagasi kodulinna širasi, kus elas surmani.

137 H. Tpaumehue, 12. muhuratop, lk. 233.

138 Šamas.

139 Šamas.

140 H. H. Šang, Meeto bekoš clakki, lk. 198.

141 Šamas.

142 Šamas.

Muhsafaridi valitsejad olid endiselt kaenulikeud Hafizi vastu, üksnes peedi suut populatsioon mitte ainult Pärsias, vaid ka kaugemal, kuidas neid tema otsesest tagakiusamisest. Nõukult üks neist Yudja ad-Din Mansuri Muhsafarid (1388-1392) püüdis kasutada peedi kuulsest oma usmärkeid. Ette elu lõpul taiku uude valitsejale ohnestus Hafizit taastada oma endine positsioon. Kõnarki armastusväärus osutus katute kilimeks, varsti pärast Yudja ad-Din Mansuri võimuletulekut polet suri.¹⁴³ Kas 1391 või 1399. aastal.¹⁴⁴ Nõukare arv on usaldusväärsem, kuna teda kohtab mitmete autorite juures.

Kana muhameedi religioosse riigivõimu jätki si saadud peeti mätta. Yajandid kiljuu tahtsid Haani valitsejad Yefevüdid tema kalmu hävitada.¹⁴⁵

Hafizi kaudu asub Haanis. Sa ütles oma sõnadile, kes tulevad tema kalmule järgmised sõnad, mis sama-sokalises tõlkes kõlavad: „Ma tulim sinuga kokkuma, üteldes kõõbed ja kõõbed mald. Me oleme sinuga võitvad vere peollet ja võitvad sa meel keel, kuid meil sõnadud on lähedased.“¹⁴⁶

Kasikand andmeid luuletaja elu kohta võib täiendada tema loomingu uurimisega.

Hafiz tõi endaga kaasa uue epohhi poeesias. Sõnemaatustest suurtest peetidest Rudakist ja Hafizanist, kellega me tutvume, on Hafiz lüürik. Haalege kogu tema poeetilise pärandi koosneb värsidest, mida vastavalt tava kohase Euroopa terminoloogia järgi võib nimetada iambiliseks-lüütiliseks. Hafizi plaanilised värsivormid on gasel. Nelik-vaarad, gasellid, kaks rōdija kaks masnavid moodustavad Hafizi dirani.¹⁴⁷ Millist on säilinud umbes 50 gasellit s.o. 1/10 luuletaja loominguast.¹⁴⁸

Meenutame, et esimesel korral täheksime sellest tähtsusest

143 M. H. Zang, Шесть веков славы, lk. 199.

144 История таджикского народа, т. II, lk. 355.

145 M. H. Zang, Шесть веков славы, lk. 199.

146 Рафу, Мирка, Москва, 1956, lk. 26.

147 Ал Рилка, История персидской и таджикской литературы, lk. 257.

148 Рафу, Пятьдесят газелей, Сталинабад, 1955, lk. 23.

normust seoses raudaie loominguiga, kui gaseel alles hakkas kujunema. 24 sajandil gaseel juba kanoniseerus moraalilise luuletuse näol, mis sageli koostas vüest kuni neljast beidist.¹⁴⁹ Gaseeli üga beid kujutab lõpetatud fraasi. Gaseel on vähe kasvanud rahvalaulludest.

Maafis vits gaseeli suurima täiuslikkuseeni.¹⁵⁰ Kirjanduslaadase vibli vümsi vüade jöögü: "Maafis atendas ja lauldas gaseeli spääri kü, et oõkas lülitada etõka, filosoofia, süfõõki, armastuse, tarkuse, poliitika."¹⁵¹

Maafis on oma gaseelides jöögündlalt kasutanud kangelaasi kirjellise seisundi avamine meetodit, mida Euroopa kirjanduses hakkati tarvitama 17 sajandi alguses. Vöib-olla see Maafisi psühholoogiline lähikemine kangelaasile on vastuvõttav kaasaaja lugemaskonnale ja on üht pooli pöalguise suure populaarsuse põhjuse paljudes maades. Gaseel mahutab ja väljendab endas palju rohkem kui neljast vüest. Gaseel so, lüüriline, tavaliselt armastusluuletus.

Чужие а в тот же день, что и в корде прыгу,
как беркут стейкоету gap бранам в коетрадине мие галу
вель атот еакар и мег, в елекон текыромлю мена,
шко ната за макс-нарат, что в чтеуеме мие галу.¹⁵²

On säilikud legend sellest, et pooldise tõi kuuluse armastus. "Maafis töötas koõuses pöõmivabrikus. Ta taimitas peremehe kauba edasi liivamüüja kätte, kui elid koos vüasi poolid. Maafisi vässe ei küiditud seal keaks. Maafis oli tol ajal armunud vüasi kaunitati vöõnabob'i. Saõstõetis arvamus, kes jöögüst 40 eõd palvetab vüasi lähedases Baba-kühi kabelis, selle soovid täituvad. 39 eõd palvetas Maafis vüatredes vöõnabob'i jöõle ja 40-ndal eõl, kui ta kuulus

149. М. С. Ханг, Методы восточной культуры, к. 199.
150. И. Францкович, Минимизатор, к. 239.
151. История тагменского народа, т. 7, к. 355.
152. Прыгу, Муха, Москва, 1956, к. 32.

ühnes ja mõõduis lõpuks iluduse rajat, kaevatas talle oma. Kas võis ta tema ilmutistes märgata, et põllus palvetamata 40-nda lõ? Farguusel palvad ta jaoks valmistule paljeste kullis, et kahtleda oma tegu. Tema lei sassis keegi kokelises ja puudutas tema keuli - Hissi imedelegoja saadeti. Hapiz kuulat alla peika anki ning sai koke kuulsa kuulitajaks.¹⁵³

Sellisel juhul roodutseu gasel tekkis vastumastuse kõvkeulava roomu tagajärjel.

Примечание Сыго Капуз и мис саво гармоесте мис за то, что ты, как примечание глумления, мис газел.¹⁵⁴

Yan kujud nagu lähivad ühest beidist teise katkematuks kalliskiviniidiks. Lõpuks viimane beit arab vimele saladuse, võrrele sulab temaga kokku ühendades mõlemad küdiotsad likselikuks kallaksiks. Paolockjetist ja tuxititulemistest kaobud gasel on teis filosoofilist ja raketult elavat tunnetust. Ei ole teada, kas see eli vimele Hapizi tunnustatud gasel. võib oletada, et see eli, kuid see on raiildamatult kapiõõlisa gasel, sest neist, mis teed peedile kuuluse ja tittli "salajane keel".¹⁵⁵

See eli gasel, mille Hapiz peikendas oma armastatule Yakkabotile.

Только в мире и есть, что глумления мисом голубки чорр; Только в мире и есть вот мисеуе Виево мисуеуе чорр.¹⁵⁶

Armastusest on Hapiz kirjutanud kuulitusei bokkem kui ühelgi teisel teinal. Armastus on andnud inimestele kõvge õnnelikumaid hetki, on väinud keid ka kõvge suutema meeleheiteni. Armastus on mõistetan neile, kes ise seda on üle elanud, ja jääb mõistmatuks, kui pole seda tunnet ise tuntud. Armastus on teovik, mis nagu mosaic koosneb

153 Капуз, мисика, етаниматог, 1955, лк. 39-40.
 154 Капуз, мисика, Москва, 1956, лк. 58.
 155 И. Краинский, 12 мисматогр, лк. 235.
 156 Капуз, мисика, етаниматог, 1955, лк. 40.

paljudest ühenaarvilistest killudest, paljudest komponentidest.
Mida täiuslikum on inimene, seda selgavam on tema armastus.
Armastus on kannatus ja valu, see on kõigi kommunikatsioonide
armastusliku planeetiv.

Мораво - как море. Миръ и не знаеи дѣрлов
Вено краво и гуши ет отгаи, здеи мери не имай.
Оди мориански пироа и пероши ту отем,
Ето мезици гречи ковати, и гушени етовои. 154

Караге нечетас она аотсамат келитавалт „хаккири“, „сультан-
кири“ ноу „пиккерики“ келпрессети.

В парцисе, е еи шафаним как еравметелюи?
Особетителныи и колам, е миди екорито ты не еиор.
Разве с атилл етрайныи етаном тил еравмишери кикари?
Рядом е миди в саду теметом тил ои взора не криблек,
разум, екованкии мориовьно, теадкии рад,
што мотелии тил?

Миди в укореже гил караца бетрени работной
залор 158

Карагил роотис аотсаматумага лави реинтеема.
Чулитавал еи оле еи китте јумалик, китте килстелине мас-
кетинг, вайд еурооки јовастис коти бема маисте едледдега
Карагил карикас китб тилоти сорадега коктумилел. Та јавб
кеици ја аотсамат орритадес она ја јатгнерати ајастути
каитмилитконда. Су еи онајаватери пробетери валитсева
диллади вастеи, келјакитсеки ваикера пробете роотис. Чума
вееи келас јумалат солоавалт, инимарматист елиставалт -
каванд ортодоксаалсеи јублустамителл амор деи. 159

Микамиде ја супремојутлестарат китсеици екинеси факул-
дума тејелеккусега, китсеици неид ејавилеуле алаидликке-
силе ја киллекисели.

Чумте лијатери вассед оид онајаватери вавадисманifestор.

из вееи беомоетери, гречва миди киток а изотрал
и тил от ојиселтева кавителл га јудуја галек.

154 Карауз, Патогесит карели, Етаммаадаг, 1954, лк. 57.
158 Карауз, Мирака, Москва, 1963, лк. 64.
159 и. е. Пирашеники, Из истории тагвешкеи народнит корзи, лк. 360.

Трохономел уогу трежбам не бетрет мемн собек.
О, бериоето! Килдотамн наана! Капуз стит наанно ксам.¹⁶⁰

Yu on maasa filosofise igavese olemise mõistmiskl.
Yuugel kehtajal astus Klapi's võitluse ühimeväärtvuse eest.
Ta oli üks suurimaid võitlejaid ja humanismidele propa-
gandistaid. Tema võitlused olid üha võrgivalva ja reli-
gioosse pühuse vastu. Klapi's ei tahtnud leppida tema lu-
umbrissevate kalbade tingimustega. Võitluse eelvaatlus-
kusest u rõõmgi paljus, mis tekkis ta mõttel. Sageli Klapi's
elustas isikeda meeldida, mille kaju läbis mitmeid kordi
tema gaselleid. Kaljaveid, kulkur, üha peavotjuta, kes
elab kõrteide vabemites, kes ei karda muelt, eluõnnumd kaulu-
vad talbe. Päit - vabanõbleja, küljakuid kõik sidemed elkis-
konna ja maailmaga, muutus tõrd tahtliku uskliku võit-
kijaks; ta ei tundnud piirakid ja lga seadust, vaid eli
end vabebult alla kuitaud jumala tahtle. Taoline vago
uskumatus eli suunatud jodaalse tügi ja vaimulikonna
vastu. Sind sa poudi positiivne kangeldne: „vaha kaagu
kobrai“, „ustav õbet“, „bugeva usu ja tikkna südamega
ühimeki.“¹⁶¹ Luutõlone kangeldne sageli sulab ühtki Klapi'si
udaga.

Корго кривителит муно морини мови, кени е моробво
крителни.
етамет ома метом колориниетва (болыини) пилегаил
женили.¹⁶²

Muid kõvdat niidi keijutema nassav loomus. Põut ei
kutsunud sakvalt massule sõna õkese tähenduse, ta oli
sellest kaugel. Yu eli poudi üseklik mäs sotsiaalse ebaõigluse
vastu. Väiksed meelolud on kaasaalgsele lugejatele tuntud
Byroni ja vataadit gotri teostelt.

Klapi's ei näinud maailma musta ja valgena, vaid mitme-
värvilisena. Niinuse kannatused kurbastatid Klapi'si
kõrge tõkenu ja ta mõista neid kikka ilma hirmu ja doimuta.

160 Капуз, Натбгелит сарелит, етаммаара, 1949, lk. 109.
161 И. С. Крамникит, Цу иеторин тагмекеккии марожкии котрени, lk.
362-363.
162 Яамас, lk. 363.

ома peavlesanneb koveb rouk sellel, et muuta verejakkulise
peodaale ja pimeduse meki natukeneigi isiklikeks ja sallivaks.

Мет, я не извиняюсь, мучаюсь, что что мучит д'юр:
от глупости да от вине от речеви д' я не лоп.

Камчатка - мне шма, вми я молитвенник взываю,
когда в свой розовый цветник влетает ветерок.

Святельного солниси гар¹⁶³ как шмолети думар,
отверну я, хоть мой карму и д'дем и д'ор.

мой старый клань дороже всех султанных мимурас,-
как что тебе даст мне не довод¹⁶⁴ цу мимиваши шрок?

Хоть мимс - горно своим ошми! и пусть ослепну я,
коль от рабства д'ответа зашмисет мои зрачок.

любовь - шель мучительна на дне. Чарми я мучоно.
где же вилмиву? мой ошаме - бело мимс пошредок...

В беломши ошамениш лони, карму, ешатош
Заклмтшм: «от г'авола да сошрамш нас д'юр!»¹⁶⁵

Kafitil on ka gasele, mis teoreetiliselt väljendab tema
peensa massulise viku, gasele, mis on teie julgeid mõtteid ja
bushitublenisi.

Коль куда, куда стремлюсь, я накраиво колбт -
как за г'ло я возмуче, что точка заклет!
сильных мира и д'илу, славно шуммиш мочей,
теду от солниси оглоло муче зармиш шертот
Влашорозетва не шми у надреммиш владик:
Претге, шм откранот д'верь - шмиш д'следно шрейдет.

Пусть не шумит эта шумиш, шумиш шумиш д'юр!
славо, кевис, д'ршуро шумиш, - шела педагошисей сот!
Попшай, мой соловей, шод шумиш, шаконей,
стала садом, где твой д'урк и кетемой розе шрейдет!
Здесь шкоретво с шкоршеством в д'абней д'ршуде шумиш:
кто шкоретво вкшутит в д'оме - шкоршество шумиш.
шудрено мш, что белга шумиш д'отем карму!
Воймиш шраммиш на шумиш, не штрашмшеш т'ялот!¹⁶⁶

163 viide valitsejale.

164 viide jumalale.

165 карму, мурка, Москва, 1956, к. 98-99.

166 карму, шатгешет карлей, шамшадар, 1945, к. 128.

Maafizi kutsis mõttekust märkama ka tema kaasaegsed ebekandidid, nad taipasid poledi „salajasid kelle“, mis rääkis aktuaalsed probleemidest varjatult. Maafizi kummaare värvõngega lulle oli vastudolu ametliku ideoloogiaga. Niisiis ja armastuse teledia saavad lullitajal aluses õgedale protestile valitseva kassa vastu, igatsusele vabaduse põlele, kirglikele unistustele helgema tulevikuist.

Kõik see mõssava geeniusega kuitab Maafiz oma sajandile väljakutsse. Selleparast oli ta kaasaegsetele polettidele kellelud, kellelud olid kahe võistlus ja võit. Maafiz ütbas kõrge. Kui kinnustad kaksasid temaaga küdema kui jumalasadaga, ta vastas neile lõhusalt:

«Вот отразился мой мир в зеркале, и тут было
а больше катится не дык, что же дело, - мне все равно.»¹⁶⁷

Kirglikele on Maafizi negatiivsed kangelased ja olemustat neid järgniste sõnadega: „nulla“, „askeet“, „pühak.“¹⁶⁸

Pimedusmehed - ekskandidid võiksid Maafiz. Nad väitsid, et poleb lõike aja vastu, kuid poleb lõike ajaga nende vastu. Tema igasuguse allegooriata ütles lullitaja pimedusmehelile.

«Вот как на небе, богородице и гвернии, и попу казика
Тыга ермунен, что театреде котн и огуно мотка!
Ремуну мне гонимышнне о болмогуметве и мотве,
«то только тот негн и драмеметн каг криведет на верника.»¹⁶⁹

Poleb iseloomustat oma aega nti: „Valdab verd mu julm sajand, ei mingit kalastust.“¹⁷⁰ Sajand ole tuis kadedad mongolite võltsõikuu all. Si jõutud taikuda õrõngõs-khaani lohkidest kui juba algand peodaalide omapakelised sõjad.

IV sajandi e. pool oli tuis laadi seikdumiste tunnustajaks. Kakra väljastõmised amandased rohkem organiseeritud olemolu kui vabim. Need olid sarbapõldele liikunud, võltsõikud

¹⁶⁷ Сапуз, Мухика, Москва, 1963, lk. 14.

¹⁶⁸ Сапуз, Мухика, Москва, 1963, lk. 12.

¹⁶⁹ Тамас, lk. 11.

¹⁷⁰ Сапуз, Путь гонимых рабских, Станиславград, 1955, lk. 24.

nomitasid end nii. Roomikid tõlgendatakse mitut moodi. 1509e
 tõenäoliselt on seletus, et sebbud liikumised osatõrjatega,
 kes rääkisid, et patim on näha „oma pead võllaskui surra kõhuga.“¹⁷¹
 Saabariidide liikumise ideoloogiliseks aluseks olid siiski doktriinid
 ja sufisidni õpetused.¹⁷² Ülestõus oli suundunud välismaiste, mongoli
 vallutajate vastu ja kohalike ekspansioonijate vastu.
 Sajandi lõpp tähistas Roomi kesiseid vallutusi.

Дань Тюркскому из Улугчая Самарканда, а сему Маго-
 Мухаммаду. Хотел Улугчи хан Тюркскому пожелать и бжугага.¹⁷³

Ylle gaseliga on seotud legend - Roomi vallutanud Khasi,
 see kuulda Kapiist. Ta kutsus poedi enda juurde ja
 küsis: „Kuidas julged, Khas, nurjatus mingitele ühustele jagada
 ukku Samarkandi ja Bukhaarat, mille ma olen muutnud
 oma traditsiooni pärliteks?“ Osutades oma viitusele, poet vastas:
 „Kasat, milleki viis mika miku pillamine“¹⁷⁴ Samamulne vastus
 päästis poedi elu.

Legendi ajaloolike alus aitab teha paremini lahti mõtes-
 tada. Kapiit, iseeni patioot, ei võinud leppida oma kodu-
 lonna vallutamise ja kultuuridega, mida mongolid - tükkalased
 Roomi juhtumisel korda saatsid. See teenus poedi vanden-
 aastail.

Kapiit elas raskest ajal, kuid ta oli veendunud opti-
 mis, ta kutsus rahvad mitte alla vanduma, vaid ühesle.

Тысяч срдце тупеши, не печаль, ирадет брелли
 хот брел еллекатра утронь, а ста хорь пачебетом.¹⁷⁵

Kuid Kapiit kutsus valitsejaid hoolitsema valste elst,
 sükkima keisse õglastelt.

Ступай, правний к царю
 екатен ему от мена: о мурнай царь,
 чеконей срдце нутефракосатер саруяков,
 а котом чворе шца каму, показываюшце шур.¹⁷⁶

171 И. Пращинский, М. Минацкий, к. 221.
 172 Samas.
 173 Samas, к. 244.
 174 Samas.
 175 Петрич, таджикского народа, т. 5, к. 355.
 176 Samas.

ei toki unustada, et see gasell võlas endiselt süngel keskajal, mil paljud rändad, mis käivad meile pealgu näivsetena, kutsuvad tolles auditooriumis esile teise vastukaaja.

Kahelel minutitel pöördunud maani ja kesk-taseme kaavad reafitei palle. Sama maanabute järgi ennustati nagu Koraani järgi.¹⁷⁷ Taktimatult meenusid suurte illedamuste, rõõmu ja muire pälvil, mõned reafitei buudid nagu nad oleksid peetud aadsetel kirjutatud antud juhul.

Kui iraanid revolutsionaarid, kes vähäs palju aartaid hümnis kutsite, kuidas ta suutis üle elada vanglasõnu. ta vastas: „Mind aitased usk õõglusse ja ... üht reafiteit:

Здесь Чкоретко е Ткормететком в габнею грезеде мейбут,
кто Чкоретко куетит в голле, Ткормететко кпрезобет.¹⁷⁸

Yuure muulitaja värsed rakust ja sõprusest, tülide ja vihkamisest kaotamisest ei ole tänapäevalgi meletanud oma tahtsast.

Они отражали ветрен е грезаму
веконимай!

Все, что было таму гнамь -
веконимай!

Ниме берма не веирочаетя грезей,-
Кренемик, е вривамь срдзамь,
веконимай!

Всек грезей, - не онегдак, что они
Веконимамь тюрк вадимь,-
веконимай!

Одгума моя, в гетитак татеник оду
Всек грезей ты сик скордамь
веконимай!

и томлев в еетак нагилмувшело зла,
Ты их правди сымовьамь
веконимай!

Майн евик, каруз, не выдайт, но грезей,
их сарьвавишк за замкамь,
веконимай!¹⁷⁹

177 И.С. Треницкий, 12 миниатюр, лк. 239

178 Кару, Пилтгесейт гадлей, Сталимадаг, лк. 128

179 Самас, лк. 99

семи го збоуми, екавей а еубо геркуид:

"Обит оуи, мур мурне ерарелуебат беемне!"

Косага гербо гурведи, тоди могоди ебуиуи оио кримоцимо
ерраеибе.

мурну поеток бравега, котому кто ои кримоцит муроропн.¹⁸⁰

Срикivad рлапики аубагад тапуад ериваид килги тиа
рабамотеликисе: иктели - он та еи ја ии лаулик; бистеле-
мур куманис¹⁸¹ ја икесте сеиданеи тауа; колмандтели -
рауме ерпие кунубага; келјандтели - естетиле ии лаога;
ваикдтели - вајателт келге буливуи екаустага, мур ктсгои
рабамотеликисе, мур сона, мурит, рабамуидеи келјандага,
аомаеиуе лаулик ктсгои мурассеида ја мотелис.¹⁸¹

Рлапик касуаи соиу вага бактебуиделисели. Ра саагаи
раике кааега ја вадиди кајумист. Му булитаб мурде
кунсаб ерсагаи афорикни, ет скульптурис он кајумиуи
еба естетиле, муркутаб кага, поуеиас ага втсб ктсга едари
анда еустелиселис ермуната.¹⁸² Рлапик он еиле поолет
келлугеи какуиуи: тиа вага рлајанги амастаб
паолтеке - мити кифа, раид раиксеид кутсеид; мити
јаиудат рижет, раид пеент паоловијет; мити рабуи раид
мурит.¹⁸³ Гит ка ирiline пооди вајсеиде муркаасуи-ега
иа, ега сона, ега кааелиуи муркаасуи.

Рлапик киди еи, мурда та етс¹⁸⁴ - еи ииесте сеиданесе,
та амастаб ииесте. Ја кии ктсиде: "Куст са тиле, катс
тобад," втсб вастата, Рлапик, са мурит пурде тиле."

180 Уеторик, тагменкскоо мурога, т. 5, к. 355.

181 и. Ррамнекиит, 12 мурматтор, к. 250.

182 Чамас, к. 248.

183 Чамас.

IV ptk.

PÄRSIA-TADŽIKI TEADUS

HAJJAMILIK TEADUS

Hajjami teinud teaduses on palju suuremad kui poleetias. Esimene teiniklik iseseisev töö "Traktaat algebrast ja almukabalast" sai teoks alles pärast aastaid kestnud katsumusi. Küga palju sõltus poliitilisest võitlusest, soosingust ja ebasoosingust valitsejate rae juures oli teadusemehe elu. Sellest kirjutab Hajjam essonas "Algebrali".

"Kuid mul polnud võimalust seda asja sihikindlalt uurida ning seepärast saatusse keerdkaikude tõttu ma ise ei saanud keskenduda, et mõelda sellest. Ma nägin kuidas kukkusid õpetlased, kellest on säilinud vähesearvuline, kuid palju kannatanud rühm inimesi. Saatus karkus nendel algudel ei luba neil täielikult anda oma teaduse täiusdamisele ja sihtendamisele". Enamik neist, kel on nüüd teadlase pälimus, müütab töö valega ega ületa teadustes võltsimise piire ning teeskleb tarku. Nda teadustevara, mis neil on, kasutavad nad madalate likalike kimude jaoks. Ja kui nad kohtuvad inimesega, kes otsib tõe ja armastab õigust ning püüab kummutada valet ja silmakirjatsemist, vältida kiitlust ja pettust, teevad nad ta märgiks oma põlgusele ja pilgetele!"¹

Kaktemata on Hajjamit näide omaenda näol. Ühes oma relikvärsis väljendas ta seda palju arameelsemalt.

Но не моя вина, что мадоннито нечато.
А голголем на евоно заблужеро тетраго:
Мне перес чрепная гоетатонно законна,
Чтоо тайн ггуши перес нуи не открывато.²

Sama traktaadi essonas järgneb austav peevõlemine

¹ Шаар Хайям, Трактати, lk. 70.

² И. Яраимский, Д. Комиссаров, Переизданная литература, краткий очерк, Москва, 1963, lk. 29.

Abu Tahiri Samarkandi maakohunikule poole, kelle lahkus andis rajjani võimaluse panna kirja oma uurimised kuupõlvandite lahendamise geometrilisest meetodist ja algebraliste põlvandite teooriast.³

Politiiliselt oli see aeg aeg. Karahaniidid osutasid vasa vastupanu seldžuki sultanite püüdele alistada maverannahr. aastatel 1042-1067 valitses Bukhaaras 76rahim Tamgatskhaan ja 1064-1079 tema poeg Yamsu'l-Muluk-Nast,⁸ kellega sultan Alp-Erslan pidevalt sõjajalal oli. Ta kukkuski sõjakäigul Abu-Darya taha Yamsu'l-Muluki vastu 1072.a. Kuid isna varsti Yamsu'l-Muluk oli sunnitud tunnustama end uue sultani Malikshahi vasalliks. Malikshah võttis endale naiseks Yamsu'l-Muluki lähedase sugulase Turkan-katuni, Yamsu'l-Muluki aga naitus seldžuki printsessiga.⁴ Pärast Yamsu'l-Muluki surma 1079. aastal kaaras kaaras trooni tema vend Yamsu'l-Muluk Khirakhaan. Kui vanakhaan varises mahalasse, sai võimule tema poeg Ahmad-khaan, kes valitses aastatel 1080-1095.⁵ Ahmad-khaan alustas uuesti võitlust sõltumatuse eest. Võitluses seldžukidega ta tegi kes kohalikele fodaalidele, kes võitlesid tsentraliseeritud riigivastu. Bukhaara ja Samarkandi raimulikkond, kelle üheks juhiks oli Abu Tahir, etendas tõhtsat osa kohalike fodaalide seldžukivastaste väljastumise mahasurumises.⁶ Ahmad-khaan vangistati ja hukati.⁷ Samarkandist sündus rajjan arvatakse Abu Tahiri seonitusel Yamsu'l-Muluki õue juurde Bukhaaras ja seal 1074. aastal. Malikshahi pealinna 7sfakani.⁹

Sultanite bukonas etendasid tõhtsat osa nadimid - teenijad, kes oma tegevuse tõttu jaotati kahte gruppi. Esimesse kuulusid teenijad, kes taitsid ohukaitsja, nõuandja, spioni ja kojavõvi kokustusi. Nad ei tõhtinud valitsjatele vastu vääkida ega viimaseid spitada, nad pidid kõiges nõustuma sultani ja tema kaaskondlastega. Kõigele,

3 Самар Сайяди, Тарихи, lk. 70.
4 Yamas, lk. 21.
5 П. Б. Поженденко, Б. П. Фоменков, lk. 33.
6 Самар Сайяди, Тарихи, lk. 22.
7 П. Б. Поженденко, Б. П. Фоменков, lk. 34.
8 Yamas, lk. 36.

nüda kuningas ütles, pidi nadim vastama: „Nüus“, „näga
 hästi“. Nadime karistati tga väiksemagi eksimuse eest; nad
 kaotasid oma ameti, nad kikutati sukkonnast minema ja
 tehti pimedaks. Teise kategooria moodustasid teadlased,
 astronoomid, arstid, kes pidiid olema entsüklopeediliste
 teadmistega.⁹

Islamaani periood on viljakam alg raijani elus. Sel
 perioodil leidsid tema teaduslikeid huvid mõistmist ja toetust
 Maliksahhi kesüri Nizamü'l-Mulk (1017 - 1092, peolt.¹⁰ Nizamü'l-
 mulk püüdis seldžuki sultanite võimu tugevdamise keeles
 säilitada riigis teatavat seaduslikkust, välti maksustamisel,
 et elustada lakkamatutes sisetülides laostunud majandust
 ning luua karitlastele soodsamaid võimalusi tööks. Kesüri
 oli teatava piirini salliv ka ideoloogilistes kitsimustes ning
 kirjutas ise traktaadi riigivalitsemisfilosoofiast, mis kandis
 „Sihasatnama“ nime. Seldžuki podaalide teemalamlikke
 sulasena oli ta isemiseks valitseks ismailiitidele.

Ismailiidid olid end kindlustanud raskesti lühipääse-
 tavates mõgikirikustes Iraanist Süüriani. Massan-Yabbaki-
 Mulkana - juhtimisel saavutasid ismailiidid isegi teatud
 edu seldžuki võimukandjate hirmutamisel. Massan Yabbak
 oli mükkunud Maliksahhi sukkonnas koos Nizamü'l-Mulk
 ja raijaniuga. Häkkud kesüriuga tülli, lütkes ta ismailiitidega.
 Hiljem tekkis legend, mille järgi need kolm suurmaest olid
 õpingukaaslased ja lähedased sõbrad.¹¹

Islamaanis hakkas raijani juhtima imaani päikesekalendri-
 reformi. Ajaloolane Ibn al-Isin kirjutab: „Sel aastal (1074)
 Nizamü'l-Mulk ja sultan Maliksahh kogusid kokku kõige
 paremad astronoomid... Maliksahhile ehitati observatoorium.“¹²

Raijani ajal kasutati seldžukkide riigis algselt
 päikese ja kuu kalendrit. Päikesekalendri aluseks on päikese-
 aasta, mis on võrdne 365, 2422 ööpäevaga ehk 5 tunniga, 48 minutiga
 ja 46 sekundiga. Kuu kalender põhines kuu faaside rütmil

9 P. A. Kuleb, M. K. Oelmannob, Omap kaitšuu, lk. 43-44.

10 Omap kaitšuu, Traktatü, lk. 23.

12 P. K. Pozempenob, A. T. Koukebur, Omap kaitšuu, lk. 66.

11 A. P. Pukka, Metoran kereugenkoi u Tagvenkekoi miteratyrab, lk. 186.

kuu ta oli 11 päeva lühem päikeseaastast ega langenud kokku looduse ja põllutööde rütmiga. Veelpärasest asuti siiski kohandama ja täpsustama rana-iraani päikesekultusega ja põllutööde seobid päikesekalendrit.

Enne islamit araablased kasutasid kuu- ja päikesekalendrit, mis sarnanesid juudi- ja keskajale hiina kalendritega. 9 aastale 24-aastasest tsüklis lisati 13. kuu kasi, et keskmiselt aasta pikkus oleks võrdne päikeseaastaga.

631. aastal muhameedi usu rajaja Muhamed keelas kasi kuu lisamise ja araabia kalender muutus kuukalendriks. Muhameedi kuukalendriaastaid nimetatakse hidžraaks. Muhameedi põgenemine Mekast Mediinasse 16. juulil 622. aastal sai muhameedi ajandamise alguseks. Muhameedi aasta on 12 kuu kuuga, see on umbes 10 ööpäeva lühem kui päikeseaasta, 100 päikeseaastat vastab 103 muhameedi aastale. Täpsemalt tuleks tabel araabia kuukalendri kuude kohta.¹³

Kuu nimetus	Päevade arv kuus
Muharram	30
Safar	29
Rabi I	30
Rabi II	29
Džumada I	30
Džumada II	29
Radžab	30
Saaban	29
Ramadan	30
Saawal	29
Zulkada	30
Zulhidža	29 või 30

Rakasti maanis ja kesk-kasias kasutati päikesekalendrit, mis oli kuulutatud pühaks päikesekultuse poolt, uusaasta

13 M. A. Poyemphubq, A. P. Fouklori, Onap kaviu, lk. 66.

päevaks loeti kevadest peõripäeva, mil päeva pikkus oli võrdne ööga. Iraani päikeseaasta kuud vastasid toodiagi tähtkujudele, kus on patnese nähtav liikumise kandes kuudes. Todiagi tähtkujude vastavust Iraani päikeseaasta kuude ja meie kalendrikuudega võib väljendada järgmise tabeliga:¹⁴

Todiagi tähtkuju	päikese kalendri kuud	Nende vastavus meie kalendrikuudele.
Jäär	Farvardon	märts - aprill
Kõnn	Ordibehist	aprill - mai
Kaksikud	Shordad	mai - juuni
Käkk	Tir	juuni - juuli
Lõvi	Shordad	juuli - august
Neitsi	Fahrvor	august - september
Kaakud	Mihv	september - oktoober
Kõmpion	Aban	oktoober - november
Ambur	Khar	november - detsember
Kaljukits	Dai	detsember - jaanuar
Kevabaja	Bahman	jaanuar - veebruar
Kalad	Esfandarmuz	veebruar - märts

Kanal - ja keskajal kõik Iraani kalendrikuud sisaldasid 30 päeva. Kõigeoleval ajal Iraani kalendri kuus esimest kuud sisaldasid 31 päeva, järgmised viis 30 päeva ja viimane 29 või 30 päeva.¹⁵

Kesk- ja aasa rahvad võtsid omaks kuukalendri, mis on muhameedi usukalender, kuid säilitasid ka vana-iraani patnesekalendri, mis oli tähtis põllutööde jaoks. Kuukalendrit kasutati religioossetes ja ametlikes dokumentides, patnesekalendrit majanduses. Kõos patnesekalendriga säilis ka uustaasta püha nauruz.¹⁶ Oma vastavus „Nauruzgane“ annab rajam Iraani kalendrikuudele järgmise iseloomustuse

14 H. E. Poznyshov, A. N. Koukhar, Ouzb. Naishou, lk. 67.
 15 Samas, lk. 68.
 16 Samas.

arutledes nende nimede üle. Nimed olid keskpärsia so, pekkari keeles, Gassanidele epokhi maani kelles:

Farvandin - tuleneb inglü nimest, mis tähendab „koidja“; on taimede tõrkamise alg. Päike asub Yäära tähtkujus.

urdikiitb - tuleneb inglü nimest, mis keskpärsia keeles tähendab „parem õigus ja paradüüs“. Sel kuul maailm oma lõbususega on sarnane paradüüsiga. Päike asub Yonni tähtkujus.

ruvdad - nimetus tähendab vanapärsia keeles „turov“. Ruvdad täidab inimise nisu, odra ja pillviljaga. Päike asub Kaksikute tähtkujus.

rim - rimi's jagati nisu, odra ja teisi asju. Päikese kulminatsioon hakkab madalduma ja ta asub Vähi tähtkujus. Rim on esimehe süvekuu.

ruvdad - nimetus tähendab vanapärsia keeles „kartmatu“. Päike asub Lõvi tähtkujus, on suure keskpäik.

Yahrivar - nimetus tuleneb inglü nimest, mis vanapärsia keeles tähendab „nohtar maa“. Yahrivar on sissetulekute nõrkuse kuu, talupojal on kergem tasuda oma võlga. Päike asub Neitsi tähtkujus. Yahrivar on nümme süvekuu.

mihr - nimetus tähendab vanapärsia keeles „paljus“. Mihr on inimestevahelise sõpruse kuu. Kõik, mis on valminud, kuulub inimestele. Päike asub Kaalude tähtkujus. Mihr kuulutab selgse algust.

abak - nimetus tuleneb inglü nimest. Algavad viimad, inimesed kastavad külme. Päike asub Skorpioni tähtkujus.

axar - „axar“ tähendab keskpärsia keeles tuli. Sel kuul tekib vajadus tule järele. Päike asub Amburi tähtkujus.

Dai - nimetus tähendab rakapärseta keeles „kuivat“.
Dai on karm kuu ja maa on kaugel lõbususest.
Päike asub Kaljukitse tähtkujus.

Bakman - on sarnane draiga külma ja kuuva poolest.
Päike asub Nevalaja tähtkujus lähedal Kalju-
kitselle.

Isfandarmuz - nimetus tähendab „pühadus ja kuulenus“ ning
„vili“, raskavad viljad ja taimed. Päike on
teel Kalade tähtkujusse.¹⁷

Edasi teeb Hajjam maani päikesekalendri reformide
ajaloo. Aasta jagatakse kaketeistkümneks kuuks. Teadlane
kinnitab selle legendaarse maani kuninga Hajumardi
nimelise ja nauruzi¹⁸ pühitsemise õigust. Nauruz
kehtestati pärast maani vabastamist tsaar Zakara
kõrvalduse tõttu. Järgnevalt Hajjam peab Akme-
kändide tsaaril Dariusos qistašpöl (552-486 e.m.a), nagu
märgib Hajjam, kõrvalduse selle ajani möödus 940 aastat.
Kui Päike läks Skorpion tähtkujusse, Dariusos qistašp
käskis märgida liigaasta, mille tulemusel parvardinis
algas päev päikese astumisega Vähi tähtkujusse. qistašp
tegi ettepaneku nauruzi pühitsemiseks sel päeval,
kuna Vähi on õnn tähtkuju. Nauruzi tähistamine
kestis Iskander kuni ehk Drogori epohhiki. Sellest
ajast alates inimesed lakkasid liigaastat tähistamast
ja teinud nagu vanasti, mis jätkus endasini
Papakini valitsusajani. Nüüdsest hakkas uuesti tähistama
liigaastat ja kehtestas suure püha nauruzi. Inimesed
tähistasid seda püha Nusihravan Diqlasi epohhiki.
Nusihravan pühitses nauruzi vastavalt tolle aja

¹⁷ M. K. Pozempeubg, E. N. Koumbur, Suur kalendri, lk. 68-69; Suur
kalendri, Teakirjad, lk. 318-319.

¹⁸ Nauruz - sona-sonalt tähendab uus päev, uusaasta püha,
mis langeb kokku kevadise pööripäevaga. Käesoleva ajal
on see päev 20-22. märtsil, Hajjami ajal aga 14-16. märtsil.
Nauruzi pühitsetakse kui rahva püha Iraanlaste, armenid-
kaanlaste ja afganistanlaste poolt ka käesoleval ajal.
Maanis ja afganistanis on nauruz ametlikuks uusaasta
päevaks.

kommeteile, kuid ei tähistanud liigaastat. Ta hakkas tähistama Naaurusi sel ajal kui Najumard ja Džamšüd. Nimetatud traditsioon puisis kalifa Mamuniki, kes käskis jälitada Päikest ja tgal aastal, kui Päike jõuab Yäära tähtkujusse tähistada Naaurusi. Koostati „Mamuni astronoomilised tabelid“, mille aja kalender arvutati nende tabelite abil.¹⁹

Mutivakil käskis tähistada liigaastat ja tulla Päikese tagasi. Päikest farvardiki. Mimesed rakunesid ja hakkasid sellest kumbest kinni pöödnud. Koljem Haldif ibn Ahmad kehtestas tülise liigaastat. Sdasi meenutatakse Sassaniidide dikastia kuningate kalendrinefome.

Reaffani kalendrinefome tähtatase „ilhani astronoomilistes tabelites“ ja Nasir ad-Din at-Rusi „Mutes Jungani astronoomilistes tabelites“, mille koostasid Samarkandi astronoomid, kes töötasid Ulug-beki sukkonnas. At-Rusi kirjutab: „Muest ajast, mida kutsuti malikiiks. Ta sei õnnelikuks Džalal ad-Din Maliksakk ibn Alp-Arslani yeldžuki sultaniks. On kindlaks tektud, et tulla aastat alguse päevaks on pälv, mil Päike läheb Yäära tähtkujusse, see on kevade algus. (Päike läheb Yäära tähtkujusse, see on kevade algus) tga kuu alguses Päike läheb Zodiaki tähtkujusse, mis vastab sellele kuule. Tolle aja kuud on tölised päikesekuud ja nende nimetused on samasugused nana-ajsete kuude nimetustega. Astroonoomid kehtestasid kuu pikkusiks 30 päeva, et kerendada päevade hegemist ning ei oleks lakkuminekuud teiste kalendritega. Täendao viisik lisatakse tspananmuse lõppu; tga helja aasta tagant lisatakse aastale üks pälv, aasta sei 366 päeva pikaks. Nii toemitakse 4-8 korda tga helja aasta tagant ja üks kord on liigaastat mül aasta järel.²⁰

Rusi teob tabeli liigaastate uue ajaarvamise kohta, jämedas kirjas on teodud liigaastat, mis on valdatud

19 D. B. Pozempelev, A. N. Foukelev, Omap kaitim, lk. 70.

20 Samas, lk. 71.

eelmistest 5-aastase rahega lümmine rida - kumbrid järkjätkorvas, alumine rida - näitab lügaastat.

1	2	3	4	5	6
2	6	10	14	18	22
7	8	9	10	11	12
26	39	35	39	43	47
14	15	16	17	18	19
51	55	59	64	68	69
19	20	21	22	23	24
76	80	84	88	92	97
25	26	27	28	29	30
101	105	109	113	117	121
31	32	33	34	35	36
125	130	134	138	142	146

37	38	39	40	41	42
150	154	158	163	167	171
43	44	45	46	47	48
175	179	183	187	191	196
49	50	51	52	53	54
200	204	208	212	216	220
55	56	57	58	59	60
225	229	233	237	241	245
61	62	63	64	65	66
249	253	258	262	266	270
67	68	69	70	71	72
274	278	282	286	291	295

astad, mis on vabdatud eelmistest 5-aastase rahega kõikidel juhtudel peale ühe on kakskandad ja ainult 225. lügaasta on 7. lügaasta pärast eelmist.²¹

"Mites Qurqani astronoomilistes tabelites" väidetakse Hajjani kalendrinefornist järqmist: "Maliku ajaste tunnetamisest. See ajaste on nimetatud Djalab-ad-Din Maliktakk ibn Alp-Amslan Yeldžuki nime järgi. See algab pühapäeval 5. šaabikal 468. hcdžral, kuid vastavalt teistele andmetele 471 hcdžral, mis teeb vake 1097 päeva. Teine variant on laialdasemalt levikud ja me hakkame seda jälgima. Asta alguseks on päev, mille keskpäeval Päike läheb Yäara tähtsusse, seepärast selle ajavahumise aastad on tõelised pähesaastad. Need olid 30 päeva pikad, nende nimetused samad

²¹ A. K. Pozemplyug, A. N. Foukhebur, Ouzup Kaitmu, lk. 72.

mis pärisõna kumule, nake seisneb ainult selles, et ühtlased nimetati dekalali kumuleks, teisi aga vahadeks. Päikendav vääs päeva lisati isfandarmusile, iga nelja aasta järel lisati veel üks päev. Nii toimiks 6-7 korda iga nelja ja üks kord iga viie aasta tagant.²²

Edasi tuleks tabel nimetatud ajaarvamise 1000. aastani. Vastavalt sellele tabelile 1000 aastat Hajjami kalendris sisaldab 365 242, 534 860 päeva. Aru kakitab, et „Muhi qurqani astronoomiliste tabelite“ koostajad arvavad, et liigaastate päevade vaheldumine Hajjami kalendris tagab kalendriaasta võrdsele tõelise päikeseaastaga. Nii võtta nii nagu seda talle tekkis, et Hajjami kalendri liigaastat loetakse elmisest liigaastast mitte 4-aastase, vaid 5-aastase vahetuse, mis on alati kaheksas, same vahetuse, kuid näga lihtsa kalendri 33-aastase perioodiga. Liigaastateks on 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 33. aasta.²³

Hajjami kalendris aasta keskmine pikkus on $365 \frac{8}{33} = 365, 2424$ ööpäeva. Normaalikalduviline tõelisest päikeseaastast on 0,0002 ööpäeva. Ühe ööpäevane viga kordub iga 5000 aasta järel. Võrdluseks märgime, et meie kalendris 400 aasta sees on 99 liigaastat. Aasta keskmine pikkus on $365 \frac{99}{400} = 365, 2425$ ööpäeva ja normaalikalduviline tõelisest päikeseaastast 0,0003 ööpäeva. Ühe ööpäevane viga kordub iga 3333 aasta järel.²⁴

Hajjami ei jõudnud välja töötada lõpliku liigaastate süsteemi. Nii võib mõista „naamuk named“, millega Hajjami lõpetab teated kalendrireformist: „Aeg ei laske sulbanil tööd lõpetada ja liigaastad jäid ebataiuslikeks.“²⁵

Hajjami seisis suurepärases 33-aastase perioodiga kalendrisüsteemi tekke laual, kuid tal ei õnnestunud seda lõpuni teha.

Hajjami kalendrit meenutatakse peale spetsiaalsete

22 П. К. Поженяев, А. П. Фоменко, Муар Кайрана, lk. 42-43.

23 Yamas, lk. 43.

24 Yamas.

25 Муар Кайрана, Муар Кайрана, lk. 43.

astronoomiliste traktaatide muulsa tadäski imadani püedi
 yaadi „Gulistanis“. Polet kirjutas 1258. aastal.

«астан ырағдыруму но Әмеананоболу ғыл.
 Көмөт сонобуу ва мумсапарак - бетбар;
 «ақ нот ва күүкәк пағрапыннену ыраоткә,
 Мемурьнемак бәра ва аһкә ыбетәк.»²⁶

Җыфакани observatooriumis koostati җајјани juhtimisel
 „Maliksakhi astronoomilised tabelid“, millest on säilinud
 „Maliksakhi ajajärgu aasta alguse liikumatute tähtede
 tabelid.“²⁷

Pealinnas җајјани ei tegelnud mitte ainult astronoomiaga,
 tema huvide ring oli erakordselt suur.

1077. aastal lõpetab ta teise matemaatilise traktaadi
 „Kommentar naskuste kohta Eukleidesi postulaatides.“²⁸

Selles traktaadis töö җајјани matemaatikateaduses
 esimest korda esile kuupvõrrandite lahendamise teooria
 ja klassifitseeris kõik võrrandid.²⁹ җајјани kirjutab: „Algebra
 on teaduslik kunst, mille täiuslikkus seisneb matemaatiliste
 meetodite tundmises.“³⁰ Madlani tõstatas julgelt kelsimuse
 matemaatika ja algebra seostest, mis lähendas mate-
 matikat liikuvatele suurustele; probleemi lahendas
 XIII sajandil täielikult Descartes.³¹

„Kommentar naskuste kohta Eukleidesi postulaatides“
 sisaldab veel väärtilisi mõtteid oma eelkäijate tööde kohta
 ja püüde uuesti lahti mõtestada Eukleidesi postulaati
 paralleelsetest sirgetest. See probleem, mille juurde ida
 matemaatika pöördusid pidevalt XIII sajandi vältel,
 sai hiljem aluseks Lobatševski ja Riemanni mitte-
 eukleidilisele geometriale.³²

Samas traktaadis leiab käsitlemist ka küsimus

26 П. К. Поженяев, К. П. Кошкевич, Умар Хайям, lk. 74.

27 П. К. Поженяев, К. П. Кошкевич, Умар Хайям, lk. 74.

28 Ямас, lk. 77.

29 А. М. Келес, М. М. Семанов, Умар Хайям, lk. 42.

30 Ямас, lk. 42-43.

31 Ямас, lk. 43.

32 Умар Хайям, Меликшәхид, lk. 54

suuruste ühismõeldisest, millel oli mõnevõrra kaugen
tähtendus, sest matemaatilise atomismi ja pideuse probleem
puudutas ka teoloogiat. Teoloogide ja skolastikute järgi
keoskes ruum ja aeg jagamatutest alaosakestest ning
innovatsioonalsed suhted suuruste vahel olid võimatud.
11 - 16' aini (873 - 938) dogmaatika oli üles ehitatud aja
pideuse ja ühtlasi ka põhjuslikkuse eitamisele ning
põhendas nõnda predestinatsiooni - egaal uuel hetkel
tekib maailm vahetult jumala tahtest. Hajjam suhtub
sellesse etivaatlikult ja järgib oma töös Aristoteelse
õpetuse pideusest.³³

Hajjam oli böheemi avastajaks, milleni alles sajandite
pärast jõudis Newton.³⁴

1092. aastal kadusid mõlemad Hajjami metselikid;
17. oktoobril 1092. aastal³⁵ lõpetas Nizamül-Mulk du
ismailiidi - tunnustiti pistoda Hassan Sabbahi suhtest.³⁶
Nõned kuud hiljem suri ka Maliksakk.³⁷ Tänu neile oli
olemas Isfahani tähetorn.

Teine ehitus oli nähtavasti lõpetamata ning ka
astronoomilised vaatlused polnud veel andnud uuele
kalendriile vajalikke andmeid. Et uutele valitsejatele
põhendada observatooriumi edasist olemasolu, kirju-
tas Hajjam traktaadi "Nawuzname".

Traktaat algab kevadpüha ja päikesekalendri
tähtenduse seletamisega. Päikesekalender algas esimeste
iraani kuningate Džamsüidi ja Hajumardiga, kes käski-
sid uut aastat pühitseda Päikese astumisel yäara
tähtkujusse. Õpetatud preestrid lood ajaarvamise ja
andsid kuudele 12 inglil nimeid. "Nad kõnelesid, et
see maailm asub teise maailma sees nagu uus maja,

33 Umar Hajjam, Nohkora'nsid, lk. 54-55.

34 H. Drahmshenk, D. Kolumsarob, Pereudekain literaturre, lk. 29.

35 P. M. Kimeb, M. H. Semanob, Omar Hajjam, lk. 49.

36 Am Rinka, ketorik pereudekain u tagmeikkain literaturre,
lk. 187.

37 P. M. Kimeb, M. H. Semanob, Omar Hajjam, lk. 49.

mis on ehitatud vana maja sisse. Ja et kõigekõrgem
 Kad loi Päikese valgusest, aga Päikese läbi ka maa
 ja taeva. Kõik inimesed kummardavad Päikest, sest ta on
 valgus kõigekõrgema Kadi valgusest; nad vaatavad
 teda kartuse ja austusega, sest loomises on Kad elis-
 tanud teda teistele nagu suure kuningas, kes on ülendi-
 nud oma asevalitsejate ja keda kummardades kum-
 mardatakse kuningat ennast. Läägitakse, et kui kõrge-
 kõrgem ja pikka Kad käskis Päikesel liikuma hakata,
 et tema kündest oleks kasu igal pool, valjus Päike päeva
 peast, pimedus valdus valgusest ja ilmusid eõ ja pöö.³⁸

Sellele järgneb kalendriajalugu ning osutatakse tähele-
 panu liigaastate ebatapsusest tulekule reala ja-
 arvamises.

"Kui Bnkelik sultan, usu kindleis Maliksahh-pühitsegu
 Allah tema kinge! - sellest teada sai, käskis ta taastada
 vana liigaastate arutamise ning rikutada aasta
 oma kohale. Selleks kutsus ta ajastu õpetatud mehed
 Horasani. Nad seadsid kohale raatlusteks rajalikud
 rüstad, ehitasid müürid ja tegid muud... Kuid aeg
 ei lubanud sultakil tööd lõpetada."³⁹

Sises peatükis "Tsaani kuningate taradest" kirjeldatakse
 endisaegsete valitsejate vooresi: õiglust, armastust ehitus-
 kunsti vastu, filosoofia harrastamist, teaduste õppimist
 ning lahkust õpetlaste vastu. Sellele järgneb otsene viide
 Tsfahani lõpetamata observatooriumile ja poollijäänud
 kalendrile: "Nad olid väga püüdlikud koonete ehitamisel
 ja iga kuningas, kes asus riigi troonile, mõtles päeval
 ja ööl linna ehitamisest... et peetaks meeles tema
 hoolitsust maa eest ja kui kuningas ehitas kõrget lossi,
 linna, küla, kindlust või kaivas kanalit ja kui
 ehitus ei jõudnud tema ajal lõpale, siis ta poeg või
 järglane troonil... ei osatanud millelegi muule sellist
 tähelepanu kui poollijäänud ehituse lõpetamisele. ning
 poeg oli selles veel püüdlikum kui isa. Ja inimesed hindasid
 kõrgelt sellist tsaani."⁴⁰

³⁹ Samas lk. 193

³⁸ Omap Kaiianu, Tšpaktatke, lk. 188.

⁴⁰ Samas, lk. 194.

"Naurus, nanes" kirjeldatakse selle pidustuse tsereemoniaid, naurusi pidustuste ajalugu islamielses raamat, samuti sisaldab braktat palju jutustusi ja põlvkondi loomadest ja asjadest, mis on seotud nauruga: kullast, rüümustest, edrast, mägast, ribust, neolest, hobusest, veinist, noormehed ja neiu ilust. Mis jutustustes on teatud ajaloolisi fakte, meditsiinilisi nõuandeid, moraaliõpetusi, legende, häduslikke märkusi.

Seetõttu "Yulest" on pühendatud õpilaste tähtsusele. Õpetlased kutsuvad sulge tsariniügi ehteks ja südame saadikuks, kuna sõna ilma sulita on sarnane kingele ilma kehata. Aga kui ta on seotud sulaga, ta ühineb kehaga ja säilib igavesti. Ta on sarnane tulega, mis kargab kalja tulekivist ja terasest ja mis ilma kalvata ei saa põletaks kaljustis. Kalif Manun ütles: "Kas Allah õnnistab sulge, kuidas saab minu pea juhtida üiki ilma sulita. Yulg teenib taht ja ei taha tasi. Ta nägib jalutades mööda maad. Mõnikes, kes valdab kõnekeelti, kuid ei oska kirjutada on ebataiuslik ja sarnane pooliku inimeloga nagu kirjakunst on suureks taäntuseks, midagi muud ei saa temaga võrrelda, ta tõstab inimese inimese tasemelt inglitasemeni ning pakakuvadi inimese tasemele. Kirjataruus tõstab inimese madalamalt astmelt kõrgemale, mille eest teda nimetatakse õpetlaseks, imaaniks, islami seaduse tundjaks." 41

Kuid autelle valitsejatele ei pakkunud kalendri enam huvi. Yamar kandis mašsas khamad-khadan. Yonakuulmatuks olid muutunud gazna sultanid. Yojalise jõuga a'kwardasid Horezmuurakk ja Afganistani sõjakuningad, üha jultumaks muutused ismailiitide. Nende salamoortsukad ulatusid kõhjade, nad tapsid seldžuki noormehandjaid. Niim otamatu ja salapärase suure ees ismailiitide pistoda läbi, sundis valitsejaid hüüöl kei ka päral kandma rõivaste all soomusrüüd ning rakendama võimalikult jõhkruid küse ohtlike ketserite hävitamiseks. Süüdistada salajasel keelureses ismailiitide

kulka võidi igalgiht ning siis poleud enam pääsemist.⁴²

Dukkes seldžurkide dünastiasesne võitlus võimude ja võimast. See ei töötanud enam rüpakani tähtsaks kasuks ja ta lõpetas oma eksistentsimise, töö, millele rüffam oli pühendatud 18 aastat oma elust, ja lõpeti rüffata.⁴³

Malikšakkist jäi järelle keli poega: kõige vanem Barmijaruk (1078-1114) oli 14-aastane, keskmised Mухammad (1082-1118) ja Gandžar (1086-1157) olid 10- ja 6-aastased ja noorem poeg Mухmud (1087-1094) 5-aastane.⁴⁴ Mooniile pidi saama Malikšakkija Zubaida 14-aastane poeg Barmijaruk, kuid salakaval ja auakne Turkan-katun soovis valitsejana näha oma Mухmudi. Ta saavutaski intriigide ja raka abil Bagdadi kalifi noorusoleku selles. Nizami'l-Mulki poegade kaasabil viidi Barmijaruk salaja maa läänesse Kusse ning kuulutati sulthaniks. Turkan-katunil koos Nizami'l-Mulki vastaste parteiga õnnestus aga purustada Barmijaruki pooldajate jõud ning noor sultan saleti kindlusesse. Malikšakkilest Turkan-katun sai faktiliselt riigi valitsejaks.⁴⁵ 1094. aastal suri Mухmud nõugetesse, ja pärast seda surmati salaja ka Turkan-katun. Mooniile sai uuesti Barmijaruk. Ta määras kesiniks Nizami'l-Mulki poja Zami'l-Mulki ja 1095. aastast peale Nizami'l-Mulki teise poja Mu'ajjidi'l-Mulki. Pärast Barmijaruki surmasai troonile tema 4-aastane poeg Malikšakk II nime all.⁴⁶ 1105 aastal kerkis esile teine noor Mухammad, kes valitses 1118. aastani. Kesinik ja ükkaqi Mu'ajjidi'l-Mulki. Mухammad suri, temast jäi järelle kolm alaealist poega. Yeda kasutas Malikšakk kolmas poeg Gandžar ja kaaras trooni. Gandžar koedis kalitsuskeppi käis kuni surmani 1157. aastani.⁴⁷

Rüffam jäi pärast oma metseneride Malikšakkija Nizami'l-Mulki surma edasi õuejunde, kes ta töötas arstina ja

42 Umar Rüffam, Melikvänsid, lk. 63.
43 M. A. Zang, Meerbekov emali, lk. 121.
44 Омар Райхан, Тарихи, lk. 13.
45 Umar Rüffam, Melikvänsid, lk. 62, 63, 64.
46 Омар Райхан, Тарихи, lk. 13.
47 Н. А. Поженелов, А. П. Фокиев, Омар Райхан, lk. 162

ja astronoma ja astroloogina.⁴⁸ Turkan-kabuki ja Nizamül-Mulk
kastaste võimuloleku ajal ei võinud teadlane loota lakkust.
Reijani ei saanud sukonalt oma teadusliku töö jätkamiseks
mürgosust abi.⁴⁹ 1097. aastal Sankijaruki võimuloleku ajal ravis
teadlane tulevast sultanit Yandjari. Sukonna spioonid kandsid
noorele tšoonipärijale ette, et Reijani julges nimetada teda
„ohblikult kaigeks“. Yandjari tasus tšoonemise eest kaks
teadlast rikkama.⁵⁰ Nuid hiljem võis rana opeblane nähta-
rasti valitsjatele alg-ajalt tšoonid osutada. Millest teed
olid, sellest kirjutab tema kaasalagne Nizami tšooni Yamarhadi.

„Viiesaja kakksanda aasta (1114/15) talvel, Mervilikkas,
satis sultan onimese suure kodža⁵¹ Sadruddin Muhammad
ibn Muxaffari⁵² – olgu tšoon talli⁵⁴ – juurde. Ütle kodža omaam⁵³
umarile, las ta määrab jahilleminekuks soodsa aja, nii et
mõne päeva jooksul ei saaks vihma ega lund.“

Kodža omaam Umar käis läbi kodžaga ja viibis tema
majas. Kodža lokitas onimese, kutsus tema ja määras tšoonu-
nust. Ta emaldus, kullutas kaks päeva ja määras kindlaks
soodsa aja. Kaks ise sultani juurde ja lasis sultanil oma
määrangu kokaselt ratsule istuda. Kui sultan oli istunud
ja läbi sõitnud ühe kukelaulu pikkese^{vahe-} maa, tuli pilv,
tormas tuul ning puhkes lünetuise. Kõik kakkasid haerma
ja sultan tahtis juba tagasi peä rata, kodža omaame
ütles: „Las sultan rakustub, pilved lähivad koke laiali
ja nii päeva rätel ei saja üldse.“

Sultan sõitis edasi, pilv kaikus ja kõik need viis päeva
ei sadanud ega nähtud pilvekestki.

Šikki ennustamine tähtede järgi on üldiselt tunnus-
tatud kunst, loota tema plab ei maksa. Ja astroloog
ei pea oma usus kaugle mihema ning teatud ennustuses

48 P. M. Anuev, M. K. Semanov, Ouzg Kavim, lk. 50.

49 Yamas.

50 M. U. Zang, Meeto Bekov emabi, lk. 122.

51 kodža – sojandilise aristokraatia kulka mittkuulura isiku tiitel.

52 Sadruddin Muhammad ibn Muxaffari s.o. ibn Fakruil Mulk,
Nizamül Mulkil lapselaps.

53 raimuliku tiitel.

loobku ta saabuselle.

Yellele jutustuselle Nibani samakkandiliseb: „Kui ma olin 1762 sõjendaja umari ennustuse tunnistajaks, ei näinud ma temas endas mingit usku ettekülvatamisse tahtede järgi. Ja suurte meeste seas pole ma näinud ega kuulnud ühtegi, kes usaldaks ettekülvatust.“⁵⁴

Rajjaniile osutas mõningat toetust Barakjanuki vestir Fakhri'l-Mulki. Tähtsõhiks sellele üest pühendas teadlane talbe pärsiakeelse „Traktaadi olemise kõõksusest.“⁵⁵

* Traktaadi lühikeses eessõnas teadlane kirjutab: „Mulle langes osaks 1766 teenida õiglast härra Fakhri'l-Mulki mu'ajjidi'l pelega, ta oli minu vastu väga lahke, ta nõudis truualandlikult salaselt märkmikku kõõnehaaravast teadusest. See traktaat on tema palve rahuldamiseks. Kui teadlased ja filosoofid lähenevad traktaadile õiglaselt, nad leiavad, et lühike on palju kasulikum kui terve köide.“⁵⁶

Rajjani spetsiaalselt küüpsutas alla oma töö lühidust. Rajjani ajastul oli kombeks kirjutada võimalikult lühidalt. Teadlane püüdis kirjutada lakooniliselt, lihtsalt ja selgelt. Paljud tema teaduslikud tööd on ainult paarileheküljelised.⁵⁷

Yandžari vihkamine ja nähtavasti raiumliikkonna lakka-
matud kallalitungid sundisid Rajjani uetma oma viimased eluaastad Nisapuris.⁵⁸ Teadlane pühendas end pedagoogitööle, kuid ta ei pööranud ka teadusle selga. Ta kirjutas terve rea töid: „Traktaat mügist“, „Traktaat loodusest“.

„Üksildane enisessalgukud ja uhke vanamees“, jutustab Jan Akhad Tabarisi, „kaist ja lapsi poleks tal kenagi olnud“, tal ei olnud kaldubust perekonnale.“⁵⁹ Ta arutas ühtedes oma teadmiste ja tarkusega õmetlust ja

54 Mujanuu k'p'p'u samakkangu, so'p'aruu p'p'p'uu uuu k'p'p'u d'ce'p'u, k'o'k'ba, lk. 98.

55 A. u. k'uu'eb, u. k. o'eu'arob, o'uar k'au'uu, lk. 50.

56 o'uar k'au'uu, u'p'ak'at'ik, lk. 180.

57 A. u. k'uu'eb, u. k. o'eu'arob, o'uar k'au'uu, lk. 50.

58 u. u. k'au'q, uu'it'o' k'eb'ob e'ak'ob, lk. 122.

59 u. e. p'p'au'nek'uu, 12 uu'uu'at'kop, lk. 102.

austust, tuiset vaid kadetust ja tugeidust. Nii jutustab al-Baihaqi: „Räägitakse, et imaan Umar tuli ükskord vesimäe Yikabi'l Islam Abdurraabaki, 60 lugupidatud usu- teadlase Abu'l-Hasim Abdallah ibn Ali poja ja Nizamul-Mulki vennapoja juurde. Nad di korra niilugejate imaan Abu'l-Hasan al-Gazzal. Nad kõnelesid ühe salmi viiki- ratist lugemistest. Siis Yikabi'l-Islam ütles: „Pöörduge selle poole, kes teab!“, ja nad kutsusid seda imaan Umarilt. See osutas viikevatele lugemisviisidele ning nende vigadele, meenutas vastuväärivaid kohti ja nende puudusi ning elistas pärast üht viisi tuisetele. Siis lugejate imaan Abu'l-Hasan al-Gazzal ütles: „Suurendagu Allah sõnutooliste kulka õpetatud meeltes, roba mind oma sulaseks ja ole minu vastu heatahtlik! Ma annan, et ühelgi lugejatest terves maailmas pole see peast teada kui said ühel targal!“⁶¹

Haajani rahkord muhameedi raimulikkonnaga oli alati põngal. Al-Kazniniilt (1203-1263) järgmise lugu:

„Räägitakse, reegi raimulik käis kommitoti Umaril, et tema juhatusel all filosoofiat õppida, kuid inimeste ees mustas teada. Siis kutsus Umar enda juurde koju trummi- lööjad ja pasunapuhujad ning kui raimulik tuli nagu baralised, käskis Umar neil trumme löüa ja pasunaid puhuda ning vgaalt poolt tuli rahvas kokku. Umar ütles: „Nisapuri rahvas! Siin on õpetatud mees, kes käib vga pälv minu juures, et õppida teadust, aga teie ees kõneleb mürust nii, nagu te teate. Kui ma olen selline, nagu ta räägib, miks käib ta siis minult õppimas, kui aga mitte, laimab ta oma õpetajat?“⁶²

Haajani suhted raimulikkonnaga muutusid nähtavasti üha halvemaks, teadast võidi süüdistada ketsvõluses.

60 Sultan Yandzari vesimäe (118-1123).

61 Umar Haajani, Neli võõrsid, lk. 73.

62 Oma raiümm, Npaktat, lk. 25-26.

Sellest teatab al-Kitabi (1172-1231 a.):

"Kui kaasaegsed muistasid tema usku ja teod nähtavale saladused, mida ta varjas, hakkas ta kartma oma vere pärast ja kaotas oma keele ja sule ohjadest ning läks palverännakule kartusest, aga mitte jumalakarlikkusest. Kui ta jõudis Bagdadisse, ruttasid ta juurde mõttekaaslased muistses tarkuses, kuid tema tõestas neile ukse kaktsenu tõketeega. Ta naasis palverännakult kodulinna ja katsi õhtal ja hommikul palvetamispaigas ning varjas oma saladusi. Polnud temale võrdset astronoomias ja filosoofias ning tema kohta pruugiti sõnu: "Oh oleks talle aktiivne oskus pääseda sõnakuumatusest jumala vastu!"⁶³

Raske on sellest aru saada, kuidas võis kaiffari, kabe mõtleja ning jumalasalgaaja ette võtta palverännaku teekasse. Vahemõeldi muhameedi näimulikkond ahoandas mitte ainult hävitada teadlase vabaduse, vaid ka elu; kartusest ta teostaski palverännaku päkasse paika.

Elukogemused olid õpetanud kaiffari, kes seisis oma ümb-ruusest vaimuselt kõrgemal ja kelle põlglik ning üleolek suhtumine seaduslike ritesses ja jumalasuustesse polnud saladuseks, vaid ka ning hõrduma kõnelustest.

Suu viimased aastad veetis suure õpetlase üksikuses mõtiskeldes. Ta ei usaldanud enam inimesi. Ta pidas oma lähedasteks ja usetavaks sõpradeks raamatuid.⁶⁴

Õpetlane suri käes toivenna "temoks ravimise raamat". Ta kummardus maaki ja ütles: "Oo, jumal, ma tunnetan sind oma võimete järgi. Andesta mulle see teadmike, minu tee võib sünkini. Ja suri."⁶⁵

Patlus kaiffarile kabe mõtelisus, see pole mitte alandlik teenimine, vaid teadmike. Missugune on tõelise teadmise soos, milline koht kuulub selles jumalale jääb kaiffari saladuseks.

63 Oumar Kaiyyam, Tipaktata, lk. 30-31.

64 P. M. Kuleb, M. H. Osmanov, Oumar Kaiyyam, lk. 59.

65 P. K. Pezenpeltg, A. H. Foumbur, Oumar Kaiyyam, lk. 176.

Haljani täpne summa-aasta ei ole teada. Kaasaegse Nikami krusi andmetel suvi peetakse 1132. aastal;⁶⁶ hilisemates allikates märgitakse Haljani summa aastumärgi 1222/23.a.⁶⁷ Nõukogude matemaatikud Rosenfeld ja Yuskenits arvutasid Haljani horoskoobi järgi välja, et ta suvi 4. detsembril 1131.a.⁶⁸

„Ta oli kalma iseloomuga ja kitsi... kitsi raamatute kirjutamiseks ja õpetamiseks“, kirjutas al-Baikaki.⁶⁹

Ta oli paljudele õpetajaks ning tema teed matemaatikas, astronoomias ja filosoofias leidsid jätkajaid.

Mehitades oma noorusaegu, kirjutas Nikami krusi samarkandi: „Nüüsaia kuuekskümmendal aastal (1112/13) Balkis, onjakauplase tükardal emir Abu Saad Džarra majas peatusid kodža omaam Umar Haljami ja kodža omaam Muzaffar Yspirazi.⁷⁰ Ning mind ühineson nende teekimiseks peatusõige ajal kuulsin ma, kuidas Tol Pokjendaja Umar ütles: „Minu haud saab olema sellises kohas, kust tule puistab mind ogal kevadel üle õitega“. Mind panid need sõnad imestama, aga ma teadsin, et selline mees ei rõõgi tükjeksone.

Kui ma nüüsaia kolmekümmendal aastal (1135/36) saabusin Nišapuri, oli möödunud neli aastat sellest, kui too suur oli katnud oma näo mullalõõniga ja see madal maailm oli temata jäänud. Ka minule olita õpetajaks.

Reedel läksin ma tema põrnu kummardusega austama ja nõtsin kaasa ühe inimese, kes juhatas mind ta kalma juurde. Ta tõi mu Halira⁷¹ kalmistule. Ma pöördusin kasakule ja nägin seda äärmistava müüri jalaniil ta kauda. Pimki- ja aprikoosipuu kaardusid aiast süäki ja laotasid ta kalmu üle õitsevad oksad. Kogu kalmu olid nad õitega katnud. Ja mulle

66 H. H. Zang, *Uleto Bekovclaku*, lk. 123.

67 P. M. Kuleb, H. H. Samanob, lk. 59.

68 H. K. Poznerpeubq, K. H. Yomenebur, lk. 145.

69 Umar Haljami, *Veljavärsed*, lk. 74.

70 Muzaffar Yspirazi - XI saj. astronoom, võttis koos Umar Haljamiga ja teiste astronoomidega osa kalendrireferaari teostamisest.

71 Nana Nišapuri koartal, asub lenna chaosas.

HAIJAMI HOROSKOOP

meenusid need sordad, mida ma kuulsin temalt Balhis. Ma peakesen nutka, sest kogu maa põnnid ja tsustatud Heemandi maddes⁷², poleks ma kõikud temale paremat kohta. Jumal, päike ja kõrgkõrge, seadku oma armu ja heldusega talle ase paradüsiada.⁷³

Peterburis inimest Zukovski võtab järjekärgelt kokku unar Klajfami ja tema loomingu eõlgitsused: „Ta on vabemõtleja ja ussu kummutaja; ta on jumalasalga ja materialist; ta on miltitsismi pilkaja ja pantust; ta on usklik muhameedlane, täppisteadlane ja filosoof, tervana pilguga raatleja ja opetlane; ta on lüderdaja ja pillerkaaritaja; varisem ja ragatsaja, ta ei ole mitte ükski jumalateotaja, vaid positiivse religiooni, igasuguse kõõbla ussu kehastunud ütus; ta on pehme loomus, kes on andunud pigem jumalike asjade raatlemisele kui elumõnude nautimisele; ta on skeptik ja epikurelane, pärsca Abu-l-'Ala, Voltaire, Heine...⁷⁵

72 Vastavalt keskaja ida geograafide ettekujutustele: Ses- ja Kesk-kasca, osa Kagu-kascast, Aafrika, Nahe mere äärsed maad, need maad, mis olid tol ajal teada tuntad.

73 Mujzamu kpryžu samapranegu, soopame peykoccei umu Usturep oõeegu, lk. 97-98.

75 H. B. Posenpeltog, B. N. Fomkebur, umar kavimil, lk. 5-6.

Töö nimetus	Töö sisu	Käsikirjade asukoht
Arviteooria probleemid	aritmeetiline traktaat	Si ole leitud
sama nimetuseta	Algebra traktaat	Reheran
Traktaat algebrast ja almuakabalast	Algebra traktaat	Pariis, Leiden, London, Rooma, New York
Kommentaarid raskuste kohta "Muusika raamatust"	muusikateooria traktaat	Si ole leitud
Kommentaarid raskuste kohta Eukleidese postulaatides	geomeetiline traktaat	Leiden
Loodusteaduse lühikursus	Füüsika traktaat	Si ole leitud
Tarkuse kaalud	Füüsika traktaat	Leningrad, Bombai, Maidarabad, Gotka
Koktade rajalikkusest	geograafiline traktaat	Si ole leitud
Traktaat maailmast ja rajalikkusest	Filosoofiline traktaat	Kairo?
Vastus kolmele keisrusele	Filosoofiline traktaat	Kairo?
Mõistuse valgus üldise teaduse arust	Filosoofiline traktaat	Kairo?
Traktaat olemisest	Filosoofiline traktaat	Berliin, Puna, Reheran
Kaliksakki astronoomilised tabelid	astronoomilised tabelid	Pariis
Traktaat olemise kõiksusest	Filosoofiline traktaat	London, Pariis, Reheran
Naurus-naine	Ejalooline traktaat	Berliin, London

Kajjami tööde nimekiri.

SUUR RAVIJA.

76n - sõna oli suurim arst, kellestki teost
põlvud ei tema kaasaegses muhameedlikus idas ega
tolleaegses Euroopas; väljapaistev filosoof ja looduse -
uurija, kes ühtlasi suurepäraselt tundis matemaatikat,
zooloogiat, geoloogiat, astronoomiat. Ta oli ka andekas
poet ja prosaist, kelle teosed jätsid sügava jälje
tadžiki ja iraaki kirjandusse ja väljastasid maailma-
kuulsate kirjanike loomingu nagu Rājān, Rumi ja
Dīwāni. 76n - sõna kuulub nende inimmõtte titaanide
külka, kelle kangelastud alati innustavad järel-
tullevaid põlvi.

Abu Ali Hussein ibn Abdullah ibn Hussein ibn
Ali ibn Sina (kvienna) sündis Bukhaara lähedal
Afšana külas. 76 n - sõnat nimetati Aven - Sinaaks,
ümbertõlkimisel ladina keelde tekkis sellest kirjeld
„kvienna“. 77

Bukhaarasse roolas kokku kaupl kaugest Hiinast,
Indiast, Egiptusest. Tema turuadel kokkas kõige
mitmesugustesse rahvustesse kuuluvaid inimesi. Seal

76 B. K. Lemmets, "Ory Abu usn - luma (Abu Senna) Etammadag,
1953, lk. 31-32.

77 Yamas, lk. 7.

müüdi ka kärsitsi kirjutatuid raamatuid. Need raamatud olid valdavalt enamikus araabia keeles ja maksid väga palju.

Ka Aviceenna kirjutas araabia keeles. Paljud väljapaistvad teadlased ja mõtlejad kirjutasid araabia keeles, kuid on ju teada, et nagu ladina keel Euroopas, etendas araabia keel islami maailmas mitme sajandi vältel rahvusvahelise teadusliku keeleks. Teadlased kasutasid seda selleks, et oma tööd levikult mitte kitsendada.

760-780-ndate aegade üheksa tükki seda traditsiooni, peõrdudes teadusliku keele poole, mida ta paljalt armastas. Sadžihi (persi-dani) keeles kirjutas ta oma värsid ja muulsa „Dokisnoma“ ning rea teaduslikke traktaate.⁷⁸

760-800-ndate aegade sünniaasta pole senini kindlaks teatud. Tema õpilase Abu-Abid Daudhani poolt kirjutatud biograafias on öeldud, et Aviceenna sündis hidžra 375. aastal, mis vastab 985-986. aastale meie aja arvamise järgi. Kuid Aviceenna kallakivil Hamadani lääne-iraanis on tema sünniaastana märgitud sama hidžra põhja ümberarvutatuna aasta 983-984.⁷⁹ Tavaliselt märgitakse 760-800-ndate sünniaastaks 370/980. aastat.⁸⁰

Tema isa, kellel ei paudunud teadused, võimaldas pojale hea hariduse. 760-800-ndate õppis ära india aritmeetilise arvutamise araabia arvude abil.⁸¹ Pärast seda kui poiss oli kodunenud aritmeetikaga, hakkas ta õppima oma isa hea tuttava Natili juures. 760-800-

⁷⁸ A. Даванчекви, 12. аумнатроп, lk. 78.

⁷⁹ B. H. Кермобекви, уом еума (Абуулема) Моекба 1969, lk. 156.

⁸⁰ B. Емурмова - Пакутума, Абуулема (Еф-Аму уом-еума, Моекба, 1958, lk. 16

⁸¹ Ka araabia arvud ja vastav arvutussüsteem nullide kasutamise abil luutati juba väga vanal ajal Indias ja võeti hiljem tarvitusele ka araablaste juures.

paistis välja erakordse andikuse pedest. Ta tundis juba kümneaastaselt hästi korraani ja loeks üle geometriat, filosoofia ning astronoomia õpikutele.⁸² Nooruki teadusmõistus ja mälu omandas lühikese aja jooksul kogu selle tarkuse, mille võis edasi anda Natili. Natililt saadud teadmised kujunesidki tema teadusliku tegevuse aluspõhjaks.

Amleenkat võlus eriti arstiteadus. Ta hakkas tolle aja tuntud spetsialise, Bukhaara arsti Abu'l-Mansur-i-Kamari⁸³ juhtimisel uurima antiikaja kuulsate arstide Hippokratose ja Galenose klassikalisi teoseid.⁸⁴ Hästi ta hakkas harjuda külastama ja mitmesuguseid arstlike konsultatsioone andma. „Ja minu esimesed uksed“, kirjutas Ibn-Sina, „rakuse uksed“, rakuse, mis oli rajatud katsel, nii et seda on raske kirjeldada. Mina aga olin tol ajal kuuekümnenda aastani.“⁸⁵

„Sel ajal ma ei maganud välja ühelgi ööl ja ei paus jooksul ei tegelema ma millegi muu kui teadusega. Saabunud edes tagasi oma elamisse, seadsin ma endale rasmatambija süvenesin lugemisse või kirjutusse. Kui üki hakkas peale tükkima või ma tundsin nõrkust, töid paar lõksu karekast mullijõu tagasi ja ma süvenesin uuesti töösse. Kõige uhed mõtlesin ma läbi need küsimusi, millega tegelesin ärkvel olles.“⁸⁶

Hästi levis Bukhaaras jutt karuldastest noorest arstist. Ta kutsuti lossi ravima harjete emiiri Mukha ibn Mansuri.⁸⁷ Ibn-Sina ravis emiiri terveks, mille eest sai loa lossi raamatukogu kätlastamiseks.⁸⁸

⁸² B. H. Мерверт, Ученый (Кавказ), lk. 18.

⁸³ Yamas, lk. 19.

⁸⁴ B. K. Полюхин, Великий ученый средневековья Ученый Ученый (Кавказ), Москва, 1952, lk. 13.

⁸⁵ K. K. Семенов, Коч-Коч Ученый - Ученый, lk. 37.

⁸⁶ B. H. Мерверт, Ученый (Кавказ), lk. 19-20.

⁸⁷ Yamas, lk. 20.

⁸⁸ Yamas, lk. 21.

See polnudki raamatukogu tavalises mõttes, vaid tolle-
aegse idamaa suurimaid, rikkamaid raamatukogulaid.
Ootamatu jukus avas kucennale pääsu sellele rana- ja
keskaja kultuuriparadiksse.

Algasid noore teadlase põlgelised õpingud selles
raamatute maailmas. Ta uuris läbi sajad antiik-
aja teadlaste ja teadlase ning araabia autorite teosed
filosoofia, loodusteaduse, astronoomia, matemaatika
arsti teaduse alal. Ariceenna raamatudne mälu talletab
omandatud teadmised; need tuleb tal tervenise, kui ta
hiljem oma raamatute kirjutab teaduslike traktaate
algallikaid kasutamata.

Ariceenna teaduslik tegevus arenes peamiselt Iraani
linnades Gurganis, Hamadanis, Isfahanis. Kuid tema
kejuks teadlaseks ja poeetiks taimeis kodumaal
Hesk-Basras. "Kui ma kakskümmend aastaks sün-
jubustab ta ise oma autobiograafias, "Olin ma
uurunud kõiki teadusi ja pärast seda ei avanenud
mulle enam midagi uut. Kake oli ainult selles,
et siis omandasin ma teadusi kümneni, need on
need mis teadustamine juurdunud ja ma tean need
põhjalikumalt ning selgemini."⁸⁹

Varsti surid Ibr-Sona isa kõrge rügementlik ja
noore õpetlase soosija emüür Nakka.⁹⁰

Sama tüüdi tükk, millel puudus tügi orjastatud
ja maksudega koormatud talupoegade ja nende
kapustas võõlus feodaalsete vürstide ning kesk-
kalitsuse vahel, korises kokku rälismaiste rälitajate
lls. Ibr-Sona koos teiste teadlastega oli sunnitud
Bukh aarast lahkuma. Ta suundus Horozmi rälanna
Argentõi, kus leiab lahke vastuvõtu rälk Mamuni
juures ning kuulub tema rälondlaste ja õpetlaste rälq-
konda.⁹¹

89 В. П. Терновский, Ученый султан Самарканд, лк. 21.

90 И. П. Стефанов, История таджикского народа, т. I, Москва, 1949, лк. 200.

91 В. П. Терновский, Ученый султан Самарканд, лк. 23.

Yahh Mammun, kes oli teaduse ja kunsti kaitsja, kogus endale ümber ühema andekaid teadlasi. Peale Ybn-Yona olid nende hulgas kuuluis araabia keemik, teadlane al-Biruni jt. Ungentis elas Ybn-Sina küs aastat ja sünnipäikes tema loominguiline tegevus eriti otseselt.⁹²

Ungentis ei saanud Ybn-Sina jäädä kauaks. Florenzis ähkrandas gagna julma sultani Mahmudi nõgedele kallaletung. Mahmud gagneid ei jätnud Ybn-Yonat rahule. Sultani nõudis, et kõik Ungentis koondunud teadlased, esmajärjekorras Avicenna ja Biruni tuleksid tema juurde gagnasse. Ybn-Yona keeldus otsustamatult selle käsu tähtsusest ja põgenes koos filosoof Masikiga Läbi Karakumi kõrbe maani.

Masiki kukkus liiratomei ajal.⁹³ ja Avicenna leidis pärast pikemaid eksirännakuid lõpuks varjupaiga Gurganis Kaspia mere loonaranikkul. emiir Kabusi juures.⁹⁴ Gurganis tutvus Ybn Yona Abu Ubleid

Dzurdzaniaga, kes sai tema õpilaseks.⁹⁵ Dzurdzani tegi palju Ybn-Sona heaks. Ta kogus ja säilitas koolekalt oma õpetaja töid. Dzurdzani pealekäimisel koondaski Ybn-Sona oma töid ja raated metafüüsika kohta rangesse süsteemi.

Kuid alistamatu teadlase jälitamise kestis edasi. Sultani Mahmud saatis oma valdustesse laiali Ybn-Sona portree koos nõudmusega õpetlase kinni püüda. Tal tuli kindlalt põgeneda, kusjuures tema varandus rüüstati. Tänuks ka teadlase raamatukogu, tema 20-köitelise filosoofilise entsüklopeedia "Kitab al-Msaf", "õrguse raamatu" käsikirvi ja kõik tema ülestäken dused kütikilise iseloomuga tähele-

92 В. Н. Пермоверкин, Комм лума ствиземма, lk. 23.

93 Чамас.

94 Чамас, lk. 25.

95 В. В. Подмогиле, Великий ученый ереганей куш ишн-лума ствиземма, lk. 16.

neid süüdistasid kadetsed teda kallikult müügi-
režiisis, ta aheldati ja Heemadani emim kehtis ta
nanglasse.¹⁰⁰ kuid ka seal ei katkestanud ta oma
teaduslikku tegevust, kirjutas mõne nanguks olnud
kui jaoksal mitu arstiteaduslikku traktaati.

Shvintsatused, äärmiselt pingemikastõõ, alatsed
tagakiusamised ja kannatused muineltised rbn-ska-
tennise. Ta kaigestus raskesti ja suri 57-aastaselt
Heemadakis 428/1037.aastal.¹⁰¹ Enne surma tegi ta
konnalduse anda oma vaimandus naestele ja samuti
andis ta oma orjadele vabaduse.¹⁰²

Oma kaunis lühikesel elul jaoks kirjutas rbn-
sina üle 100 raamatut, polnud ühtki tolle aja
teaduseharu, mida see $\bar{\epsilon}$ - κ sajandi väljapaistev
entsüklopedist polnud unimud ja millesse ta
polnud jälgi jätnud. Ta oskas kõiki oma aja
teaduslikke teadmisi süstematiseerida, täiendada
ja esitada neid arusaadavas vormis. Teda
hüüti „teadlaste müstiks.“¹⁰³

ta ütlekse:

От крепкогней и го смелка еатурна
и разрешим все загадки великого.
преодолев коварство и уловки,
и все узли разрешим, кроме одного лишь - узла
смерти.¹⁰⁴

koogu kuisenna teaduslikku ja kunstialast loomingu
kannab võitlusvaimu teadusliku maailmvaate eest,

100 P. B. Pologin, Великий учёный еремей изум-
сима (Квицельма), lk. 16.

101 Умь Сима, Дамини-маде, lk. 21.

102 E. K. Semenov, Кож-Ким Умь-Сима (Квицельма), lk. 58.

103 И. Драмменский, 12 микшатро, lk. 94.

104 Уамас, lk. 95.

keskaegse muhameedliku obskuraantismi vastu. „Suure rami ja“, nagu teda nimetati rda, kirglik võitles kristliku usu ja turvise vastu on nagu tema protesti kehastuseks võistele, ebaõiglaste sõdade vastu, mis Ameerika eluajal laastasid turvise maid, hävitasid inimelusid ja turvise põlvkondade töövilja.

rda-sina teaduslikku ja kirjanduslikku pärandit on veel näke uuritud. Yün seisab nõukogude teadlastel es ulatuslik tööväli, sest rda-sina filosoofiliste tööde tähtsus on väga suur. Kõige rikkem teoseid kirjutas rda-sina filosoofia alal, kus tegutsemine oli eriti ohtlik, sest islami skolastika oli asunud kalas-tematule sõjakaigale kui filosoofia kui ka loogika vastu. rda-sina tähtsamad filosoofilised traktaadid on järgmised „Kitab Nadjat“ – „Päästmise raamat“, „Kitab al-ʿIsarat“ – „Käskude raamat“, „Donishoma“, „Kitab us-Sifo“ – „Kavimise raamat.“¹⁰⁵

Ameerika luuletused on läbi imbunud vabamõtte-
lusest. Sa kahtimängistab tihti pannaatkeid ja
rõhkkust.

Rõelise maailma kuulsuse aja tõc talle „Ravitaduse kaanon“. See teos, mis juba 10 sajandil tõlgiti ladina keelde ja järgnevatil sajandil ilmus rikkem kui kolmekümnes väljaandes. Mitmeks aastasajaks, kuni 15 sajandini jäi „Kaanon“ Lääne ja rda arsti-
teadlaste tähtsaimaks käsiraamatuks.¹⁰⁶

Suurimad teaduslikud vaidlused arstiteaduses lahendati „Kaanoni“ abil. rda-sina autoriteet oli kõigutamatu.

Ameerika saavutas tol ajal suuri tulemusi selle-
pärast, et erinevalt oma aja medikust ei pannud ta lootusi jumalale ja üleloomulike jõududele, vaid arvestas organismi kaitsejõudu, kasutas rikkalikke õhku,

105 „Umu- sama, danim- name“, lk. 46.

106 „Umu- sama, danim- name“, lk. 184.

tervete ja moodukat teitumist, palkesemaanne ja seerani: ra opetas mitte rakulduma arstiteadusega, vaid ravima taidu, küllma ja soojaga, füüsiliste karjatustega vabas õhus.

Arstiteadus on vanimaid teadusi. 760-sonal oli väljapaistvaid eelkäijaid. Nimekaim neist Abu-Bekr Raziz, kes surni 925. aastal, kelle kliinilisel praktilisel tege-
 nevad tööd olid laialt kasutusel; egiptlasest raaak rsmaili, kes surni pool sajandit enne 760-sona sündimist ja kelle tööd palamiku üle olid tol ajal väga tuntud, kuulsat 8 saj. 2. poole iraani arsti Ali 760 abbasit, kellele kuulusid mahuvad traktaadid meditsiini valdkonnas. Kivienna tundis suure-
 päraselt nii nende meeste tööd kui ka india arstiteaduse põhialuseid.

760-sona esimesi arstiteadusalaseid töid oli „maksat kaheksimehest summatunnusest“ raagu mida teiseqi tema vanasemaid teoseid oli traktaat kirjutatud pärsivormis. 760-sona sulest on ilmunud veel palju teisi arstiteadus-
 like teoseid, millest tähtsamad on: „Traktaat pulsist“, „Traktaat südamehaiguste ravimisest“, „Palamikkudest ja kasvajatist“ jt.

„Kaanoni“ kallal töötas Kivienna palju aastaid. „Kaanonisse“ olid koondatud kõik kesk-Asia, iraani ja Iraakia meditsiini saavutused. „Kaanonis“ esita-
 takse sisuliselt kogu teoreetilise ja praktilise arstiteaduse kursus rangelt süstemaatilises vormis. „Kaanon“ põlvned lihtne ümberjutustus. „Kaanonis“ on Kivienna eelkäijate ideid edasi arendanud ja tähtsaid teese koostanud-
 selt esitanud. Tänu selgusele ja lihtsusele kaiguste kirjil-
 damisel, heale stiilile ja teaduslike kontseptsioonide loogilisusele oli „Kaanon“ suureks sammuks edasi võrrel-
 des kuulsa Rooma arstiteadlase Galenose teostega, kelle autoriteet kuni 760-sonani oli raieldamatu.

107 B. 72. Периодический, Уорн Бума (Abuzemra), lk. 34, 64, 66;
 Уорн-Бума, Оарини-Мале, lk. 24.

"Kaanon" koosneb niist suurest raamatust.
 I raamat on pühendatud meditsiiniteooriale ja jaotatud neljaks osaks: sissejuhatus, anatoomia, füsioloogia; õpetus haiguste põhjustest ja haigustest; õpetus haiguste ilmnemise tunnustest - sümptomatoloogia; õpetus tahtumusest - üldise dieetika; tervise kaitsmine haiguse eest - profülaktika; ja haiguse ravimine - üldine teraapia.

II raamat koosneb kahest osast: õpetus lihtsatest ahist-rohtudest ja nende toimest

III raamatus käsitletakse keetmist, mis on pühendatud üksikutele haigustele ja nende ravimisele - patoloogiale. Raamatus kirjeldatakse järgmisi haigusi: pleuriit; kopsupõletik, düsenteeria. 7ga osa on varustatud anatoomilis-topograafilise sissejuhatusega. Yelles raamatus kirjeldatakse veel silma-, nina-, kõrva-, suuõõne- ja kurguhaigusi.

Aviceenna annab suurepäraselt peene ja üksikasjalise haiguste kliiniliste piltide kirjeldamise, määratleb üksikute haiguste tunnused, täpselt püüdes sümptomeid, mis ei olnud tema kaasaegsetele veel tuttavad.

IV raamat on pühendatud kirurgiale: luumurdude ravimisele, õpetusele palavikust; temas räägitakse paistetusest, mädanikest, noosist, gangreenist, tuberkuloosist, põletusest, põrutusest, verekaotusest ja rähkist, aga samuti kroonilistest ja tervatist nahkhaigustest: rõugetest, leetritest, pidalitõrvest ja katkust. Raamatus räägitakse toksikoloogia- ja kosmeetikadalaist keetmist. 76a-osa seostab nõrkused juuste tugevdamiseks, nahkhaiguste parandamiseks ja nahaärritustele vastu.

V raamatus kirjeldatakse neuroloogilisi ravimeid: mürgid ja vastumürgid.

Aviceenna lõpetas "Kaanon" kirjutamise umbes 1019. aasta lõpus.¹⁰⁸

"Kui me ütleme", kirjutab Aviceenna oma "Kaanonis", "et meie meditsiinis on olemas teooria ja praktika, siis

108 B. П. Терновский, Ученые - жизнь (Абульена) lk. 40.

me ei taha öelda, et üks nendest on tunnustamine ja teine tegevus nagu mõned arvavad, vaid me leiame, et need mõlemad meditsiinikarjäär on tunnustamine, ainult üks neist on teaduste aluste tunnustamine ja teine arsti tegevuse oseloomu tunnustamine.¹⁰⁹

Oma elus näitas teadlane, kuidas orgaaniliselt koostatakse teadetus meditsiinilise praktika, kuidas uurija leona mõtte saavutused orgaaniliselt seotakse arsti õilsa tegevusega, kes on alati valmis kergendama inimese kannatusi, ravima teda terveks kaigustest.

Õruti palju andis tervikna känni- ja rannukaiguste uurimisse ning nende ravimisse. Seemutades erakordset kaugelenägeliikkust oma ajast ettejuudnud ühiskondlikkusest väljendas väljendas tervikna suurepärase idee inimese elulaadi, tema üldise seisundi ja meeleolu ning ka väliskeskonna mõjust känni- ja rannukaiguste arendamisele.¹¹⁰

Temaale kuuluvad tolle aja kohta väljapaistevad ideed dieetikast, küüsiest ja laste eest hooldamisest.

Ta kirjutas päevamehismist kui tähtsast tegevusest õppurite elus, sellest kui hästi see mõjub õpilase tervisele, meeleolule rannusele ja kehalisele arengule ning ka kaige rannusele. Ta mõistis profülaktika suurt tähtsust, propageeris keha kultuuri tervise säilitamise ja rannastamise vahendina.

Kõrga suurt kuni pakub tervikna nõukoadus. Ka selles küsimuses ilmutas ta oma ande suurepärase joont-faktide usaldusväärsuse kontrollimist, usku kendesse, et õrped on ainult need teaduslikud järeldused, mis on kontrollitud praktika.

Ta uuris keolialt inimese organismi, väliskeskonna mõju tervisele, rannakandide mõju tervisele.

tervikna tõi palju uut õpetust rannimistest. Ta tõi esimesena arstiteaduslikku praktikas rannimise

109 B. E. Попова, Семикни́й унѣрнѣи́й ередрѣи́й съзуи́и унѣ-лѣна, (Абулѣна) лк. 23.

110 А. П. Трѣповѣнѣи́й, унѣ-лѣна, (Абулѣна) лк. 66.

elavkõbeda aurudega, hõivatades ühtlasi neürgituse eest, mida need auruud võivad esile kutsuda. Sa tead ole ka kampa, eopiumi, india kumala ja muude ravimite laialdase praktikasse juurutamine.¹¹¹ Teadlane uuris mitmesuguste ravimite mõju inimese organismile sõltuvalt kliimaatilistest tingimustest ja aastaajast.

Avicenna ütleb, et arst peab alati teadma, miks ta annab kaugele üht või teist rohtu. Sa astub välja ennatlike uute preparaatide toimivuse vastu. Uute rohtude toimet tuleb kõigepealt kontrollida koduloomadel. Avicenna on meenunud, et lopliku hirmangu uude ravimite võib anda alles pärast selle massilist toimivust kaigete peolt.¹¹²

Tõn-sina osatab suurt tähelepanu rohtude säilimise ajale. Sa märgib õigesti, et kaua aega kehtivad ravimi toime halveneb.¹¹³

Avicenna teeb oma „Kanonis“ rohtuainete atlasi. Tema sõnade järgi kuuluvad ravimtaimede kulka: lehed, seemned, juured, õied ja vaigud. Sekti tuleb korjata pärast seda kui nad saanud oma täieliku suuruse ja jäävad sellesse olekusse mõneks ajaks, kuid enne kui nad muudavad oma värvit ja muuduvad, vgal juhul enne langemist.¹¹⁴

Avicenna juhtis esimesena tähelepanu kohalikele ravimtaimedele, millest arstid tänapäeval edukalt kasutavad.

Tõn-sina tege kindlaks, et kompimisneel ja temperatuuri tajumise neel on seotud mitmesuguste tajumistsentritega. Sa kujundas välja õpetuse selle kohta, kuidas kaige pulsü kuulamise põhjal teha järeldusi kaiguse iseloomu kohta.¹¹⁵

Tõn-sina andis mitmetele kaigustele nagu aju-kelme põletik, maokarvad, hingamiselundite ja maksa-kaigused põhjuste ja sümptomide oma aja kohta geniaalse analüüsi. Sa nimetas esimesena pidalitõbe õige nimega.

111 B. H. Пирмовевуи, Уом-авиа (Кеукеуема), lk. 62, 79.

112 Samas, lk. 90.

113 Samas, lk. 86.

114 Samas, lk. 81.

115 Samas, lk. 72.

ṛḅṇ-sõna tegi oletuse, et mõned haigused leevivad keele abil, milles sisaldub väga väikesi nähtamatuid loomakesi. Niinõnne ta rakkem kui 8 sajandit enne pastoori mikroobide kui nakkushaiguste tekitajate avastamist.

Kriitikal võlgneva tõnu silmalikaste esimese tõepärase kirjeldamise¹¹⁶. Võib oletada, et ta teostas mitu korda salaja laipade lahkamist, mida korrad ära keelas.

Kriitikat peeti ainult arstiteadlaseks. Ühel teaduslikul koosolekul üspahanis avaldas ṛḅṇ-sõna oma arvamise araabia keele leksika suhtes. Üks oponeentidest, kes pidas ennast araabia keele eriteadlaseks vaidles vastu, et kriitika erialaks on arstiteadus ja ta ei saa olla autoriteet araabia keele leksika alal. Selle episoodi mõjul süvenes ṛḅṇ-sõna araabia keele uurimisse ja kirjutas araabia keeles kolm oodi, kasutades raskeid araabia sõnu ja väljendusi. Ta esitas need oodid teadlastele tõlgitsemiseks. ṛḅṇ-sõna kunagine oponent ei suutnud neid tõlgitada ja oli sunnitud tunnustama kriitika üleolekut ka araabia keele tundmise alal.¹¹⁷ Hiljem kriitika kirjutas suure uurimuse "Araabia keel", mis pärast autorisuma leiti algkäsikirjas tema paberite kogust.

Kõaluga tunneb väga väikesid kultuuri- ja teadustegeelasi, kelle 1000-ndat sünnipäeva tema järeltulivad põlvkonnad pühitseksid. ṛḅṇ-sõna oli juba oma elu ajal väga kuuluis. Kümnne sajandit pole suutnud tema kuulust kustutada. Tema kodumaal kaasaegses Padjikistanis on raske leida täiskasvanud inimest, kes ei teaks ṛḅṇ-sõna nime. Rahvas on suurest vanusest juba tema elu jaoks loonud legende, mis tänapäevani kesk-kasvas elavad.

Selles väljapaistvas teadlases hindame väsimatut töötajat ja võitlejat tõelise, usukohtidikutest raba teaduse eest võitlejat, kes on andnud maailmakultuuri vanaalve väärtusliku panuse.

¹¹⁶ В. Н. Перцовский, Ученые - Великие открытия, с. 52.

¹¹⁷ И. Арабский, 12 столетий, с. 95.

L Ö P P S Ö N A.

Käesoleva diplomiteo püüdis anda ülevaate pärsia-tadžiki kultuuri arengust vana klassikalisel perioodil IX - XV sajandini, miline rõhk on asetatud kirjandusele.

Etendikal ütles, et iga ajastul on oma värving. Samanüidele ajastul IX sajandi lõpust - X sajandini, jättis sügava jälge pärsia-tadžiki kirjanduse ajalukku. Samanüidid kutsusid oma õukonda õpetlasi, luuletajaid ja kunstnikke, et nende abiga oma kultuust laimalt levitada. Samanüidid püüdsid luua häid tingimusi kultuuri arenguks.

Täiselt peolt soodustas kultuuri arengut vabanemine araabia kalifaadi võimu alt, oma tüüpi kirjamine ja täadžiki keele kirjamine, mille loojaks oli geniaalne poeet Rudaki. X sajandit tuntakse pärsia-tadžiki rahva ajaloo "kuldse" sajandina.

gahnevüidide periood (XI sajand) on jäänud keskaegse kultuuri ajalukku püüamise ajastuna raatmata edusammudele teaduse ja kirjanduse valdkonnas. Pedaalid ja vändsugukarude pedaalid ühlesid omavahel ja kavistasid "sonakudmatuid" sadesse kaitsmise nimel.

Makmudi valitsenusaeg gahnevüidide tüüps oli kodusõdade perioodiks, allutatud maad taoblesid iseseisvust, tekkis väliselt seldžukkide kdol.

gahnevüidide ajajärgul elas ja töötas kuu kuu vana-sõka, kes andis tõelise panuse maailma teadusse.

Yeldžuki perioodi (I¹ - I²) sajandil kultuuril on ülemaailmse tähtsuse, millele andis oma praktilise keskaja suurus matemaatika, astronoomia, mõtleja ja filosoofilise sisuga rekonstruktsiooni autorid ümber maailma.

XIII sajandil mongolite sissetung tõrjaks pärsia-tadžiki rahvale loomulikult kannatuse: kõrgutas maa majandust, kasvatas linnu, tõkestas kauaks ajaks kultuuri arengut. Mongolid olid alistatud maa rahvastest palju madalamal kultuurilisel tasemel. Pärsia-tadžiki kirjanduse kaudu kesk-kaasa kaotas oma endise tähtsuse.

Kirjandus ja traditsioonid ei saanud kaua aega tekkida katastroofilisest loogist, mille andsid mongolid. XIV sajandil sajandi võib märgata kultuurilises tõusuperioodi.

XV sajand oli kesk-kaasa ja Iraanis oma-pärsia ja tõkelepanu väärtus aeg. Jätkusid sotsiaalsed, elanikkonna kalastamatu eksploatatsioonide laostas maa majandust, püüde taga akevareid ja võitlusid kaevand. Melikul kombel suutsid selles intelliigide ja reformalaste õhkkonnas tekkida seotud tingimused kultuuri arenguks ja arenguks.

Majanduse tõus IX - X sajandil saadustas ka ühiskondlik poliitilise ja filosoofilise mõtte arengut.

Kesk-kaasa ja Iraani rahvaste filosoofia ajalugu tuleb kaadelda kui materialismi ja idealismi võitlust, milles peegeldus kahe vastuolulise ühiskondliku jõe võitlus.

On kumita märgida, et tihti mõeldusid progressiivsed filosoofilised mõtted ja ühiskondlikud ideed buravamat, radikaalselt polesis kui spetsiaalsetes filosoofilistes traktatides.

Nimetatud perioodi (IX - X saj.) esimehlike mõtlejate teened seisnevad selles, et nad tolle aegsetele oludele ja tõekspidamistele kaatamata võitlesid oma suurepärase ja mitmekülgsel teostega filosoofia vabastamise eest üsna teavri osast, traditsioonilise mõtte vabastamise eest

usulisest pimedusest. Nad saavutasid oma aja kohta suurepäraseid tulemusi.

Sesmendlike filosoofide raadete ebajärjekindlus, mitmete usulis-müstiliste kujutluste kokkusobimatus nende materialistlike raadete loodusteaduse rallas, olid ühenduses selle ajastu ja olukorraga, milles nad elasid.

Mõningaid progressiivsete mõtlejate enslikke raateid seletab vajadus varjata oma tõelisi raateid, teisi aga asjaolu, et nad põlvud veel vabanevad religiooni mõjust, mis siis kuni kümme sajandit tagasi jagamatult inimeste mõistele üle valitses.

Pärsia-tadžiki kirjanduse silmapaistvamad esindajad olid Rudani, Hafjam ja Hafiz, kelle luulekunst mist kunagi tõeliselt ü ületas pärsia keele -püre. Peaaegu kogu tadžiki-pärsia klassika on lossi- ja linnaluule. Luule oli mõeldav ainult kindlaks määratud traditsiooniks kujunenud püüdes.

Keskaja Kesk-Aasia ja Iraani teadus on tunnustatud üle maailmas mastadiks. Selle aja teadlane oli oma moodi entsüklopedist: ta oli ühesuguselt informeeritud kõigis sel ajal tuntud teadusharudes.

Pärsia-tadžiki kirjanduse ja teaduse loomisest võtsid osa mõlema rahvuse esindajad. Ei tule järelkanda, nende teaduslikku pärandit tuleks pidada üksnes Iraani või tadžiki rahvale kuuluvaks, vaid mõlemile kuuluvaks.

Lisaks eelpöelnimetatule veel teinegi probleem. Mitte Kesk-Aasia teadlased pole tänu kõlga araabia kultuurile, vaid araabia kultuur võlgneb neile oma suurimad saavutused, sest kultuuriloojateks olid kalifaadi teiste rahvaste esindaja: tadžikid, Turk-sikad, horezmlane Biruni jne.

Kesk-Aasia ja Iraan olid IX-X sajandini maailmakultuuri keskuseks. Selle tsiooni külglaslikel avarusel tekkis teadus, mis hiljem! muutus Euroopa teoniandjaks.

РЕЗЮМЕ.

Работа даёт общий обзор истории и успехов развития культуры, науки, литературы народов Средней Азии и Ирана с девятого по пятнадцатый век, особое внимание отдано литературе. Знакомит и выделяются учёные, писатели, поэты, математики и астрономы того времени.

X век, саманидский период — самый блестящий век в истории поэзии. Саманиды призывали к своему двору поэтов потому, что хотели с их помощью шире распространить свою славу. С другой стороны, стремились к популярности, а также и естественное материальное положение заставляло поэтов приходить ко двору того или иного правителя, так как без покровительства правящих слоев несостоятельный писатель не имел возможности заниматься литературным мастерством.

Основанные из под власти арабского халифата, возникновение своего государства и формирование таджикского языка — парси-дари, способствовали развитию культуры.

Политические изменения, имевшие место в конце X в., т.е. распад саманидского государства, не могли не отразиться на научной и литературной жизни таджиков. Расцвет

науки и культуры народов Средней Азии, развитие языка дари и таджикской литературы были несколько приостановлены сложившимися условиями войны и междоусобиц.

Возникновение державы Махмуда Газневида и объединение всей территории вокруг одного центра вновь создали некоторые предпосылки для развития науки и литературы.

Правитель собрал вокруг себя поэтов и артистов не ради того, чтобы содействовать развитию науки и литературы, а ради популяризации своего собственного имени. При дворе Газневидов появились много деятелей науки и литературы, которые продолжали традиции своих предшественников.

Таджикская литература сконцентрировалась в Газне при дворе. К крупнейшим фигурам культуры эпохи Махмуда принадлежат учёные Ибн Сина и Ибн Халун.

Период правления Сельджукидов от второй половины XI и до начала XII в. занимает в истории культуры таджиков и иранцев большое место. Выдающимся вазиром у Сельджукидов был Низам-ул-Мульк. Он был учёным и образованным человеком. В организации управления страной он опирался на практику саманидского периода и стремился воссоздать по культурным традициям в пределах обширных владений государства Сельджукидов. К этому периоду относится творчество Омара Хайяма.

Завоевание Средней Азии моголами нанесло развитию науки и литературы тяжёлый удар. Наиболее выдающимся представителем таджикской - персидской поэзии XII в. являются Саади и Хафиз.

XIV в. вновь оживил научно-литературную жизнь Средней Азии и Ирана.

Вся история развития философской и общественно-политической мысли с начала по пятнадцатый век проходила под знаком борьбы материализма с идеализмом. господствующий феодальный класс объявил ересью все, что противоречило духу и букве ислама и жестоко преследовал представителями научной мысли.

Огромную роль в процессе взаимодействия и взаимного влияния культур таджиков и иранцев сыграла обильность литературного языка, их культурная и эстетическая близость. Поэтому деятельность выдающихся представителей научной, литературной, философской и общественно-политической мысли эпохи средневековья - Ибн-Сина, Фараби, Омара Хайяма Рудак и многих других - связана с историческими судьбами как народов Средней Азии, так и Ирана.

Признаками родоначальником таджикской - персидской классической поэзии является Рудак. О жизни этого замечательного поэта и особенно о его детстве сохранилось чрезвычайно мало данных. Рудак родился в конце IX в. в селе Камат-Рудак. Он в юности стал популярным благодаря своему прекрасному голосу, поэтическому таланту и мастерской игре на тамбуре (инструмент типа арфы). Творческие подвиги Рудак прошли при дворе Саманидов, куда он попал благодаря совету Рухареки правительницы Нам'ани. Поэт пришел в обществе Саманидов с добрыми мыслями и благородными намерениями, он видел в правительке крепкого верного защитника поэзии. У Рудак в начале при дворе было все хорошо. Но вскоре потрясли Среднюю Азию идеи и воетания карматов (исламистов). Карматы хотели возвратиться к укладу древней общины. Они уничтожали сир ислама.

В карматеве о'бамали и Рудани. Это судили нестокии средневековыми наказанными ослепленными. Поэт Янн измамсо джора. Он возвратился в родную деревню Тамдиге-Рудак где умер в высокой старости 946/947 году. В своем стихах поэт боеваит разум и знание, мало-родеиво и предостережение неизменных невзгод, гуманный отношение к человеку, потугаме труда. Рудани Янн поэтом к стихах которого отражалась правда. Он Янн первым таджикским поэтом кого можно считать в колхозе смысле гуманизмом.

Одним известным таджикским поэтом Янн Кафиз (1325 - 1389). В настоящее время он на своей родине является самым любимым поэтом. Имя Кафиза стала символом народного неволи и кривов. Стихи Кафиза кривов-кают читателя демократическим и своеобразной неопитностью. Полюбопытнейшим образом Кафиза рима, образ которого столь часто проходит через стихи поэта: «кривовый как орел», «бермет джун», «человек; богатый сердцем и умом», «сильный духом», «боле-меняющий сердца». Миртееный край часто связывается с личностью Кафиза.

Но и наука того времени Янна на высоком уровне.

Мир Кафиза (1040 - 1123) родился в Нишануре и там же завершил свое образование, став одним из крупнейших ученых ст. в. Кафизом овладел большими познаниями в области науки своего века, в первую очередь в астрономии, математике и философии. Он впервые в истории математики вывел теорию решения кубических уравнений, дав общую классификацию уравнений. Кроме того он впервые поставил вопрос о геометрическом объяснении и решении алгебраических уравнений. Кафизом произведен и реформа календаря. В настоящее время он известен как поэт.

Число руюи Кафиза невелико, но значение их как с литературной точки зрения, так и с точки зрения

их философского содержания оролено. Высокое мастерство и глубокий смысл в сочетании с элементами мифологии и материалистического мировоззрения делают четверостишие одним из величайших мировых литератур.

Все данные дружелюбные, но и враждебные говорят, что самым близким родственником личности и учения „Он переиздает Абу-и-Ала, Волтер, Гейне,“ так характеризовал его Петербургский ориенталист Вукавичич.

Яркий великий ученый Абу-и-Ала (980-1037) в своем времени обладал всеми достижениями науки своего времени. Он считался величайшим врачом, лучшим философом и первоисточником зоологии, лучшим знатоком цветов, поэтом, к тому же выдающимся музыковедом. Не было и одной отрасли науки того времени, которую не изучил бы этот замечательный таджикский энциклопедист IX-X вв.

Абу-и-Ала (Авиценна) занимает в истории мировой культуры выдающееся место. Его произведение „Канон медицины“ было лучшим сочинением по медицине, служившим в течение шести веков (с XII до середины XVII в.) руководством врачей и учебным пособием для студентов всей Европы. „Канон“ переводился в Европе на латинском и греческом языках по несколько раз.

X - XV вв. Средняя Азия и Иран были центром мировой культуры.

KASUTATUD KIRJANDUSE NIME KIRI

1. Айми С, Устод Рудаки, Москва, 1959.
2. Айшев Р. М., Семанов М. П., Омар Кайям, Москва, 1959.
3. Айшев Р., Саади и по Гумметам, Москва, 1958.
4. Бертельс С. Г., История персидско-таджикской литературы, Москва, 1960.
5. Брагинский И., 12 симпатров, Москва, 1966.
6. Брагинский И., Комиссарев Д., Персидская литература, краткий очерк, Москва, 1963.
7. Брагинский И. С., Из истории таджикской народной поэзии, Москва, 1956.
8. Рафурев Я. Г., История таджикского народа, Т. I, Москва, 1949.
9. Тригорян В. П., Великие мыслители Средней Азии, Москва, 1958.
10. Тригорян В. П., Из истории философии Средней Азии и Ирана VII - XII вв., Москва, 1960.
11. Замгу М. И., Шесть веков славы, очерки персидско-таджикской литературы, Москва, 1964.
12. Ушк-Сима, Дамши-Наме, Сталимастад, 1957.
13. История таджикского народа, Т. II, Москва, 1964.
14. История философии, Т. I, Москва, 1957.
15. Мирзоев К. М., Рудаки - поэзия и творчество, Москва, 1968.
16. Мирзоев К. М., Рудаки и развитие поэзии в X - XII вв., Душанбе, 1958.
17. Мирзо-заде К. М., Рудаки - основоположник таджикской классической литературы, Москва, 1958.
18. Проблемы кристаллизации истории литератур народов Востока, Москва, 1968.
19. Радка Ян, История персидской и таджикской литературы, Москва, 1970.
20. Розенфельд Я. К., Фошкевич Н. П., Омар Кайям, Москва, 1965.
21. Ромоданов В. К., Великий учёный Средней Азии Ушк-Сима (Клиземма), Москва, 1952.

22. Rudaki, Kaulepudemed, Tallinn, 1970.
23. Самарканди Музами Арузи, Соҳраи рӯкӯстӣ ши
Четаре Ҷеелу, Москва, 1963.
24. Сидиков А.А., Абу-Али Имом-Сима (Авиценна)
Стаммадаг, 1953.
25. Смирнова-Рахитова В., Авиценна (Абу-Али Имом-
Сима, Москва, 1958.
26. Сайдам Умар, Neli kaarsid, Tallinn, 1967.
27. Сайдам Умар, Практаби, Москва, 1961.
28. Сайдам Умар, Рӯда'ишат, ҷаеб 2, Москва, 1959.
29. Сайдам Умар, Стаммадаг, 1948.
30. Сафиз, лирика, Москва, 1963.
31. Сафиз, лирика, Москва, 1956.
32. Сафиз, лирика, Стаммадаг, 1955.
33. Сафиз, Пятедесят ҷазми, Стаммадаг, 1955.
34. Сафиз, Пятедесят ҷазми, Стаммадаг, 1949.
35. Твовер К.В., Якубовский В.К., Вороник И.И.,
История народов Чзджистана, т. I, Москва,
1952.
36. Якубовский В.К., Имом-Сима (Авиценна), Москва,
1969.
37. Tokanev Yengui, Religioon maailma rahvaste
ajaloos, Tallinn, 1969.
38. Filosoofia ajaluga, I kõide, Kõide ja pedagoogis-
konna filosoofia, Tartu, 1947.
39. Шамеишадимов Д.И., Умар Сайдам о природе
одушка комнаты, Душанбе, 1968.